

**TÜRKİYE'DE CARİ AÇIĞIN BELİRLEYİCİLERİNİN EŞ
BÜTÜNLEŞME ANALİZİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ: 1992-2012
DÖNEMİ**

ÇİSEM BOZKURT

Yüksek Lisans Tezi

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. M. Hilmi ÖZKAYA

Uşak

Nisan, 2014

**TÜRKİYE'DE CARİ AÇIĞIN BELİRLEYİCİLERİNİN EŞ
BÜTÜNLEŞME ANALİZİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ: 1992-2012
DÖNEMİ**

ÇİSEM BOZKURT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. M. Hilmi ÖZKAYA

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Nisan, 2014

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

TÜRKİYE’DE CARİ AÇIĞIN BELİRLEYİCİLERİNİN EŞ BÜTÜNLEŞME ANALİZİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ: 1992-2012 DÖNEMİ

ÇİSEM BOZKURT

İktisat Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nisan 2014

Danışman: Yrd. Doç. Dr. M. Hilmi ÖZKAYA

Dünya ekonomisinde liberalizasyon sürecinin hız kazanması ile cari işlemler dengesi özellikle gelişmekte olan ülkeler için büyük önem kazanmıştır. Ekonomik küreselleşmenin dinamiklerine uyum sağlamak ve dünya ekonomisi ile bütünleşebilmek amacıyla Türkiye ekonomisi, 1980 sonrasında köklü bir yapısal değişim geçirmiştir. Bu dönemde korumacı ve ithal ikameci yapı, yerini serbest pazar ve ihracat teşviklerine dayanan, dış ticaretin, kurun, faizin ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmiş olduğu bir yapıya bırakmıştır. Küreselleşme ile birlikte ticaret, sermaye hareketleri ve teknoloji akımı uluslararası bir özellik kazanarak Türkiye ekonomisi 1980 sonrasında hızlı bir dışa açılma süreci yaşamış ve uluslararası piyasalarda bütünleşme eğilimi giderek hız kazanmıştır.

Bu entegrasyon süreci, Türkiye’nin dış ticaret hacminin artmasına yardımcı olurken, diğer taraftan dünya ekonomisindeki risklerin Türkiye ekonomisine yansımalarına neden olmuştur.

1980’li yıllardan bu yana hem finans kesiminde hem de dış ticarete uygulanan serbestleşme politikaları dışardan kısa vadeli sermaye girişlerinin artmasına sebep olmuş, bu da ulusal paranın değer kazanmasına ve ithalatın artmasına yol açarak cari açık oluşmasına zemin oluşturmuştur.

Türkiye’nin kronik hastalığı haline gelen cari açığın, tasarruf yetersizliği, dış ticaret açıkları, reel kur azalması, bütçe açıkları, büyüme gibi belirleyicileri vardır. Bu ekonomik göstergeler sürekli etkileşim halindedir ve birbirine bağımlıdır. Cari açığın çözümü için ekonomide bu dengelerin sağlanması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı cari açığa sebep olan değişkenleri belirlemek ve bu değişkenlerle elde edilen sonuç ile cari açık sorununa çözüm önerileri getirmektir.

Anahtar Kelimeler: Cari Açık, Küreselleşme, Döviz Kuru, Dış Ticaret Hacmi, Türkiye Ekonomisi.

ABSTRACT

SUMMARY OF MASTER THESIS

**ANALYSIS OF CURRENT ACCOUNT DEFİCİT'S DETERMINANTS İN
TURKEY BY COİNTEGRATION ANALYSİS METHOD: 1992-2012**

ÇİSEM BOZKURT

Department of Economics

Uşak University Institute of Social Sciences, April 2014

Supervisor: Assist. Prof. Dr. M. Hilmi ÖZKAYA

With fastening of liberation process in world economy, current account balance for developing countries has gained much importance. Turkish economy has had structural a change since 1980 with the intention of adapting dynamics of economic globalization and world economy. In this period, protective and imported substitution structure left its place to a structure depending on free market and export incentives, and in which foreign trade, exchange, interest, capital movements were liberalised. With globalization, trade, capital movements and technologic flow has gained an international characteristic and Turkish economy experienced a rapid foreign expansion process since 1980, and integration tendency in international markets gradually has gained speed.

On the one hand, this integration process helped the increase of foreign trade volume; on the other hand, it caused the reflection of risks in the world economy onto Turkey.

Since 1980, liberalisation policies applied in finance and foreign policy increased the entrance of capital inflow in the short run, thus, it has caused the rise of value of home currency and paved the way for current account deficit through rising import.

Current account deficit which has become chronic disease of Turkey has determiners such as deficiency of savings, foreign trade deficits, decrease of reel exchange, budget deficits, and growth. These economic indicators are always in

interaction and dependent on each other. In order to solve current account deficit problem, balances in economy need to be made.

Aim of this paper is to determine versions causing current account deficit and provide solution offers, and by making balance with these versions in economy.

Key Words: Current Account Deficit, Globalization, Exchange Rate, Foreign Trade Volume, Turkish Economy.



UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı 114004002 No'lu öğrencisi Çisem Bozkurt'un "Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicilerinin Eş Bütünleşme Analizi Yöntemiyle İncelenmesi: 1992-2012 Dönemi" adlı tezi 29 /04 /2014 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

Üye (Tez Danışmanı) :Yrd. Doç. Dr. M. Hilmi ÖZKAYA
Üye :Prof. Dr. M. Faysal GÖKALP
Üye :Yrd. Doç. Dr. Yılmaz AKYÜZ
Üye :
Üye :

İmza

Prof. Dr. Cemil ERTUGRUL
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme açısından tartışılan konuların başında cari işlemler dengesi gelmektedir. Türkiye’de de yıllardır süregelen ve son yıllarda ülke ekonomisinin temel problemi olarak ortaya çıkan bir cari işlemler açığı söz konusudur.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde cari açık sorunu ele alınmıştır. Burada Türkiye’nin yakın geçmişteki cari açıkları, ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri, cari işlemler dengesine yönelik farklı yaklaşımlar, cari açığa sebep olan faktörler ve cari açık sorununa yönelik çözüm önerileri farklı bakış açılarıyla ortaya koyulmuştur.

Çalışmalarım sırasında beni yönlendiren, bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım danışman hocam Yrd. Doç. Dr. M. Hilmi ÖZKAYA’ ya ve hayatımın her aşamasında sevgi ve desteklerini benden esirgemeyen, bana sabırla inanan ve güvenen sevgili aileme,

Sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı: Çisem

Soyadı: Bozkurt

E-mail: duru_cisemm@hotmail.com

EĞİTİM

Yüksek Lisans: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Tez Aşaması, Mezuniyet Yılı: 2014

Lisans: Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Mezuniyet Yılı: 2011

İŞ DENEYİMİ

2011-2012 Bahar Yarıyılı, Uşak Meslek Yüksekokulu, Öğretim Elemanı

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce orta seviyede

BİLDİRİLER

“Dünya Ekonomisinin Yeniden Dizaynı: Yeni Bretton Woods’un İnşası” adlı poster bildiri sunumu Ege Üniversitesi 14.Uluslararası İktisat Öğrencileri Kongresi

EĞİTİM VE ÖĞRETİM ETKİNLİKLERİ

Verilen ön lisans dersleri

- Mikro İktisat

İLGİ ALANLARI HOBİLER

Araştırma yapmak, Akademik yayınlar okumak.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	v
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	vii
ÖNSÖZ	viii
ÖZGEÇMİŞ	ix
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xv
KISALTMALAR	xvi
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM: ÖDEMELER BİLANÇOSU VE YAPISI

1.1. ÖDEMELER BİLANÇOSUNUN ANA HESAP GRUPLARI	3
1.1.1. Cari İşlemler Hesabı	5
1.1.1.1. Mal ve Hizmetler	6
1.1.1.2. Gelirler	7
1.1.1.3. Cari Transferler	7
1.1.2. Sermaye ve Finans Hesabı	8
1.1.2.1. Doğrudan Yatırımlar	8
1.1.2.2. Portföy Yatırımları	9
1.1.2.3. Diğer Yatırımlar	9
1.1.3. Resmi Rezervler Hesabı	9
1.1.4. Net Hata ve Noksan Hesabı	10
1.2. ÖDEMELER BİLANÇOSUNDAKİ DENGESİZLİKLER	11
1.2.1. Ödemeler Bilançosunda Ortaya Çıkan Dengesizlik	11
1.2.2. Ödemeler Bilançosundaki Dengesizlik Çeşitleri	11

1.3. ÖDEMELER BİLANÇOSUNU DENGEEYE GETİRME

MEKANİZMALARI	12
1.3.1. Otomatik Denkleşme Mekanizmaları.....	12
1.3.1.1. Otomatik Fiyat Denkleşme Mekanizmaları.....	13
1.3.1.1.1. Değişken Kur Sistemi Altında Dış Denkleşme.....	13
1.3.1.1.2. Fiyat Altın Para Akımı Mekanizması.....	13
1.3.1.1.3. Otomatik Faiz Değişmeleri Mekanizması.....	14
1.3.1.2. Otomatik Gelir Denkleşme Mekanizması.....	15
1.3.1.3. Parasalcı Yaklaşım Yoluyla Dış Denkleşme Mekanizması.....	16
1.3.2. Dış Denkleşirme Politikaları.....	17
1.3.2.1. Harcama Değişirici Politikalar.....	17
1.3.2.2. Harcama Kaydırıcı Politikalar.....	17
1.3.2.3. Döviz Gelirlerini Artırmaya Yönelik Politikalar.....	18
1.3.2.4. Devalüasyon.....	18

1.4. CARİ İŞLEMLER DENGESİNE YÖNELİK FARKLI

YAKLAŞIMLAR	19
1.4.1. Esneklikler Yaklaşımı.....	19
1.4.2. Massetme Yaklaşımı (Toplam Harcamalar Yaklaşımı).....	20
1.4.3. Mundell-Fleming Yaklaşımı.....	22
1.4.4. Dönemlerarası Yaklaşım.....	23

2. BÖLÜM: TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARİ AÇIK

2.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEMİN İNCELENMESİ	26
2.1.1. 1930-1950 Dönemi.....	26
2.1.2. 1950-1960 Dönemi.....	27
2.1.3. 1960-1980 Dönemi.....	28
2.2. 1980 SONRASI DÖNEMİN İNCELENMESİ	32
2.2.1. 1980-1993 Dönemi.....	32
2.2.2. 1994 Kriz Dönemi.....	37
2.2.3. 1995-1999 Dönemi.....	39

2.2.4. 2000-2001 Dönemi (Kriz Dönemi).....	42
2.2.5. 2002-2008 Dönemi.....	45
2.2.6. 2009-2012 Dönemi.....	48
2.3. TÜRKİYE’DE CARİ AÇIĞIN NEDENLERİ	51
2.3.1. Tasarruf-Yatırım Dengesizliği	51
2.3.2. Sermaye Hareketleri	53
2.3.3. Dış Borç Stoğundaki Artış.....	55
2.3.4. Ekonomik Büyüme.....	55
2.3.5. Döviz Kuru.....	57
2.3.6. İhracat Gelirlerinin Azalışı	58
2.3.7. İthal Mallara Olan Talebin Yükselişi.....	59
2.3.8. Bütçe Açıkları (İkiz Açıklar Hipotezi)	60
3. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ BELİRLEYİCİLERİNİN İNCELENMESİ	
3.1. CARİ DENGENİN BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE LİTERATÜR İNCELEMESİ.....	62
3.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE VERİLERİ.....	65
3.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE BULGULAR.....	66
3.3.1. Durağanlık Analizi ve Augmented Dickey-Fuller Birim Kök Testi.....	66
3.3.2. Engle-Granger Eş bütünleşme Analizi (Koentegrasyon Analizi).....	68
3.3.3. Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model).....	72
3.4. TÜRKİYE’DE CARİ AÇIK SORUNUNA YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	75
3.4.1. Uluslararası Sermaye Hareketleri Yoluyla Alınacak Önlemler.....	75
3.4.2. Ticari ve Mali Denetimler Yoluyla Alınacak Önlemler.....	79

3.4.3. Devalüasyon Yoluyla Alınacak Önlemler.....	79
3.4.4. Döviz Kuruna Müdahale Yoluyla Alınacak Önlemler	80
3.4.5. İç Talebi Azaltmaya Yönelik Önlemler.....	80
3.4.6. İhracata Yönelik Önlemler	80
3.4.7. Dış Borç Stoğundaki Artışa Yönelik Önlemler.....	81
SONUÇ	86
KAYNAKÇA	90

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.	Ödemeler Bilançosu (1963-1978) milyon \$.....	30
Tablo 2.	Cari işlemler Hesabı Ana Kalemlerindeki Gelişmeler (1980-1983, Milyon Dolar).....	33
Tablo 3.	Cari İşlemler Hesabı Ana Kalemlerindeki Gelişmeler (1984-1993, Milyon Dolar).....	34
Tablo 4.	Sermaye Hareketleri Ana Kalemlerindeki Gelişmeler (1980-1983, Milyon Dolar).....	35
Tablo 5.	Sermaye Hareketleri Ana Kalemlerindeki Gelişmeler (1984-1993, Milyon Dolar).....	36
Tablo 6.	Cari İşlemler Hesabı Finansman Kalemleri (1994, Milyon Dolar).....	38
Tablo 7.	Cari İşlemler Hesabı Ana Kalemlerindeki Gelişmeler (1995-1999, Milyon Dolar).....	40
Tablo 8.	Cari İşlemler Hesabı Ana Kalemlerindeki Gelişmeler (2000-2001, Milyon Dolar).....	43
Tablo 9.	Kriz Öncesi Dönemde ve Kriz Döneminde Sermaye Hareketleri ve Cari İşlemler Hesabı (Milyon Dolar).....	44
Tablo 10.	Cari İşlemler Hesabı Ana Kalemlerindeki Gelişmeler (2002-2008, Milyon Dolar).....	46
Tablo 11.	Cari İşlemler Hesabı Ana Kalemlerindeki Gelişmeler (2009-2013, Milyon Dolar).....	49
Tablo 12.	Çalışmada Kullanılan Model ve Değişkenleri	66
Tablo 13.	ADF Birim Kök Testi Sonuçları	68
Tablo 14.	Engle-Granger Eş bütünleşme Uzun Dönem Analizi.....	71
Tablo 15.	Hata Düzeltme Modeli Sonuçları (Kısa Dönem).....	74

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1.** Ödemeler Dengesi Ana Hesap Grupları4
- Şekil 2.** Devalüasyonun Kısa ve Uzun Dönemde Etkileri: J Eğrisi20

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EPDK	: Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu
GB	: Gümrük Birliği
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
IS-LM	: Mal ve Para Piyasasındaki Genel Denge
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
NATO	: Kuzey Atlantik Savunma Paktı
NHN	: Net Hata ve Noksan Hesabı
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç eden Ülkeler Örgütü
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
SDR	: Özel Çekme Hakkı
SPK	: Sermaye Piyasası Kurulu
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Küresel kriz dönemlerinde azalan ve unutulmaya yüz tutan fakat ekonomide dengelerin bozulmasıyla yine bir kriz göstergesi olan cari açık, Türkiye'nin ekonomi literatüründe son yıllarda üzerinde en çok durulan konuların başında gelmektedir.

Cari açık veren ülke sayısının artması ve açığın sürekli hale gelmesi, bunun yanı sıra açığın ülkeyi dışsal şoklara karşı zayıflatması ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizlerin öncü göstergelerinden biri olarak gösterilmeye başlanması, son yıllarda cari açık konusunun önem kazanmasına yol açmıştır. Türkiye'de de cari açık sorunu, bu açığın nedenleri, ekonomide ortaya çıkardığı etkiler ve cari açık karşısında uygulanabilecek politikalar en çok tartışılan konulardan biridir.

Cari açık; bir ülkenin dünya ile olan ekonomik ilişkilerinde döviz giderlerinin, döviz gelirlerinden fazla olduğu anlamına gelmektedir. Bu açığın büyük çoğunluğunu ticaret açığı oluşturmaktadır. Cari açık Türkiye'nin iç ve dış koşulları tarafından belirlenmektedir.

Son yıllarda gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan makroekonomik krizler, cari hesap dinamiğinin esas belirleyicilerinin iyi analiz edilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Çünkü ekonomik krizlerin anlaşılması ve çözümlenmesi için geliştirilecek politikalarda ve ekonomik performansın belirlenmesinde önemli bir gösterge olma özelliğine sahiptir. Cari hesap bir yandan tasarruf-yatırım oranı, mali denge durumu ve ekonomik büyümenin itici faktörleri olan özel tasarruflarla ilişkili iken diğer yandan ulusal piyasaların uluslararası piyasalarla yaptığı mal ve hizmeti gösteren ihracat ve ithalat arasındaki farkı da içermektedir. Bu nedenle cari işlemler hesabında ortaya çıkması muhtemel bir dengesizlik yerleşiklerin dönemler arası tercihlerini ve politik karar alıcıları yakından etkilemektedir.

Türkiye'de cari açık sorununun altında yatan nedenleri ortaya koyarak bu soruna yönelik çözüm önerileri sunma amacını taşıyan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde Ödemeler Bilançosu'nun tanımı ve alt hesap grupları incelenerek Ödemeler bilançosunda ortaya çıkan dengesizlikler ve bu dengesizliklerin hangi mekanizmalarla ortadan kaldırılacağı açıklanmıştır. Ödemeler Bilançosu alt hesap gruplarından Cari işlemler dengesine yönelik literatürde yer alan yaklaşımlar açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise Türkiye ekonomisinin 1980 öncesi ve sonrası ekonomik performansı ele alınarak cari işlemler dengesinin bu dönemlerde nasıl yol aldığı ortaya çıkarılmıştır. Buna bağlı olarak Türkiye’de cari açık sorununa neden olan faktörler incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Türkiye’de cari açığın belirleyicilerinin incelenmesi başlığı altında cari açıkla ilgili daha önce yapılmış çalışmaların literatürüne yer verilmiştir. Çalışmaya uygun ekonometrik model uygulanarak, uygulama sonuçlarından elde edilen bulgular ışığında yorumlaması yapılmıştır. Buna bağlı olarak uygun çözüm önerileri ortaya koyulmuştur.

1. BÖLÜM: ÖDEMELER BİLANÇOSU VE YAPISI

1.1. ÖDEMELER BİLANÇOSUNUN ANA HESAP GRUPLARI

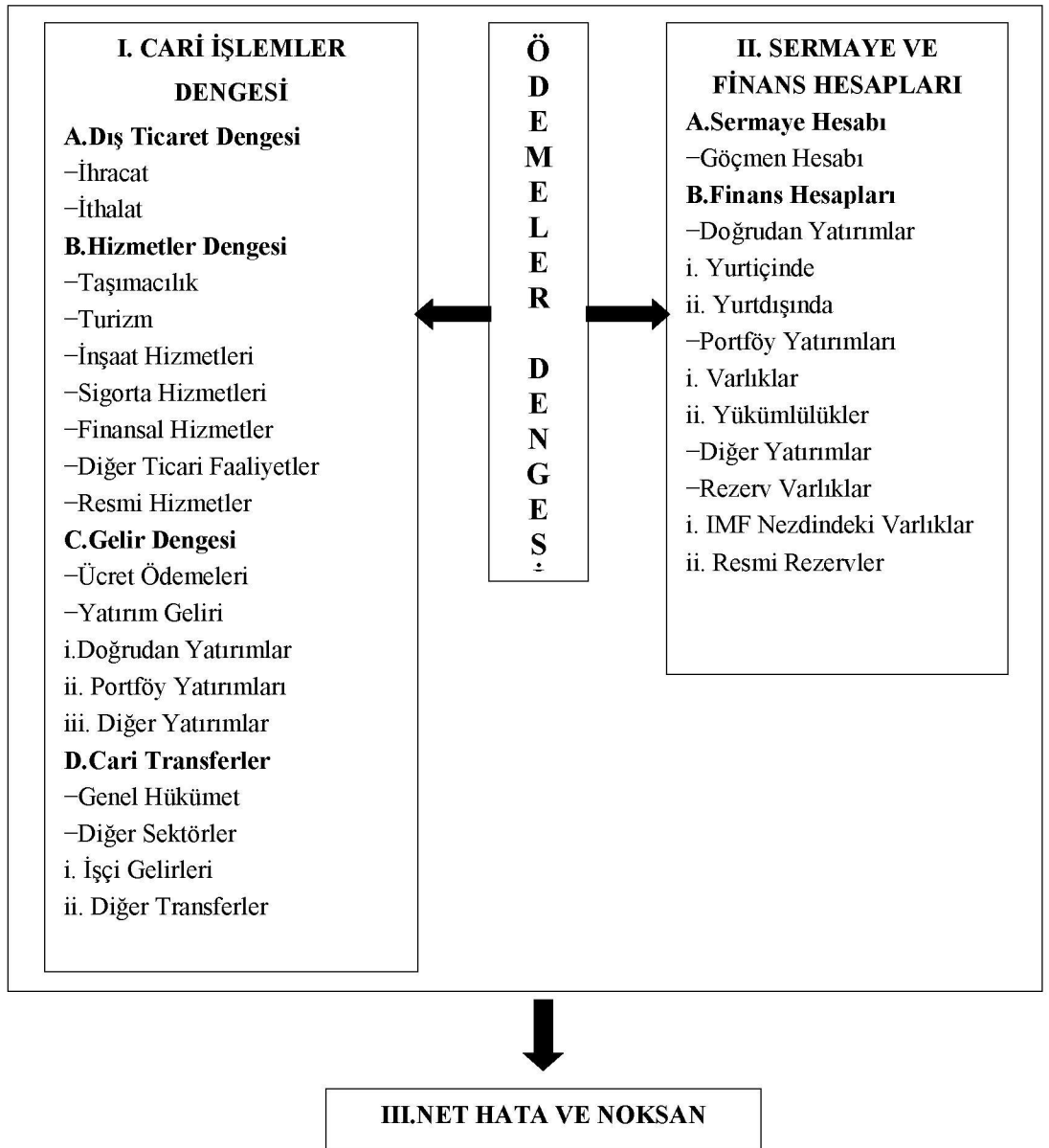
Ödemeler Bilançosu ülkelerin belirli bir dönem içerisindeki dış ekonomik ve mali ilişkilerinin durumunu ortaya koymaktadır. Ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları gibi işlemler dolayısıyla dış dünyadan sağladığı gelirlerin dışarıya yaptığı ödemelere eşit olup olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Bir ülkenin dış ödemeler bilançosundaki denge ya da dengesizlik, o ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme ya da bozulmaları göstermektedir. Bu yüzden çoğu kez ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ve mali itibarının bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Dış ödemeler dengesi uygulanan ekonomik ve mali politikaların bir sonucudur. Bu yüzden hükümetlerin ekonomik politika uygulamalarındaki başarılarının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Seyidoğlu, 2003a: 395).

Ödemeler dengesi geniş anlamıyla, bir ekonomide yerleşik kişilerin (merkezi hükümet, parasal otorite, bankalar, gerçek ve tüzel kişiler), diğer ekonomilerdeki yerleşik kişiler (yurtdışında yerleşikler) ile belli bir dönem içinde yapmış oldukları ekonomik işlemlerin sistematik kayıtlarını elde etmek üzere hazırlanan istatistikî bir rapordur (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB], 2013: 1).

Yukarıda belirtildiği gibi bir ülkenin diğer ülkelerle yaptığı ekonomik faaliyetleri ödemeler bilançosuna kaydedilmektedir. Bu ekonomik faaliyetler, ödemeler bilançosuna alacak-borç işlemi olarak yansımaktadır. Alacaklı işlemler ülkeye döviz girişi ile gerçekleşmektedir. Yani dışardan mal ve hizmet ithal edilmesi, yabancı ülkelere tahvil veya hisse senedi satın alınması sonucu da bu hesaba kaydedilmektedir. Bu alacaklı ve borçlu işlemlerin muhasebe kayıtlarına geçmesi çift kayıt esasına dayanmaktadır. Alacaklı işlemler bilançonun aktif kısmına, borçlu işlemler ise bilançonun pasif kısmına kaydedilmektedir.

Ödemeler Bilançosunda yer alan kayıtlar genellikle bir yıllıktır. Bir yıl gibi belirli bir dönem içerisinde gerçekleşen işlemleri göstermesi bunun stok değil akım kavram olmasını ifade etmektedir. Yani ödemeler bilançosu varlık ya da yükümlülüklerin tutarını değil, bunlarda meydana gelen değişimleri gösterir. Bu bakımdan ödemeler bilançosu kavramı ticari işletmelerin bilançolarına değil, zarar hesaplarına benzemektedir. (Seyidoğlu, 2003a: 397)

Ödemeler Bilançosu ; “Cari İşlemler Hesabı”, “Sermaye ve Finans Hesabı”, “Resmi Rezervler Hesabı” ve “Net Hata ve Noksan Hesabı” gibi dört ana gruba ayrılır. Bunlardan “Cari işlemler Hesabı” ve “Sermaye Hesabı” bilançoda açık yada fazla doğuran işlemler olduğu için bilançoya otonom olarak kaydedilir. “Resmi Rezervler Hesabı” ise bu iki hesap arasındaki dengesizlikleri ortadan kaldırdığı için denkleştirici durumundadır. Merkez Bankası (MB) döviz piyasasına müdahale ederek bu dengesizliği ortadan kaldırmaktadır. Bir diğer denkleştirici mekanizmada “Net Hata ve Noksan Hesabı”dır.



Şekil 1. Ödemeler Dengesi Ana Hesap Grupları
Kaynak: TCMB, <http://www.tcmb.gov.tr> (12.06.2013)

1.1.1. Cari İşlemler Hesabı

Cari işlemler hesabı bir ülkedeki üretim ve istihdamdaki değişmeyi yansıtması ve uluslararası ekonomik işlemlerin kaydedilmesi nedeniyle ödemeler dengesinin en önemli hesaplarından biridir. Cari işlemler hesabı yurtiçinde yerleşik ekonomik birimler ve yurtdışında yerleşik ekonomik birimler arasındaki mal, hizmet ve mülkiyeti el değiştirmek şartıyla para hareketlerini göstermektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 241).

Ödemeler Dengesi ilk hesap grubu olan “ Cari İşlemler Hesabı”, “Net Hata ve Noksan Kalemi” göz ardı edilerek düşünüldüğünde Merkez Bankası’nın muhabir hareketlerini gösteren döviz rezervlerindeki değişimin de dahil olduğu sermaye ve finans hareketleri dengesine mutlak değer cinsinden eşittir. Cari işlemler hesabı açık verdiğinde ülke yurtiçinde kazandığı paradan daha fazlasını yurtdışına göndermiş demektir. Dolayısıyla oluşan açık dışardan borçlanılarak veya yurtiçi varlıkların satılması suretiyle kapanmaktadır. Bunun tersi durumda da yani cari işlemler hesabı fazla verdiğinde yurtiçi yerleşiklerce yurtdışına sermaye transferi gerçekleştirilir. Sonuç olarak cari işlemler hesabı yurtdışı yerleşiklere karşı olan toplam yükümlülüklerimizdeki veya yurtdışı yerleşik bir ülkede bulunan varlıklardaki değişimi göstermektedir (Obstfeld ve Rogoff, 1996: 5).

Cari işlemler hesabı döviz giriş-çıkışlarını kaydetmektedir. Ülkelerin karşılıklı ekonomik faaliyetleri sonucunda gerçekleşen döviz girişleri döviz çıkışlarından fazlaysa cari işlemler hesabı fazla verir. Eğer döviz çıkışları döviz girişlerinden fazlaysa cari işlemler hesabı açık verir.

Cari işlemler dengesinin elde edilmesinde kullanılan farklı bir yöntem de milli gelir hesaplarıdır. Bu yöntem, cari işlemler dengesi ve sermaye akımları arasındaki etkileşimi göstermektedir. Gayrisafi milli hasıla GSMH, Özel tüketim harcamaları C, özel yatırım harcamaları I, hükümetin cari harcamaları G ve net mal ve hizmet ihracatı ile net faktör gelirlerinin (X-M) toplamından oluşmaktadır.

$$\text{GSMH} = C + I + G + X - M \quad (1)$$

Milli gelir hesaplarındaki ikinci temel eşitlik, elde edilen gelirin nasıl değerlendirileceğini belirlemektedir. Milli gelir harcanabilmekte (C), tasarruf edilebilmekte (S), vergi olarak hükümete aktarılabilmekte (T) ya da yurtdışına transfer edilebilmektedir. (Tr).

$$\text{GSMH} = C + S + T + \text{Tr} \quad (2)$$

GSMH için oluşturulan 1 ve 2 numaralı denklemler birbirine eşit olduğundan sadeleştirme yapıldığında şu denkleme ulaşılmaktadır;

$$\begin{aligned} C+I+G+X-M &= C+S+T+Tr \\ X-M-Tr &= (S-I)+(T-G) \end{aligned} \quad (3)$$

Sadeleştirme neticesinde ulaşılan 3 numaralı eşitliğin sol tarafı cari işlemler dengesini vermektedir. Cari işlemler dengesi, özel tasarruflar ile özel yatırımların farkının, kamu harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki farkla toplamından oluşmaktadır.

Örneğin, yurtdışı özel yatırımlar yurtdışı tasarruflarla karşılanmıyorsa ve hükümetin bütçe açığı bulunmaktaysa o ülkenin cari işlemler hesabı açık vermektedir. Bir ülkenin cari işlemler dengesi ile net sermaye akımları arasındaki ilişki ortaya konulmak istendiğinde ise tasarruf edilen her lira yurtdışında fiziki yatırım yapmak, hükümetin bütçe açığını finanse etmek için çıkardığı borç senetlerini satın almak ya da yurt dışında herhangi bir varlık satın almak (FA) suretiyle kullanılabilir (Tiryaki, 2002: 2).

$$S = I + (G - T) + FA \quad (4)$$

Yukarıdaki eşitlikte gerekli sadeleştirmeler yapıldığında yeni eşitlik aşağıdaki gibi olmaktadır;

$$FA = (S - I) + (T - G) = X - M - Tr \quad (5)$$

Bu eşitlik ile yurtdışı yatırımları finanse edebileceğinden daha yüksek miktarda tasarruf eden ve bu farktan daha düşük miktarda bütçe açığı bulunan bir ülkenin yabancı varlık stokunu artıracığı şeklinde bir açıklama yapılabilir. Bu durum yurtdışına sermaye çıkışı olarak da değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu eşitlikten yola çıkarak yurtdışına sermaye çıkışının cari işlemler fazlası ile mümkün olabileceği de anlaşılabilir (Tiryaki, 2002: 2).

Cari işlemler hesabı 3 alt kalemden oluşur. Bunlar: Mal ve hizmetler, gelirler ve karşılıksız transferlerdir.

1.1.1.1. Mal ve Hizmetler

Bu hesap grubu ihracat gelirlerini, bavul ticareti gelirlerini ve altın dahil ithalat harcamalarını göstermektedir. Mallar, genel mal ticareti, işlem gören mallar, taşıtlar için limanlardan sağlanan mallar ve parasal olmayan (ticari altın) altını kapsar. Dış ticaret akımları “özel ticaret” veya “genel ticaret” sistemleri çerçevesinde belirlenmekte olup ülkelere göre değişim gösterebilmektedir. Özel

ticaret sistemi gümrüklerden giriş çıkış yapan malları kapsamakta bu nedenle, ülke sınırları içerisinde yer alan serbest bölgelere sınır dışından gelen ve giden mallar sistem dışı bırakılmaktadır. Oysa genel ticaret sistemi milli sınırlardan giren ya da çıkan tüm malları dikkate almaktadır (TCMB, 2013: 5).

Mal ticareti bir ülkenin mal ihracatı ve mal ithalatından oluşmaktadır. Mal ihracatı döviz girişini sağlayan bir işlem olduğundan, ödemeler bilançosunun alacaklı kısmına kaydedilir. Mal ithalatı ise ülkeden döviz çıkışına neden olan bir işlem olduğundan ödemeler bilançosunun borçlu kısmına kaydedilir.

Hizmetler hesabında ise hizmet ithal ve ihracına ilişkin gelir ve giderler yer almaktadır. Kapsamını; taşımacılık (navlun dahil), turizm gelir ve giderleri, haberleşme hizmetleri, inşaat hizmetleri, sigorta hizmetleri, finansal hizmetler, bilgisayar ve bilgi hizmetleri, patent ve lisans komisyonları, ticaret ve ticaret bağlantılı diğer hizmetler, kişisel, kültürel ve eğitsel hizmetler ile resmi hizmetler oluşturmaktadır (TCMB, 2013: 6).

1.1.1.2. Gelirler

Çalışanların ücretleri ile doğrudan yatırım, portföy yatırımları ve diğer yatırımlara ilişkin gelirler ve ödenen tutarları kapsamaktadır. Bu kalem doğrudan yatırımlar ile ilgili olarak hisse gelirleri, kar payları, sermayeye katılan kazançlar ile şirketler arası diğer yatırımlardan doğan gelir ve giderleri içermektedir. Portföy yatırımları da hisse senetlerinden elde edilen gelirler (kâr payları), tahvil ve benzeri borç enstrümanları ile ilgili gelir ve giderleri (faiz) kapsamaktadır. Diğer yatırımlarda ise diğer finansal varlık ve yükümlülüklerle ilgili gelir ve giderler (faiz) kaydedilmektedir (TCMB, 2013: 6).

1.1.1.3. Cari Transferler

Ülkeler arasında bağış ve hibe şeklinde yapılan işlemler bu gruba dahildir. Karşılığında hiçbir ödemede bulunmak gerekmediği için bu tür işlemlere tek yanlı transferler veya karşılıksız transferler denilmektedir. Örneğin hükümetlerin hibe şeklindeki parasal yardımları, gıda ve ilaç gibi aynı yardımları, eğitim, sağlık, kültür gibi ticaret dışı alanlarda faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlara ödedikleri aidatlar, bütçelerine yaptıkları katkılar vb. tek yanlı transferler grubuna girmektedir (Seyidoğlu, 2003a: 403).

Karşılıksız transferler, transferlerde bulunan ülke açısından borç olduğundan, hesabın borçlu tarafına kaydedilmektedir. Borç kaydı cari işlemler hesabına, aynı miktar alacak kaydı düşülerek denkleştirilir. Transfer para olarak yapılmışsa, karşılıksız transferler hesabının borçlu, sermaye hesabının alacaklı kısmına kaydedilmektedir (Karluk, 2003: 449).

1.1.2. Sermaye ve Finans Hesabı

Sermaye ve Finans Hesabı bir ülkede yerleşik kişi ve kuruluşların yabancı bir ülkede yaptıkları fiziki yatırımlarla ekonomi dışına aktarılan mali fonlardan oluşmaktadır. Buna göre yurtdışından ülkeye sermaye girişi alacak işlemi, ülkeden sermaye çıkışı da borç işlemidir (TCMB, 2013: 3).

Sermaye hesabı cari dengenin finansmanını sağlamaktadır. Eğer cari denge açık veriyorsa sermaye hesabı bunu dengelemek üzere fazla vermektedir. Eğer cari denge fazla veriyorsa sermaye hesabı negatif sonuç vermektedir. Bir başka ifadeyle eğer ekonomi cari açık veriyorsa bunu kapatmanın yolu dışarıdan sermaye girişi sağlamaktır.

Burada önemli bir nokta dikkat çekmektedir. Mal ve hizmetler hesabında, mal ihracatı yapan ülkeye döviz girişi sağlanmaktaydı. Fakat sermaye ihracı dendiği zaman ülke içerisinden yabancı ülkelere bir sermaye çıkışını anlaşılmaktadır. Yani ülkeden diğer yabancı ülkelere bir döviz çıkışı gerçekleşmektedir.

Sermaye hesabında sermaye transferleri (borcun bağışlanması, göçmen transferleri gibi) üretilmeyen, finansal olmayan varlıklar (üretilmeyen varlıkların alım-satımı ile patent yayımlama hakkı gibi maddi olmayan varlıklar) sınıflandırılmaktadır (TCMB, 2013: 7).

Finans hesaplarında ise özel ve kamu kuruluşları tarafından gerçekleştirilen kısa ve uzun vadeli uluslararası sermaye akımları yer almaktadır. Finans hesapları “doğrudan yatırımlar”, “portföy yatırımları” ve “diğer yatırımlar” olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır.

1.1.2.1. Doğrudan Yatırımlar

Doğrudan yatırımlar uzun vadeli yatırımlardır. Bir ekonomide yerleşik bir kuruluşun başka bir ekonomide faaliyette bulunan bir kuruluşta uzun vadeli ve kalıcı yatırım yapmak ve yatırımcının kuruluşun sermayesinde %10'dan fazla paya sahip olmak için yaptığı yatırımdır (TCMB, 2013: 8).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları hesabı en sağlam finansman yöntemidir. Bunların başlıca özellikleri; kalıcı, geri götürülmesi zor nitelikteki fiziki yatırımlardan meydana gelmeleri ve dış borç olmadan yatırım yapmaya imkân vermeleri suretiyle dış açık verilebilmesine imkân tanınmalarıdır (Akat, 2004: 7).

1.1.2.2. Portföy Yatırımları

Portföy yatırımları, menkul değerlere yapılan yatırımlardır. Genellikle hükümet tahvilleri ya da özel kuruluşların bono ve tahvilleri ile hisse senedi satın alması şeklinde gerçekleşmektedir. Ayrıca para piyasası araçları ile finansal türevleri içermektedir (TCMB, 2013: 9).

Bu yatırımlar, faiz farklılıklarının sebep olduğu yatırımlar olmakta ve genellikle iki şekilde temin edilmektedir. Birinci yolu, uluslararası piyasalardan kredi talebi veya kredi arzı şeklinde, diğer yolu ise o ülke pazarına doğrudan faiz farkına bağlı olarak gelen yatırım şeklindedir (Ertürk, 1996: 391-392).

Doğrudan yatırım ile portföy yatırımları arasında önemli farklılıklar vardır. Bu farklılıklardan en önemlisi yabancı ülkede yapılan yatırımların yönetimi ve denetimidir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı durumunda şirket yönetimi ve denetiminde etkili olunmaktadır. Oysa portföy yatırımlarında yerleşik şirket üzerinde yönetim hakkı veya denetim söz konusu değildir. Bu yolla yerleşik şirket uluslararası piyasalardan kaynak sağlamış olur. İkinci önemli fark ise, doğrudan yatırımlarda yatırımcının yatırım sermayesinin yanı sıra üretim teknolojisi ve işletmecilik bilgisini de beraberinde getirmesi gerekmektedir. Portföy yatırımlarında ise yabancı yatırımcı sermayeden başka bir katkıda bulunmamaktadır (TCMB, 2013: 9).

1.1.2.3. Diğer Yatırımlar

Doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve rezervler dışında kalan diğer tüm sermaye hareketlerini kapsamaktadır. Ticari krediler, nakit krediler, döviz mevcutları ve mevduat hesapları, diğer varlık ve yükümlülükler bu grupta yer almaktadır (TCMB, 2013: 10).

1.1.3. Resmi Rezervler Hesabı

Resmi Rezervler Hesabı Merkez Bankasının döviz piyasasına yapmış olduğu müdahalelerin sonucunda ülkenin uluslararası rezervlerinde meydana gelen değişmelerin net sonucunun görüldüğü bir hesaptır. Denkleştirici bir hesap

olmasından dolayı dış açık ya da dış fazla oluşması durumunda MB'nın döviz piyasasına müdahalesini yansıtmaktadır.

Rezerv varlıklar parasal altın rezervleri, özel çekme hakkı (SDR), fon nezdindeki rezerv pozisyonu, döviz rezervleri, diğer alacak hakları başlıklarında sınıflandırılmaktadır. Ülkenin parasal yetkilisinin elinde tuttuğu parasal altın rezervleri, rezerv varlıkları içerisinde yer almaktadır. Parasal altın, ülkenin para otoritesi ile diğer ülke para otoriteleri veya uluslararası para kuruluşları arasında olan işlemlerle elde edilmektedir. Özel çekme hakları (SDR), International Monetary Fund (IMF) tarafından oluşturulan ve üye ülkelerin kotaları çerçevesinde üye ülkelere rezerv sağlamak amacıyla tahsis edilen bir uluslararası rezerv şeklidir. Fon nezdindeki rezerv pozisyonu, üye ülkelerin IMF'deki rezerv pozisyonları, üye ülkeye her an ödenebilen tutarlardır. Fondan satın alınan tutarlar, döviz rezervlerinde artış, rezerv pozisyonunda azalış göstermektedir. Döviz rezervleri parasal otoritenin elinde tuttuğu dış ödemelerde kullanılacak yabancı paralar, yurtdışında geçerli çek, poliçe, senet, hazine bonusu gibi ödeme araçlarından oluşmaktadır. Diğer alacak hakları, rezerv varlıkların içerisinde yukarıda sınıflananlar dışında kalan diğer rezerv varlıklardır. Örneğin bankaların elinde tuttuğu rezerv varlıkların parasal yetkilinin kontrolüne girmesi durumunda bu başlıkta kaydedilmektedir (TCMB, 2013: 11).

1.1.4. Net Hata Ve Noksan Hesabı

Net Hata ve Noksan (NHN) kalemi ödemeler dengesi istatistiklerini muhasebe kayıtları anlamında denkleştirmek amacıyla kullanılan bir kayıttır.

Kökünü ve amacı bilinmeyen döviz gelir ve giderleri burada birikmektedir. Teorik olarak, uzun dönemde sıfırlanması gerekmektedir. Ancak bazen sistematik hata oluşur ve sıfırlanmaz. Böyle durumlarda cari işlemler dengesi ekonominin gelir ve giderlerini doğru yansıtmaz. Hesaba mutlaka net hata noksan kaleminin de eklenmesi gerekmektedir (Akat, 2004: 6).

Net hata ve noksan, ödemeler bilançosu açısından istenmeyen bir durumdur. Ödemeler bilançosu sonuçta pek çok kaynaktan toplanan istatistikler birleştirildiğinde herhangi bir nakit para dengesi gibi dengede olmalıdır. Net hata ve noksan birçok etkisiz işlemi içerir ancak son dengenin sağlanabilmesi için bu hesaba ihtiyaç duyulur. Net hata ve noksan hesabı genellikle sermaye ve finans hesabı için ayrılmıştır. Çünkü cari işlemler hesabındaki işlemler daha güvenilir izlenmektedir (Yalçiner, 2008: 151).

Örneğin dış ticarete ilişkin mal hareketlerinin gümrük kayıtlarından elde edilmesine karşın ödemelerin banka kayıtlarından alınması, işlemlerin karşılıklı kayıtlarının aynı değerle kaydedilmesini zorlaştırmaktadır. Gümrük kayıtlarında fatura değerine göre 100 birim olarak görülen ihracat mal bedelinin, ihracatçının yurtiçinde yerleşik bankadaki hesabına 70 birim olarak gelmesi, kalan 30 birim tutarındaki kısmının ise yurtdışındaki bir banka nezdindeki hesabında kalması halinde, bankalar sisteminden alınan veriler içerisinde görülmeyen 30 birimlik tutar NHN kalemine yansımaktadır. Bu şekilde oluşan NHN ancak 30 birimlik tutarın da yurda getirilmesi halinde daha sonraki bir dönemde giderilmektedir. NHN kaleminin varlığına neden olabilecek bir diğer örnek turizm gelir ve giderlerinin hesaplanabilmesi için yürütülen anket çalışmaları olabilmektedir. Anket sonucundan hesaplanan 100 birimlik turizm gelir veya gideri, banka varlıklarında 100 birimlik artış veya azalış olarak yansımamışsa aradaki fark NHN kaleminde görülmektedir (Karluk, 2003: 452).

1.2. ÖDEMELER BİLANÇOSUNDA DENGESİZLİKLER

1.2.1. Ödemeler Bilançosunda Ortaya Çıkan Dengesizlik

Ödemeler bilançosunun dengede olması, bir ülkenin uluslararası işlemlerinde ne bir fazlasının, ne de bir eksiğinin bulunması olarak anlaşılmaktadır. Yani ülkenin uluslararası işlemlerinde ne bir fazla rezerv biriktirmesi ne de kaynaklarını tüketmesidir (Uludağ, 1974: 73).

Ödemeler Bilançosu bir açık ya da fazlalığın meydana geldiği durumlarda dengeden uzaklaşabilmektedir. Burada ödemeler bilançosunun toplam alacakları ile toplam borçlarının dengede olması amaçlanmaktadır.

Burada bahsedilen dengesizliğin kaynağı ödemeler bilançosunu oluşturan mal ve hizmet hareketlerinin kaydedildiği kısımdır (Ünsal, 2006: 27).

1.2.2. Ödemeler Bilançosundaki Dengesizlik Çeşitleri

Ödemeler bilançosunda ortaya çıkan dengesizlik; geçici dengesizlik ve temel dengesizlik olmak üzere iki çeşittir.

Geçici Dengesizlik; zamanla kaybolan ve genellikle olağandışı faktörlere bağlı olarak cari işlemlerde artışlar veya azalışlar sonucu ortaya çıkmaktadır (Öksüz, 1980: 11).

- Kur ayarlamalarına yönelik yaygın spekülâtif bir bekleyişin olması,
 - Ülkenin, uluslararası talep ve arz koşullarında oluşan değişmelere gecikerek ayak uydurması,
 - Ülkenin, ticari ilişkilerinde yüksek pay sahibi olan ülkelerde oluşan durgunluklar,
 - Konjonktürel dalgalanmalar,
 - İhraç edilebilen tarımsal ürünlerin az üretilmesi,
- gibi faktörlerden kaynaklanan dengesizlikler, söz konusu faktörlerin ortadan kalkmasıyla giderilmektedir.

Temel Dengesizlik; ülkedeki yapısal bozukluklardan ve enflasyondan kaynaklanmaktadır. Bu tür dengesizliğin ortaya çıkmasına neden olan etmenler şunlardır (Öksüz, 1980: 12);

- Bir ülkede ve bu ülkenin ticaret ortaklarında meydana gelen arz ve talep koşullarında geçici olmayan değişmeler,
- Uluslararası ticarete meydana gelen kaymalar,
- Teknolojide görülen değişmeler,
- Tüketici tercihlerinde oluşan değişmeler,
- Ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün yok olması,
- Uluslararası ticareti engelleyici ve ulusal sektörleri koruyucu tedbirlerin alınmasıdır.

1.3. ÖDEMELER BİLANÇOSUNU DENGEE GETİRME

MEKANİZMALARI

Ödemeler bilançosunda bozulan dengenin yeniden sağlanması için bazı mekanizmalar oluşturulmuş ve uygulama alanı bulmuştur. Bu mekanizmaların ne olduğu ve nasıl işlediği ile ilgili açıklamalar yapılacaktır.

1.3.1. Otomatik Denkleşme Mekanizmaları

Otomatik denkleşme mekanizmaları fiyat denkleşmeleri, gelir denkleşmesi ve parasal denkleşme olmak üzere üçe ayrılabilir. Otomatik fiyat denkleşme mekanizmaları da değişken kur sistemi ile “fiyat-altın para akımı” ve faiz oranlarında uyum mekanizmalarını kapsamaktadır. Bu mekanizmaların bazıları altın para

standardı altında dış denkleşmeyi sağlamak üzere ortaya atılmışlardır (Seyidoğlu, 2003a: 427).

1.3.1.1. Otomatik Fiyat Denkleşme Mekanizmaları

Bölüme giriş niteliğindeki açıklamalarda da belirtildiği üzere, otomatik fiyat denkleşme mekanizmaları, değişken kur sistemi altında dış denkleşme, fiyat-altın para akımı mekanizması ve faiz oranlarında uyum mekanizmasından oluşmaktadır (Seyidoğlu, 2003a: 428).

1.3.1.1.1. Değişken Kur Sistemi Altında Dış Denkleşme

Serbest değişken kur sistemlerinde, döviz kurlarının oluşumu döviz kurlarındaki arz ve talep koşullarına bırakılmaktadır. En fazla uygulama şeklinde, piyasa üzerinde hiçbir hükümet müdahalesi bulunmamaktadır, sistem tamamıyla kendi kendine işlemektedir. Diyelim ki; cari döviz kurundan döviz talebi döviz arzını aşacak olduğunda, yani bir dış ödeme açığı ortaya çıktığında kurlar yükselmeye başlamaktadır. Kurlar yükseldikçe yabancı malların fiyatı artacağı için ithalat, dolayısıyla da döviz talebi düşmektedir. Diğer yandan, kurlardaki artış (ihracat karşılığında ulusal para cinsinden sağlanacak gelirler artacağı için) ülkenin ihracatını özendirmekte ve döviz gelirlerini yükseltmektedir. Döviz arz ve talebi eşitleninceye kadar kurlardaki yükselme de devam etmektedir. Döviz arz-talep eşitliğinin sağlandığı noktada ise süreç son bulmaktadır. Talebin arzın gerisinde kalması durumunda (dış ödeme fazlası) ise bu mekanizma tersine çalışmaktadır. Döviz kuru düşmekte ve yeni bir denge sağlanmaktadır (Seyidoğlu, 2003a: 428).

1.3.1.1.2. Fiyat Altın Para Akımı Mekanizması

Klasik iktisatçılar, ödemeler bilançosunun denkleşmesinde para arzındaki değişmeler ile fiyatlar genel seviyesi arasındaki ilişkilere büyük önem vermişlerdir. Bu sistemde altın, hem uluslararası ödemelerde bir araç, hem iç ekonomik ilişkilerde kullanılan ulusal bir paradır. Her ülke parasının değeri, altın cinsinden tanımlanmakta ve altının ithalatı ve ihracatı serbest olduğuna için de ulusal paralar otomatik olarak sabit kurlardan birbirine bağlanmaktadır (Seyidoğlu, 2003a: 439).

Dış ödeme açığı diyelim ki ithalatın artıp ihracatı aşmasının bir sonucu olsun. Bu durumda ithalat bedellerinin ödenmesi amacıyla söz konusu ülkede yabancı ülke parasına olan talep artar. Böylece döviz kurları yükselmeye başlar. Fakat kurlar “altın

ihraç noktası” ndan fazla yükselemez.¹ Çünkü bu durumda ülkeden dışarıya altın ihraç edilmesi daha karlı olur. Fiilen dışarıya ihraç edilen altınlar o ülkede, söz konusu ülkenin ulusal parasına dönüştürülerek ithalat bedelleri ödenir. Böylece, ülkede altın çıkışı ulusal para arzını daraltır (Seyidoğlu, 2003a: 436-437).

Ödemeler bilançosu açık veren bir ülke açığını kapatmak için altın ihraç edecektir. Altın ihracı Klasik iktisatçıların miktar teorisine göre, ülkedeki para miktarını azaltacak, para miktarındaki azalma ise fiyat seviyesinin düşmesine yol açacaktır.² Bu sırada ödünç verilebilir fonlar piyasasında paranın kıtlaşmasına paralel olarak faiz oranları yükselecektir. Diğer taraftan ödemeler bilançosu fazla veren ülkeye altın girişi olacaktır. Altın, ülkede para miktarını artıracak ve bunun sonucunda fiyatlar genel seviyesi yükselecektir. Buna bağlı olarak ihracat azalırken, ithalat genişleyecektir. Bunun sonucunda da dış denge sağlanacaktır. Bilançosu fazla veren ülkeye giren altın, para miktarını artıracak dolayısıyla faiz oranları düşecektir. Bu şekilde ülkeler arasında oluşan sermaye hareketleri de dış dengeyi sağlamada etkin olacaktır. Sistem bu şekliyle altın standardında işlediği gibi kâğıt para rejimlerinde de geçerliliğini korumaktadır (Karluk, 2003: 442).

Dış ödeme açıklarının miktar teorisi uyarınca iç fiyatları düşürmesi ihraç mallarını yabancılara ucuzlatıp, ithal mallarını yerli kullanıcılara pahalılaştırır ve böylece dış ticaret bilançosunu düzeltici etkide bulunur. Yani ülkeden altın çıkışı azalır, altın girişi artar. Dolayısıyla başlangıçtaki altın kaybı karşılanarak dengeye yeniden ulaşılır. Böylece bu mekanizma ile denge otomatik olarak sağlanmaktadır (Seyidoğlu, 2003a: 439).

1.3.1.1.3. Otomatik Faiz Değişimleri Mekanizması

Otomatik faiz değişimleri mekanizması, istikrarlı kur rejimlerinde MB'nın döviz piyasalarına yaptığı döviz alım ve satım müdahaleleri ile oluşmaktadır. Bir dış açık durumunda MB dövizdeki yükselişi önlemek için piyasada döviz satar yani piyasadan ulusal para çeker. Bu ise para arzının daralması demektir ve piyasada faiz oranını yükseltici etki yapar. Tersine dış ödeme fazlası durumunda MB'nın kur

¹ Altın ihraç ve ithal noktaları, altın para standardına has özelliklerdir. Altın ihraç noktası bir yabancı paranın karşılığı olan altın miktarının ulusal paranın kapsadığı altın miktarına oranına bu miktar altının ülkeler arasındaki taşıma giderlerinin eklenmesi ile bulunur.(Seyidoğlu,2003:436-439)

² Klasik iktisatçıların ortaya koyduğu miktar teorisi: $M \times V = P \times T$ eşitliğinden oluşmaktadır.

M= para miktarını,

V= paranın dolaşım hızını,

P= paranın dolaşım hızını,

T= işlem hacmini göstermektedir.

düşüşünün önüne geçmek için piyasadan döviz satın alması da ulusal para arzını genişletici ve faizleri düşürücü etkide bulunur. Şüphesiz burada da Klasik varsayıma benzer biçimde, MB'nın döviz piyasasına yaptığı müdahalelerin iç para arzı üzerindeki etkilerini kısırlaştırmadığı varsayımı vardır. Dış dengesizliklere bağlı bu faiz oranı değişmelerinin otomatik denkleştirici etkileri iki şekilde kendini gösterir. Her iki etki de birbirini destekleyici niteliktedir (Seyidoğlu, 2003a: 441-443) :

Faizlerin yatırım harcamaları yoluyla ticaret bilançosunu etkilemesi: Faiz oranlarında bir yükselme yatırım harcamalarını düşürüp, faiz oranına duyarlı olan tüketim, dayanıklı tüketim malları ve stok harcamalarını uyararak toplam talebi ve milli geliri daraltıcı etki yapmaktadır. Bu da mal akımları yoluyla (ithalatı kısım, ihracatı genişleterek) dış açığı giderici yönde bir etki etmektedir.

Faiz oranlarının sermaye bilançosuna etkisi: Yurtiçi faizlerin uluslararası faiz oranına göre yükselmesi yabancı portfolyo sahiplerinin yerli menkuller satın alımını özendirir. Böylece ülkeye giren bu yabancı mali sermaye nedeniyle sermaye bilançosu fazlası oluşmaktadır. Sonuç olarak bir yandan dış ticaret bilançosundaki düzelme, diğer yandan da sermaye bilançosu fazlalıkları dış ödemeler bilançosunu olumlu yönde etkilemektedir. (Seyidoğlu,2003a:443)

1.3.1.2. Otomatik Gelir Denkleşme Mekanizması

Bu mekanizma ekonomide gelir değişmelerinin ithalat ve ihracat üzerindeki etkilerini ve dolayısıyla ödemeler bilançosunun gelir değişmeleriyle dengeye gelip gelemeyeceğini analiz etmektedir (Oksay, 2001: 78).

Bir ülkenin milli geliri (MG);

C: Tüketim harcamalarından,

I: Özel kesim yatırım harcamalarından,

G: Kamu harcamalarından,

X-M: Net dış alem gelirlerinden oluşmaktadır.

$$MG=C+I+G+(X-M) \quad (6)$$

Buradan dış ticaret bilançosundaki herhangi bir değişmenin milli geliri otomatik olarak etkileyeceği görülmektedir. Herhangi bir nedenle ihracatın ithalattan

daha fazla olduğu bir durumda ihracat ve ithalata rakip endüstrilerde üretim ve harcamalar artmaktadır. Bu ise çarpan etkisiyle milli geliri yükseltmektedir.³

Milli gelirden meydana gelen bu artma ile sırasıyla marjinal ithal eğilimi ve marjinal tüketim eğilimi ithalatın artmasına, ihracatın azalmasına sebep olmaktadır. Milli gelirdeki artma sonucunda da enflasyonda artmalar meydana gelmektedir. Daha önce fazla gelen dış ödemeler bilançosunda bu fazlalıklar azalmakta ve kendiliğinden dengeye gelmektedir (Seyidoğlu, 2003a: 463).

1.3.1.3. Parasalci Yaklaşım Yoluyla Dış Denkleşme Mekanizması

Parasalci yaklaşım ödemeler dengesini para arz ve talebi arasındaki farklar yoluyla açıklamaktadır.

D. Hume, ülkesinin ödemeler bilançosundaki açık ve fazlalarının ortadan kalkmasının ülkeye döviz girip çıkmasıyla mümkün olabileceğini göstermiştir. Ülkeye dövizin girip çıkmasıyla, yurtiçi fiyatları düşüp yükselmektedir. Böylece ödemeler bilançosunda denge sağlanmaktadır (Hatipoğlu, 1993: 151).

Parasalci yaklaşım kavramı makroekonomik değişmelerin ve politikaların, dış ödemeler dengesi üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım fiyat ve gelirdeki ayarlamaları ön planda tutan, çizgi üstü işlemlerle ilgilenmeyip parasal işlemlere yani çizgi altı işlemlere yönelmiş bir yaklaşımdır (Öksüz, 1980: 29).

Para arzı sabitken para talebi arttığında halk bu aşırı talebini;

- Tüketime harcanan gelirin bir bölümünü azaltarak,
- Daha fazla nakite sahip olmak için tahvil ve diğer kıymetleri satarak

karşılama yoluna gitmektedir.

Birinci durumda harcamaların azalması, fiyatlar üzerindeki baskıyı indirgeyerek ithalatın azalmasına neden olacak, ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasına yardımcı olacaktır. İkinci durumda tahvil satışı tahvil fiyatlarının düşmesine, faiz oranlarının yükselmesine dolayısıyla ülkeye daha fazla sermaye girişine sebep olacaktır. Bu durum sermaye hesaplarında bir iyileşme meydana getirecektir. Bu iyileşme milli gelirin yükselmesinden kaynaklanacaktır. Keynesgil

³ Çarpan etkisi; otonom (bağımsız) yatırımlardaki bir değişikliğin milli gelirden meydana getirdiği artışlar veya azalışlardır.

kaynak: http://www.ekodialog.com/kamu_maliyesi/carpan_hizlandiran_etkisi.html

yaklaşımına göre, gelirden meydana gelecek bir artış ithalatın artmasına dolayısıyla ödemeler bilançosunun kötüleşmesine neden olmaktadır (Parasız, 1986: 77).

Ulusal fiyat seviyesinin yükselmesi durumunda neler olacağına bakıldığında; fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi reel para arzının düşmesine neden olacaktır. Eğer reel para arzı ve para talebi başlangıçta dengedeysen fiyat artışlarından sonra reel para arzı reel para talebinden daha küçük olacaktır. Halk reel nakit ankeslerini yeniden eski seviyesine çıkarmak için mal ve hizmet satım alımlarını azaltacak ve tahvil satacaktır. Bu davranışlardan birincisi ithalatın azalmasına neden olacağı için cari hesabın, ikincisi de tahvil fiyatlarının düşmesine, faiz oranlarının yükselmesine neden olduğu için sermaye hesabının iyileşmesine neden olmaktadır (Parasız, 1986: 77).

Bu yaklaşım ödemeler bilanço dengesizliğinin kaynağını, para arzı ile para talebi arasında meydana gelen dengesizlik olarak görmektedir. Para talebi büyük olduğu bir durumda bu içeriye para akımı ile karşılanmaktadır. Ters durumda ise dışarıya para akarak dengeye gelmektedir (Ertürk, 1999: 257).

1.3.2. Dış Denkleştirme Politikaları

Dış denkleştirme politikaları, otomatik denkleştirme mekanizmalarının etkin olmadığı ve işlemesine izin verilmediği durumlarda kullanılır. Bunlar; harcama değiştirici ve harcama kaydırıcı politikalar, döviz gelirlerini artırmaya yönelik politikalar ve devalüasyon başlıkları altında incelenmektedir.

1.3.2.1. Harcama Değiştirici Politikalar

Harcama değiştirici politikalarda amaç harcamaların toplam hacmi (milli gelir) genişletilerek dış dengenin sağlanmasıdır. Diğer bir deyişle, toplam harcamaların dış açıklar karşısında kısılması, dış fazlalıklar karşısında da genişletilmesi söz konusudur. Harcama değiştirici politikalar toplam harcamaların hacmini aşağı ve yukarı yönde etkileyerek dış dengeyi sağlama amacına yöneliktir. Bu konuda hükümetlerin kullanabilecekleri araçlar ise para ve maliye politikalarıdır. Dış ödeme açıkları durumunda daraltıcı bir para ve maliye politikası ile toplam harcamalar kısılmakta, dış ödeme fazlası durumunda ise bu politikalar toplam harcamaları genişletici yönde uygulanmaktadır (Seyidoğlu, 2003a: 470).

1.3.2.2. Harcama Kaydırıcı Politikalar

Harcama kaydırıcı politikalarda, toplam harcamaların yerli ve yabancı mallar arasındaki dağılışını etkileyerek dış ödeme dengesizlikleri giderilmeye çalışılmaktadır. Yani bir dış açık durumunda harcamaların ithal mallarından yerli mallara doğru, bir dış ödeme fazlası durumunda da tersine yerli mallardan ithal mallara doğru kaydırılması söz konusu olmaktadır. Dış ödeme açığı veren bir ülkenin ithalat giderleri, ihracat gelirlerinden büyük olmaktadır. Bu durumda izlenecek harcama kaydırıcı politikaların amacı, toplam harcamaları yabancı mallardan yerli mallara doğru kaydırmak, böylece ithalat giderlerini kıstırmaktır. Aksine bir ödemeler bilançosu fazlası durumunda, harcamaları yerli mallardan yabancı mallara doğru kaydırıcı politikalar uygulanmaktadır.

1.3.2.3. Döviz Gelirlerini Artırmaya Yönelik Politikalar

Döviz kazandırıcı işlemler, mal ve hizmet ihracı ile yabancı sermaye girişlerinden oluşmaktadır. Çoğu ülkelerde dış gelirler içinde en önemli yeri ihracat tutmakta olduğundan, ihracatın özendirilmesine önem verilmektedir (Seyidoğlu, 2003a: 493).

Mal ihracatından farklı olarak ülkenin döviz gelirlerini artırmaya yönelik çeşitli hizmetler vardır. Örneğin, dış turizm, uluslararası taşımacılık, bankacılık ve sigortacılık, yurtdışı işçi gelirleri, dış danışmanlık ve müteahhitlik gibi işlemler de ülkeler için önemli bir döviz kaynağı olmaktadır (Seyidoğlu, 2003a: 494).

1.3.2.4. Devalüasyon

Devalüasyon, ödemeler bilançosunun cari işlemler bilançosuna özellikle de dış ticaret bilançosuna yönelik bir önlemdir. Devalüasyon bir ülkenin yerli para biriminin yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmesidir. Bu yüzden devalüasyon ulusal para olarak ülkedeki ithal malların fiyatlarını yükseltir. Döviz olarak da ülkenin ihraç mallarını yabancılara karşı ucuzlatır. Dolayısıyla esneklik yaklaşımına göre ithalat giderleri açısından devalüasyondan beklenen etki, ithal malların yurtiçi talebini kıstarak ülkenin döviz giderlerini azaltmasıdır. Buna “döviz tasarrufu sağlayıcı etki” de denilmektedir. Belirli orandaki bir devalüasyonun ne kadar döviz tasarrufu sağlayacağı, ithal mallarda ortaya çıkan fiyat artışları karşısında halkın yabancı mal talebini ne kadar kısacağına, yani ithal malların talebinin esnekliğine bağlıdır (Seyidoğlu, 2003a: 476-478).

Marshall-Lerner yapılan bir devalüasyonun ticaret dengesinde pozitif bir etkide bulunacağını belirtmektedir. Bunun için ithalat ve ihracatın fiyat esnekliklerinin 1'den büyük olması gerekmektedir.

Bu yaklaşıma göre ulusal para cinsinden ithalatın değeri, ulusal paranın değer kaybetmesinin yanı sıra ithal mallarına olan esnekliğine de bağlıdır. Eğer birim esneklik söz konusu ise, ithalat değeri ulusal paranın değer kaybetmesinden etkilenmeyecektir. Eğer esneklik 1'den büyük olursa ithalat değeri düşecek, esneklik 1'den küçük olduğunda ise ithalatta bir artma meydana gelecektir. İhracat dış talep esnekliği ile ilgilidir. İhracatın dış talep esnekliği birim esnek olduğunda ihracatın değeri değişmeyecektir. Esneklik 1'den büyükse ihracatın değeri artacak, 1'den küçük olduğunda ise ihracatın değeri düşecektir (Oksay, 2001: 77).

1.4. CARI İŞLEMLER DENGESİNE YÖNELİK FARKLI YAKLAŞIMLAR

Ödemeler bilançosunda görülen herhangi bir olumsuzluk halinde uluslararası sermaye harekete geçmekte, ülke içindeki faiz oranlarında, dolaşımda bulunan para miktarında değişiklikler olabilmektedir. Ödemeler bilançosunda meydana gelen bu bozulmalara karşı hangi yöntemlerin hangi hızda kullanılabileceği, bu yöntemlerin ekonominin iç dengelerini ne şekilde etkileyeceği gibi durumlara yönelik çeşitli yaklaşımlar ortaya atılmıştır. Bu yaklaşımlar; esneklikler yaklaşımı, toplam harcamalar yaklaşımı, Mundell Fleming yaklaşımı ve dönemler arası yaklaşım başlıkları altında toplanmıştır.

1.4.1. Esneklikler Yaklaşımı

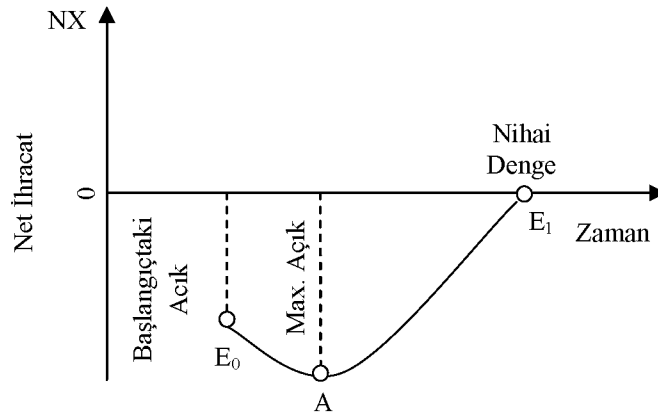
Esneklikler yaklaşımı cari işlemler dengesinin başlıca alt kalemlerinden dış ticaret dengesi üzerinde durup, yerli yabancı malların göreceli fiyatlarının cari dengeyi belirleyen en temel unsur olduğunu varsaymaktadır. Bu yaklaşım, olası bir devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerinde olumlu bir etki oluşturması Marshall Lerner koşuluna bağlıdır.

Devalüasyon ithal malların fiyatlarındaki yükselmeyle, bu malların miktarındaki azalma, ihraç malların fiyatlarındaki azalmayla ihracat miktarında artma ve belli bir ihracat miktarının devalüasyondan sonra daha az döviz geliri sağlaması gibi etkilerde bulunmaktadır. Devalüasyonun bu etkileri ihracat ve ithalat esnekliklerine bağlıdır. Marshall Lerner koşulu olarak bilinen bu yaklaşıma göre;

devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerinde iyileştirici etkide bulunabilmesi için ihracat mallarının talep esnekliği ile ithal malların talep esnekliği toplamının 1'den büyük olması gerekmektedir (Yıldırım ve Özer, 2006: 332).

İthalat ve ihracatın döviz kuruna göre kısa dönem esnekliklerinin düşük olması nedeniyle kısa dönemde Marshall Lerner koşulunun sağlanamaması J eğrisi etkisine neden olmaktadır (Backus, Kehoe ve Kydland, 1994: 84).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin verilerine göre devalüasyon ticaret bilançosu üzerinde kısa dönemde negatif etkiye, uzun dönemde ise pozitif etkiye sahiptir. Ticaret bilançosunun zaman içerisinde izlediği bu yol “J” harfine benzediği için buna “J eğrisi etkisi” denilmektedir. J eğrisi etkisi; döviz kurlarındaki ani değişme sonucu tüketici ve üreticilerin uyum sağlamanın zaman almasıdır (Rincon, 1998: 3).



Şekil 2. Devalüasyonun Kısa ve Uzun Dönemde Etkileri: J Eğrisi

Kaynak: (Yıldırım ve Özer, 2006: 333)

Esneklikler yaklaşımı uluslararası harcama düzeylerini ve gelirleri sabit tutmakta, talep ve arzın statik fiyat esneklikleri uluslararası sermaye akımlarının belirleyicisi olmaktadır (Obstfeld ve Rogoff, 1994: 4).

Bir ülkenin ödemeler dengesine devalüasyonun etkili olduğunu anlamının önemli yollarından birisi, mal ve hizmetlerin nispi yapısındaki değişmelerdir. Ödemeler dengesinde bir açık bulunan ülke, fiyatlarını düşürerek ihracatı teşvik etme, ithalatı azaltma yoluyla dengesizliği tersine döndürebilmektedir (Hatipoğlu, 1993: 146).

1.4.2. Massetme Yaklaşımı (Toplam Harcamalar Yaklaşımı)

Massetme Yaklaşımı, esneklikler yaklaşımının esas aldığı nispi fiyatlar ve döviz kuru değişiminden farklı olarak milli gelir, üretim ve harcama rakamlarında oluşan gelişmelerden yola çıkarak cari dengenin sağlanacağını savunmaktadır. Keynezyen yaklaşım olarak da bilinen bu yaklaşım Keynes' in milli gelir teorisinin uluslararası ekonomiye uygulanmasıdır (İşgüden ve Akyüz, 1998: 97).

Toplam harcama yaklaşımı ödemeler bilançosu denkleştirme sürecinde gelir etkisini de dikkate aldığı için ekonomideki iç denge durumuna göre farklı sonuçlara ulaşır. Keynes'in milli gelir modelindeki toplam harcama değişkenleri birlikte ele alınarak net ihracat- gelir düzeyi ilişkisi açığa çıkarılabilir (Tiryaki, 2002: 4).

Reel gelir düzeyi şu şekildedir;

$$Y=C+I+G+(X-M) \quad (7)$$

Yukarıdaki eşitlikte yer alan (C+I+G) bileşenleri tek bir terim olarak toplam yurtiçi harcama (A) olarak tanımlanacak olursa eşitlik aşağıdaki gibi olur;

$$Y=A+(X-M) \quad (8)$$

Eşitlik yeniden düzenlendiğinde;

$$(X-M)=Y-A=Y-C-G-I \quad (9)$$

Yukarıdaki eşitlikte görüldüğü gibi, dış ticaret açığının azalması için ülkenin ya üretim düzeyini (Y) artırması gerekmekte ya da yurtiçindeki toplam harcama düzeyini (A) azaltması gerekmektedir. Ekonomide eksik istihdamın var olduğu durumda net ihracattaki artışa üretimde artışla eşlik edilebilmektedir. Ancak bunun gerçekleşmesi için yurtiçi harcamanın üretimdeki artış oranından daha küçük oranda artması gerekmektedir. Eğer ekonomi tam istihdamda ise üretim daha fazla artırılmaz ve net ihracatı artırabilmek için yurtiçi toplam harcamayı kıstamak gerekmektedir. Bu durum para ve maliye politikası yoluyla yurtiçi harcamanın kontrol altına alınmasını gerektirmektedir. Talebin baskı altına alınmasının mümkün olmadığı durumda devalüasyonla sağlanan fiyat avantajı yurtiçi fiyatlar seviyesinin ülkeyi önceki rekabetçi konuma geri götürecektir. Bu şekilde yükselmesiyle yok olmaktadır. Buradan yola çıkıldığında devalüasyon gibi harcama kaydırıcı politikaların amacına ulaşabilmesi için mutlaka daha sıkı para ve maliye politikaları gibi harcama kısıcı politikalarla desteklenmesi gerekmektedir. Yani ekonomi tam istihdamdayken yurtiçi harcama kısılarak kaynaklar serbest bırakılmalıdır. Devalüasyondan kaynaklanan görece fiyat değişiklikleri atıl kalan kaynakların ihracat

sektörüne aktarılmasına ve harcamaların ithal mallardan yerli mallara kaydırılmasına yol açmaktadır (Tiryaki, 2002: 4).

1.4.3. Mundell Fleming Yaklaşımı

Mundell Fleming modeli İkinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen ekonomik gelişmeleri açıklamaya yönelik Metzler, Machlup ve Meade tarafından geliştirilen Keynesyen gelir- harcama modelinin uzantısı niteliğindedir (Frenkel ve Razin, 1987: 1).

Metzler, Machlup ve Meade, Keynesyen modele yaptıkları çeşitli uyarlamalarla Mundell Fleming modeline zemin hazırlamışlardır. Mundell Fleming modelinin zeminini hazırlayan bu yeni modeller, fiyat ve ücret katılıklarının, işsizliğin ve ülkeler arasında sınırlı düzeyde finansal etkileşimlerin bulunduğu, özünde durağan bir ekonomi varsayımı altında geliştirilmiştir. Söz konusu yeni modellerin başlıca katkıları, ticaret bağlantılarının Keynesyen çarpanlar üzerindeki etkisini, uluslararası yansımaları, devalüasyonun etkilerini, döviz kurlarının belirlenmesini ve dış ticaret hadlerinin Keynesyen tüketim fonksiyonu üzerindeki etkisini açıklamak olmuştur (Obstfeld, 2001: 4-5).

Bu modelin çıkış noktası, kurlarda bir değişimin beklenmediği bir durumda, iki ülke arasındaki sermaye hareketlerinin, bu ülkelerde meydana gelen faiz farklarını izleyeceğinden yola çıkarak bir sonuç çıkarmaktır (Paya, 2002: 140).

Mal ve Para piyasası genel denge modelinin açık ekonomiye uyarlanmış hali olan, kısa vade üzerine yoğunlaşan bu model, politika uygulamalarının farklı döviz kuru rejimleri altında üretim düzeyi ve faiz oranları üzerindeki etkisini açıklamıştır. Yani farklı döviz kuru rejiminde para ve maliye politikalarının ekonomik etkileri incelenmiştir. Mundell Fleming modeli Keynesyen modele paralel olarak kısa dönemde para politikasının etkili olmayacağı görüşündedir (Obstfeld, 2001: 5).

Sabit döviz kuru ve tam sermaye hareketliliği varsayımı altında, genişletici bir maliye politikası cari işlemler hesabının açık vermesine neden olurken, genişletici maliye politikasının para talebi ve gelir üzerindeki etkisinden kaynaklanan faiz oranlarındaki artış ise cari işlemler açığının yüksek seviyede sermaye akımıyla finanse edilmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla tam sermaye hareketliliği ve sabit döviz kuru varsayımıyla maliye politikasının cari işlemler bilançosu üzerine etkisi doğrudandır (Knight ve Scacchiavilliani, 1998: 6).

Dalgalı döviz kurunda, genişletici para politikası da cari işlemler dengesini etkilemekte fakat bu etkinin ne yönde olacağı önceden bilinmemektedir. Genişletici para politikası yurtiçi faiz oranlarında bir düşüşe neden olmakta ve bu da gelirden artışa ve döviz kurunda düşüşe neden olmaktadır. Bu durum döviz kurunun düşmesinin ve gelirden artışın ihracat ve ithalat üzerindeki etkisine bağlı olarak cari işlemler bilançosunda bir açığa veya fazlaya neden olabilmektedir. Diğer taraftan dalgalı döviz kurunda maliye politikasının faiz oranı üzerindeki etkisi ulusal paranın değer kazanmasına yol açmakta ve cari işlemler açığı vermektedir (Knight ve Scacciavilliani, 1998: 7).

1.4.4. Dönemler arası Yaklaşım

Bu yaklaşım esneklikler ve toplam harcamalar yaklaşımının karışımından oluşmaktadır. Göreceli fiyatların makroekonomik belirleyicilerini hesaplamakta olup gelecekteki ve cari fiyatların tasarruf-yatırım üzerindeki etkilerini incelemektedir. Verimlilik artışı, hükümet harcamaları, reel faiz oranları gibi değişkenler hakkında oluşan beklentilere dayalı geleceğe dönük hesaplamalardan doğan tasarruf-yatırım kararlarını ya da hükümet kararlarını dikkate alarak toplam harcama yaklaşımını genişletmektedir (Obstfeld ve Rogoff, 1994: 2).

Bu modele göre rasyonel tüketiciler bugün daha fazla tasarruf yaparak daha az tüketip, gelecekte daha fazla tüketmek amacını taşırlar. Bu durumun gerçekleşmesi için tüketiciler gelecekte elde edecekleri geliri iyi tahmin etmek durumundadırlar. Eğer gelecekteki gelirlerinin artacağını düşünürlerse bugün tüketimlerini artırırlar. Yani model, tüketimi bugünkü gelire değil, gelecekte elde edeceği gelire göre belirlemektedir. Buna göre cari denge, rasyonel tüketicilerin tüketim kararlarına göre oluşturulmaktadır. Bu modelde hane halkının geleceğe ilişkin beklentileri önemli olup, değişkenlerin uzun dönemde birbirlerini etkileyecekleri öngörülmektedir. Dönemler arası yaklaşıma göre cari denge dönemler arası tüketim dalgalanmalarının giderilmesi için bir araçtır (Babaoğlu, 1994: 415).

Obstfeld ve Rogoff (1997)'de cari işlemler dengesinin dönemler arası yaklaşımına dayalı modelleri incelemiştir. Cari işlemler açığına yönelik yaklaşımlarını rasyonel tüketici ya da firmaların gelecek dönemlerde alacakları tüketim kararlarına benzetmişlerdir. Bu modellere göre cari işlemler açığını aşağıdaki gibi formüle etmişlerdir:

$$CAD_t = B_{t+1} - B_t = (Y_t - Y_t^*) - (I_t - I_t^*) - (G_t - G_t^*) \quad (10)$$

Y_t cari dönem milli geliri, I_t yatırımı, G_t kamu harcamalarını ve Y_t^* , I_t^* , G_t^* ise söz konusu değişkenlerin hayat boyu toplam değerlerinin ortalamasını (uzun dönem beklenen değer) ve B_t ülkenin net dış varlıklarını gösterir.

Denklem (10)'a bakıldığında; milli gelir (Y_t), uzun dönem beklenen milli gelir değeri aştığında ($Y_t > Y_t^*$), cari işlemler dengesinde iyileşme görülmektedir. Çünkü ekonomide tüketim düzgünleşmesi (consumption smoothing) vardır. Geçici gelir artışları tüketime yönelmez, tasarruf edilir. Böylece net dış varlıklar artar (B_t). Yine tüketim düzgünleşmesi gereği gelir, uzun dönem gelir düzeyinin altına indiğinde cari denge bozulur, tüketim gelir kadar düşmez. Gelir ile tüketim arasındaki fark dış borçlanma ile giderilir ve net dış varlıklar B_t düşer.

Yatırımın uzun dönem beklenen değerini aşan bir hızlanma göstermesi cari dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Çünkü tüketimden vazgeçilmek istenmemekte, yatırımlar borçlanma yoluyla finanse edilmektedir. Yine kamu harcamalarında da beklenen değer üzerinde bir artış olduğunda cari denge bozularak böylece cari açık söz konusu olmaktadır.

Buraya kadar yapılan analizde faiz oranları sabit varsayılmaktaydı. Faiz oranlarının değişken olduğu varsayımı altında denklem aşağıdaki gibidir (Obstfeld ve Rogoff, 1994: 11) :

$$CAD_t = (r_t - r_t^*) B_t + (Y_t - Y_t^*) - (I_t - I_t^*) - (G_t - G_t^*) + [1 - 1/(\beta/\alpha)^{\theta}] (r_t^* B_t + Y_t^* - I_t^* - G_t^*) \quad (11)$$

r dünya faiz oranını, α gelecekteki bir u zamanında gerçekleşecek tüketim için geçerli yurtdışı piyasa iskonto oranını, β tüketicilerin öznel iskonto oranını ve θ ise dönemlerarası ikame esnekliğini verir. * işareti ise söz konusu değişkenlerin zaman sonsuza giderken sabit faiz oranıyla şimdiki değerinin bulunması yoluyla kalıcı değerlerinin hesaplanmasını göstermektedir.

Yukarıdaki eşitlikten önemli çıkarımlara ulaşılmaktadır. Birincisi ülkenin dış borçluluk durumunu gösteren net dış varlık pozisyonuyla ilgilidir. Eğer ülke yerleşikleri net borçlu konumunda ve dünya faiz oranları uzun dönem beklenen değerinden yüksekse artan dış borç faiz ödemeleri cari işlemler dengesinin bozulmasına neden olur. Tam tersi ülke yerleşikleri net dış varlık sahibiyken faiz oranlarının uzun dönem beklenen değerini aşması durumunda cari işlemler dengesi olumlu etkilenir. İkincisi üretim düzeyi uzun dönem beklenen üretim düzeyini aşarsa tüketimin dönemler arası ikame edilmesi dolayısıyla cari işlemler dengesinde

iyileşme görülür. Fakat kamu harcamaları ya da yatırım harcamaları uzun dönem beklenen değerinin üzerine çıktığında cari işlemler dengesi açık verir.

Dünya faiz oranlarının uzun dönem beklenen değeri r^* düzeyinin üzerine çıkması cari işlemler dengesini ülkenin net dış varlıklarının durumuna göre etkilemektedir. Eğer ülke net dış varlıklara sahipse ($B_t > 0$) uzun dönem beklenen faiz oranlarındaki artış cari işlemler dengesini kötüleştirecektir.

Eşitlikteki son terim ülkenin tüketim sabırsızlığını ölçen β parametresine bağlı tüketim eğilimini göstermektedir. Ülkenin tüketim için dünyanın geri kalanına göre daha sabırsız olduğu durumda, β dünya faiz oranları gelecekteki beklenen değerinden daha düşük olmaktadır. Bu durum $(\beta / \alpha)^0$ ifadesinin 1'den küçük olmasıdır. Böyle bir durum ülkenin cari dönemde daha fazla tüketebilmek için ithalat yapmasına neden olmaktadır. Böylece cari işlemler dengesi bozulmakta, dış borçlar artmakta, tüketim de zamanla azalma eğilimine girmektedir. Bu durumun tam tersinde ise yani tüketimin sabırsızlığı diğer ülkelerde daha büyük olduğunda yabancıların tüketimini karşılayabilmek için ihracat artmakta ve cari işlemler dengesi fazla verme eğilimine girmektedir (Obstfeld ve Rogoff, 1994: 12).

2. BÖLÜM: TÜRKİYE EKONOMİSİNDE CARİ AÇIK

2.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEMİN İNCELENMESİ

Türkiye ekonomisinde Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 yılına kadar geçen zamanda süreklilik taşıyan bir dış ticaret politikası uygulanmamıştır. Lozan Antlaşması gereği; 1924-1929 yılları arasında ve 1950-1954 yılları arasında ekonomi politikası değişikliği ile liberal dış ticaret uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Bu dönemler dışında Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 yılına kadar genel olarak devletçi ekonomi politikaları uygulanmıştır (Hepaktan, 2007: 79).

2.1.1. 1930-1950 Dönemi

1930'lu yıllarla birlikte “devletçilik” anlayışı ortaya çıkmış ve dışa kapalı bir ekonomide sanayileşmenin iç kaynaklarla, kendi öz gücüyle gelişeceği bir politika öne sürülmüştür. Bu dönemde bazı dış krediler kullanılmakla birlikte, dış ticaret açığı ortadan kalkmıştır. Dış ticaret dengesinin sağlanmasında ithalata gelen kısıtlama önemli rol almıştır.

1946 yılı ekonomik açıdan bir dönüm noktası olmuş on altı yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük politikaların yavaş yavaş gevşetilmesi, ithalatın serbestleştirilerek artırılması, dış açıkların kronikleşmeye başlaması gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran ekonomik bir yapı ortaya çıkmıştır (Eşiyok, 2006: 12).

Türkiye ekonomisi 1947 yılında International Monetary Fund (IMF) ile Dünya Bankasına üyeliğini gerçekleştirerek batı dünyası ile ekonomik ve siyasi ilişkilerde bulunmuştur. 7 Eylül 1946 tarihinde alınan ilk devalüasyon kararı ile ithalatı caydıran ihracatı özendirici önlemler alınmıştır. Türkiye ekonomisi 1947 yılında 14 milyon dolar, 1948 yılında 149 milyon dolar cari açık vermiştir. 1950-1953 yılları arasında büyüme oranı ortalama olarak %11.5' e yükselmiş, ithalat 286

milyon dolardan 533 milyon dolara yükselmiş, ihracat ise 560 milyon dolardan 396 milyon dolara düşmüştür (Berksoy, 1982: 153-154).

2.1.2. 1950-1960 Dönemi

1950-1960 yıllarını kapsayan on yıllık dönemde plansız uygulamaların ortaya çıkardığı gelişmeler Türkiye’de tüm sorunların planlama ile çözülebileceği kanısını uyandırmıştır. 1950 yılında hükümet değişikliği ile birlikte liberalleşen ekonomi politikası sonucu ithalat devamlı artmıştır. 1950 yılında iktidar hükümeti ithalatı % 60 oranında serbestleştirmiştir. İthal mallara olan talebin hızla artması, mevcut altın ve döviz rezervlerinin erimesi ve ihracatın daralması, dış kredilerin ödemeler dengesi açığını kapayamaması dış ticarete serbestleşme sisteminin 20 Nisan 1953’te terk edilmesine ve ithalatı kısıtlayıcı önlemler alınmasına sebep olmuştur. Kısaca 1950-1960 yılları arasında uygulanan ekonomi politikası Türkiye’nin içinde bulunduğu duruma adapte olamamıştır (Şahinöz, 2001: 307).

1953 yılında çıkarılan kararnamelerde dış ticarete serbestliğin kaldırılması, 1954 yılında yürürlüğe konulan kontrol ve sınırlamalar ile devam etmiştir. Dış ticarete liberal politikaların terk edilmesinin ve korumacı politikalarının uygulanmasının altında, kronikleşen dış ticaret açıkları ile açıkların karşılanması için kullanılan dış kaynak yetersizliği yatmaktadır (Taşkın, 2003: 144).

1956 yılından itibaren dış ticaret hacmi daralmaya başlamış, iç ve dış fiyatlar arasındaki yüksek orandaki fark Türk lirasının (TL) aşırı değerlenmesine yol açmıştır. Bu durumda hükümet devalüasyona ve uluslar arası mali kuruluşların önerilerine sıcak bakmamıştır. Bu durum ihracatı güçleştirmiştir (Şahin, 2007: 122).

1957 yılında 345 milyon dolar olan ihracat, tarımsal gelişmenin durması, artan iç fiyatlara rağmen sabit kur politikasının devam etmesi ve destek politikalarında ihracatı caydırıcı uygulamalar neticesinde 1958 yılında 247 milyon dolara gerilemiştir (Varol, 2003: 156).

1956 yılından itibaren dış ticaret açıklarının finansmanında ve dış kredi bulmakta güçlük çekilmiştir. Türkiye bu dönemde yurtiçi kaynakların ötesinde kaynak kullanımı gerektiren büyümenin gerçekleşmesi, cari işlemler açığının meydana gelmesi, dış kaynak kullanımı gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Ekonomideki iç ve dış istikrarın sağlanması amacıyla istikrar programı uygulanmıştır. İlk kapsamlı istikrar kararları 4 Ağustos 1958 yılında alınmıştır (Ardıç ve Yılmaz, 2002: 207).

Bu istikrar kararları;

- TL' nin devalüasyonu,
- İthalata yeniden serbestlik getirilmesi,
- Para arzı ve bütçe harcamalarının kısıtlanması,
- Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) üretim ve hizmetlerinin fiyatının yükseltilmesidir.

İstikrar önlemleri ile ithalat 3 aylık programlara bağlanmıştır. Ara malı ve hammadde ithalatına öncelik verilmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2007: 124-125).

İstikrar programı ile döviz alışlarında 1 dolar için 6, 22 TL vergi uygulanmış, ithalat ve döviz işlemlerinde ise 1 dolar için 902 TL kuru uygulanmıştır. 1960 yılına kadar devalüasyon tamamlanmıştır. Dış ticarete serbestleşme ile ithalat artmış, ihracatta ise herhangi bir gelişme yaşanmamıştır. Böylece dış ticaret açığı artmış ve büyüme hızı düşmüştür. Bütçe açığı iç borçlanma yolu ile karşılanmış ve dış kredi hacmi artmıştır. Türkiye' nin 422 milyon dolar dış borç tutarı ertelenmiş, bir ödeme planına bağlanmış ve 350 milyon dolar yeni kredi sağlanmıştır. İstikrar tedbirlerinden sonra bazı bankalar tasfiye edilmiştir (Karluk, 2005: 404).

Fakat alınan ekonomik tedbirlere rağmen dış ticaret açığı 1958 yılında 67 milyon dolar, cari işlemler açığı 64 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1970 yılına kadar Türkiye ekonomisi güçlüklerle karşılaşmıştır. Dış ticaret açığı artmış, TL aşırı değerlenmiş, işçi döviz girişleri azalmıştır.

2.1.3. 1960-1980 Dönemi

1960 yılı sonrası, ithal ikameci sanayileşme politikasına geçilmiştir. İthal ikameci sanayileşme politikası; kalkınmaya yeni başlayan az gelişmiş ülkelerin ilk uyguladıkları kalkınma stratejisidir. Amaç daha önce yurtdışından ithal edilen malların, dış ticaret kısıtlamaları ve bazı özendirici önlemlerle ülke içinde üretilmesidir, yani döviz tasarrufu sağlamaktır. Ancak sanayileşme dövize olan talebi artırmaktadır. İhracat ve döviz kazandırıcı işlemler teşvik edilmediğinden geleneksel ihracat mallarıyla ithalat karşılanamamaktadır ve bu da çelişki oluşturmaktadır. Yani döviz tasarrufu amacı ile uygulanan politika dövize ihtiyacı artırmaktadır (Karluk, 2005: 213).

İthal ikameci sanayileşme politikası ihracatı teşvik etmemektedir. Bu durumda ihracat oranı düşük gerçekleşmekte ve ihracat artış hızı ithalat artış hızının

çok gerisinde kalmaktadır. Böylece ülkede dış borçlanmanın önemi artmaktadır (Kazgan, 1988: 84).

Planlı dönemin dış ticaret politikaları ve ithal ikameci sanayileşme politikaları ile ödemeler dengesi üzerindeki baskıyı hafifletmek amacıyla çeşitli ürünlerin ülkeye girişi yasaklanmıştı. Bu yasaklamalarla dış ticaret açıklarının azaltılması ve sanayileşmenin özendirilerek hızlandırılması amaçlanmaktaydı. İthal ikamesi çerçevesinde yerli sanayiye özendirmek maksadıyla; yatırım indirimleri, gümrük muafiyetleri, yatırım malları ithalatına tanınan kolaylıklar, sanayiye ucuz ve uygun vadeli krediler, sanayi ürünleri ihracatına vergi iadesi getirilmesi, ihracata yönelik sanayilere ek kolaylıklar sağlanması yoluyla üretim ihracata yönlendirilmek istense de dış rekabete karşı korunan hazır bir iç pazarın cazibesi karşısında üretimin dışarıya yönlendirilmesi mümkün olmamıştır. Bununla birlikte ithal ikameci politikalarından beklenenin aksine ithal ikameci sanayilerin dışa bağımlılığı nedeniyle, ithalat önemli oranda artmış, ihracatta önemli bir gelişme olmayınca da dış açık büyük çapta genişlemiş ve ödemeler dengesi sürekli açık vermiştir (Taşkın, 2003: 145).

	1963	1968	1973	1977	1978
I. Cari İşlemler Hesabı					
A. Dış Ticaret Hesabı					
İhracat (fob)	368	496	1317	1753	2288
İthalat (cif)	-688	-764	-2086	-5797	-4599
Dış Ticaret Dengesi	-320	-268	-769	-4044	-2311
B. Hizmet Hesabı					
İşçi Gelirleri	-	107	1183	982	983
Diğer (1)	20	70	-70	-364	-92
Cari İşlemler Dengesi	-300	-231	484	-3426	-1420
II. Sermaye Hesabı					
A. Özel Sermaye Hareketi					
a) Doğrudan Yatırımlar	21	13	79	67	47
b) Diğer Özel Sermaye (2)	15	22	50	1162	681
B. Resmi Sermaye Hesabı					
a) Proje ve Program Kredileri (3)	335	274	381	503	560
b) Dış Borç Faizi ve Anapara Ödemeleri	-101	-94	-77	-214	-256

(4)					
Sermaye Hesabı Dengesi	270	215	433	1518	1032
Ödemeler Bilançosu Dengesi	-30	-16	917	-1908	-388
III. IMF Pozisyonu ve Özel Çekme Hakları	4	27	-	14	170
IV. Net Kısa Dönemli Sermaye Hareketleri; Döviz Çevrilebilir Mevduat (1967-77)	-	18	224	1554	486
V. Hata ve Eksikler	-22	-25	35	-220	-223
VI. Rezerv Hareketleri	48	-4	-728	560	-45
NOT: 1) NATO infrastructure off-shore gelirleri dahil 2) Satıcı kredileri, ticari krediler, bedelsiz ithalat dahil 3) PL 480 kredileri dahil 4) Borç ertelemeleri dahil					

Tablo 1. Ödemeler Bilançosu (1963-1978) (milyon \$)

Kaynak: (Şahin,2007:172).

Türkiye'nin 1963-1978 yılları arasındaki dış ticaret yapısı Tablo 1'de açıkça görülmektedir. Bu dönemlerde ödemeler bilançosu (1973 yılı hariç) devamlı açık vermiştir. Bu durum Türkiye'yi yabancı sermaye ithalatçısı konumuna getirmiştir. 1970'li yıllarla birlikte bir yandan dış ticaret açıkları genişlemiş, diğer yandan da dış kaynak girişleri daralmıştır. Bu durumda Türkiye döviz darboğazı şeklinde ekonomik bunalımla karşı karşıya kalmıştır. Hükümet çoklu kur uygulaması ile dış ticaret açığını azaltmaya çalışmıştır (Şahin, 2007: 170).

1970 yılında söz konusu darboğazı aşabilmek, iç kaynakların etkin kullanımını sağlamak ve yeni kaynaklar yaratmak amacıyla dönemin hükümeti, bir yandan yeni vergi düzenlemelerine giderken bir yandan da ihracatın plan ve programlarda gösterilen hedeflerin altında kalması nedeniyle % 66,6 oranında devalüasyon yaparak Türk Lirasının değerini düşürmüştür. (Yeldan, 2008: 129)

Dış ticareti etkileyen miktar kısıtlamaları değiştirilmiş, iç fiyatlarda ayarlamalar yapılmış, reeskont ve faiz oranları artırılmıştır. 1970 yılında uygulanan ekonomik önlemler paketi olumlu sonuçlanmış, dış ticaret açıkları küçülmüştür. Türkiye 1970 devalüasyonundan sonra dış ödemelerinde rahatlık yaşamıştır. Ödemeler dengesi ilk defa 1973 yılında fazla vermiştir. Burada yurtdışında çalışan işçilerin gönderdiği dövizlerin çok büyük payı vardır. (Şahin, 2007: 170-171).

1974 yılında Arap-İsrail Savaşı ile birlikte Arap ülkeleri, Batı Avrupa ülkeleri ve ABD' ye yapılan petrol sevkiyatını durdurmuştur. Kısa bir süre sonra petrol ihraç eden ülkeler teşkilatı varil başına petrol fiyatlarını dört katına çıkarmıştır (Bozok,

2008: 45). 1974 yılında gerçekleşen kriz ile dünya ekonomisinin genişleme süreci yavaşlamış, işsizlik ve enflasyon bir arada görülmeye başlanmıştır. Gelişmiş ülkelerdeki toplam talep daralması geliştirmekte olan ülkelerden hammaddeye olan talebi azaltmış, geliştirmekte olan ülkelerin ithalatını pahalı hale getirmiştir. Bu sebepten geliştirmekte olan ülkeler ödemeler bilançosu sorunlarıyla karşılaşmıştır (Soyak ve Bahçekapılı, 1998: 5).

Türkiye ekonomisinde petrol fiyatlarında yaşanan artış, ithal edilen sanayi ürünlerinin fiyatlarını artırmıştır. Dünya petrol tasarrufuna yönelirken Türkiye petrole sübvansiyon vererek tüketimi artırmıştır. Bu durumda dış ticaret açığı artış göstermiş, döviz rezervleri azalmıştır. Petrol ihracatçıları dışında dünya piyasasındaki daralma ve 1974 yılında yaşanan Kıbrıs Çıkarması dolayısıyla ihracat gelirleri azalmış ve cari işlemler açığı ortaya çıkmıştır (Kazgan, 2002: 10).

1974 Kriziyle birlikte gelişmiş ülkelerde hammadde fiyatları artmış, verimlilik düşmüştür. Dolayısıyla kâr oranları azalmıştır. Bu durum yatırımların düşmesine ve finans sektörünün önem kazanmasına neden olmuştur. 1974 yılında OPEC (Petrol Üreten ve İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı) ülkelerinde biriken fonlar uluslararası bankalara yönelmiştir. Bu fonlar geliştirmekte olan ülkelere değişken faizli, kısa vadeli ve LIBOR (London Interbank Offered Rate) üzerinden işlem gören kredi olarak dağıtılmıştır (Bozok, 2008: 45).

Türkiye Döviz Çevrilebilir Türk Lirası Mevduat Hesapları ile serbestleşme yolunda ilk adımı atarak 1974 Krizi ile ortaya çıkan cari işlemler açığını kısa vadeli borçlanma yoluyla kapatmaya çalışmıştır. Bu dönemde sağlanan kredi ile finanse edilen cari işlemler açığının ardından dış borçların geri ödenmesi ile ilgili sorunlar ortaya çıkmıştır. 1977 yılında cari açığın milli gelire oranı % 5,4'e yükselmiştir. İç borçların artmasıyla beraber cari açık da yükselmiş, dolayısıyla hükümet değişikliği yaşanmıştır. Türkiye ekonomisi 1978 yılında Döviz Çevrilebilir Mevduat Borçlarını ve bu borçların faizlerini ödeyemez hale gelmiştir (Bozok, 2008: 45-46).

Ekonomide yaşanan bu olumsuzluklar sonucu hükümet, Nisan 1978 ve Mart 1979 tarihlerinde iki adet istikrar programı yürürlüğe koymuştur. İstikrar programı için gerekli dış kaynak IMF'den sağlanmıştır. IMF'nin Stand-By Anlaşması (destekleme düzenlemesi) için üye olan ülkenin niyet mektubunu, fon yönetimine vermesi gerekmektedir. Ülke ekonomisi için gerekli önlemleri içeren niyet mektubu onaylanırsa IMF ülkeye kredi tahsis etmektedir. IMF'ye niyet mektubu veren ülkeler, bütün mali ve ekonomik kuruluşlarının denetlenmesini, belirlenen hedefler dışına

çıkılmayacağını kabul etmiş olmaktadır. IMF üyesi olan her ülkenin Özel Çekme Hakkı (SDR) olarak ifade edilen bir kotası vardır. Temmuz 1979'da Türkiye IMF'den 256 milyon SDR'lık finansman sağlamıştır. Türkiye'nin içinde bulunduğu istikrarsızlıktan dolayı alınan istikrar tedbirleri tam anlamıyla uygulanamamıştır. Ücret ve maaş artışlarına sınır getirilememiş, kamu harcamaları azaltılamamış, vergi gelirlerinde artış yaşanmamış ve bütçe açıkları finanse edilememiştir. 1979 Aralık ayında enflasyon % 80'lere ulaşmıştır. Fiyatlardaki artış, döviz sıkıntısından dolayı ithalatın kısıtlanması ve enerji sıkıntısı sanayi sektöründe kapasite kullanım oranının % 50'lerin altına düşmesine neden olmuştur. Bu dönemde ödemeler dengesi açıkları Cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Özetle 1978 ve 1979 yıllarında alınan istikrar tedbirleri kendi içlerinde bütünlük teşkil etmediği ve dönemin iç ve dış koşullarına uygun olmadığı için başarılı olamamıştır (Karluk, 2005: 406-407).

2.2. 1980 SONRASI DÖNEMİN İNCELENMESİ

2.2.1. 1980 -1993 Dönemi

1980 yılı Türkiye ekonomisi ve dış ticaret açısından çok önemli bir dönüm noktasıdır. Bu yıldan itibaren ithal ikameci sanayileşme politikası terkedilmiştir. 24 Ocak 1980 Kararları ile ihracata dayalı sanayileşme politikası benimsenmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2007: 318).

1980 yılında enflasyonun denetim altına alınamaması “24 Ocak Ekonomik İstikrar Tedbirleri” ile birlikte yeni siyasal ve ekonomik arayışları oluşturmuştur. Bu tedbirlerin temel amacı iç piyasada istikrar ve dış ödemelerde dengeyi gerçekleştirmek olmuştur. Bu sebeple hükümet iç piyasayı serbestleştirmek, fiyat kontrollerini kaldırmak, dış ticareti liberalleştirmek ve teşvik etmek, devalüasyonlar yapmak, mevzuata kolaylıklar getirmek yollarına başvurmuştur (Kavrakoğlu, 1990: 10).

Türkiye ekonomisinde 24 Ocak ekonomik istikrar tedbirlerinin amaçlarından biri ülkenin borç ödeyebilir konuma gelebilmesini sağlamak olmuştur. Bu amaçla ihracat teşvikleri ve döviz kurunda değişiklikler gerçekleştirilerek ihracat artışının sağlanması çalışılmıştır. Aşağıda 1980-1983 alt dönemi ve 1984-1993 alt dönemi ayrı tablolar halinde düzenlenmiştir. Bu durumun nedeni 1984 yılında ödemeler dengesinde yeni bir düzenlemeye gidilmiş olmasıdır. 1984 yılında ödemeler dengesi

uluslararası standartlara uygunluğunun sağlanması amacıyla yeni bir sınıflandırmaya göre düzenlenmiştir (Şahin, 2007: 204).

Tablo 2.'de görüldüğü üzere, 1980 yılında ihracat değeri 2,910 milyar dolar iken 1983 yılında 5,905 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1983 yılına gelindiğinde % 98 gibi bir oranda artış gösterdiği görülmektedir. Bu oranın sebebi olarak ithal ikameci politikaların bırakılıp, liberal politikaların uygulanması, ihracata yönelik stratejilerin oluşturulması ve ihracatın desteklenmesi gösterilmektedir. İthalat rakamlarına bakıldığında, 1980 yılında 7,513 milyar dolar değerinde iken, bu oran 1983 yılında 8,895 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Cari işlemler açığı 1980 yılında 3,408 milyar dolar iken, 1983 yılında 1,923 milyar dolara gerilemiştir. Bunun sebebi, kısa dönemde uygulanan ekonomi politikasının bu dönem içinde kendinden beklenen sonucu vermesidir.

Tablo 3.'de 1984 yılından itibaren 1986 yılına kadar ihracatta artış görülmektedir. 1986 yılında ise bir azalma meydana gelmiş fakat yine 1987 yılından itibaren ihracat artış göstermiştir. İhracattaki artışlarla beraber ithalatta da hemen hemen aynı yönlü değişimler meydana gelmiştir. Cari işlemler hesabı 1988, 1989 ve 1991 yıllarında fazla vermiştir. 1988 yılında ihracatın artış oranının, ithalatın artış oranından fazla gerçekleşmesi cari işlemler hesabının iyileşmesine neden olmuştur. Cari işlemler hesabının iyileşmesinin bir diğer sebebi de turizm gelirlerinde yaşanan artıştır. 1989 yılında cari işlemler dengesinin fazla vermesinin sebebi olarak ta turizm gelirlerinin ve işçi gelirlerinin artması gösterilmektedir. 1990 yılında 9,448 milyar dolar olan dış ticaret dengesi açığı, 1991 yılında 7,290 milyar dolara inmiştir. Bu açığın 1991 yılında düşmesinin sebebi büyüme hızının düşmesi olmuştur. 1990 yılında Türk Lirasının değerlenmesi sonucu ithalatta artış yaşanmıştır. 1993 yılında cari açık 6,433 milyar dolar olarak artış göstermiştir. Bunun nedeni 1993 yılında talep patlamasıyla beraber enflasyonist bir ortama girilmesi ve TL' den kaçışın başlaması olmuştur.

YILLAR	1980	1981	1982	1983
Cari İşlemler Hesabı	-3408	-1936	-952	-1923
İhracat	2910	4703	5890	5905
İthalat	-7513	-8567	-8518	-8895
Mal Dengesi	-4603	-3864	-2628	-2990
Hizmet Gelirleri	762	1316	1928	1960
Hizmet Giderleri	-600	-503	-1074	-1223
Mal ve Hizmet Dengesi	-4441	-3051	-1774	-2253
Yatırım Gelirleri	0	0	110	81
Yatırım Giderleri	-1138	-1443	-1565	-1511
Mal, Hizmet ve Yatırım Dengesi	-5579	-4494	-3229	-3683
Cari Transferler	2171	2558	2277	1760

Tablo 2. Cari işlemler Hesabı Ana Kalemlerindeki Gelişmeler (1980-1983, Milyon Dolar)

Kaynak: DPT, <http://www.dpt.gov.tr> (15.05.2013).

YILLAR	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
I. Cari İşlemler Hesabı	-1439	-1013	-1465	-806	1596	938	-2625	250	-974	-6433
A. Dış Ticaret Dengesi	-2910	-2976	-3018	-3206	-1813	-4190	-9448	-7290	-8076	-14081
1. Toplam Mal İhracatı	7134	7959	7457	10190	11662	11625	12959	13593	14715	15345
2. Toplam Mal İthalatı	-10044	-10935	-10475	-13396	-13475	-15815	-22407	-20883	-22791	-29426
B. Hizmetler Dengesi	986	1600	1590	2162	3833	4028	4966	5164	5807	6740
1. Taşımacılık	220	176	12	98	264	299	20	235	170	47
2. Turizm	271	770	637	1028	1997	1992	2705	2062	2863	3025
3. İnşaat Hizmetler	63	246	301	293	476	582	741	713	936	1142
4. Finansal Hizmetler	0	0	0	0	0	0	0	0	-283	-286
C. Gelir Dengesi	-1503	-1553	-1877	-2085	-2513	-2327	-2508	-2663	-2625	-2744
1. Yatırım Geliri	-1503	-1553	-1877	-2085	-2513	-2327	-2508	-2663	-2625	-2744
1.1. Doğrudan Yatırım	-63	-98	-84	-80	-88	-104	-161	-158	-145	-243
1.2. Portföy Yatırımları	0	0	0	0	0	0	0	0	-36	264
1.3. Diğer Yatırımlar	-1440	-1455	-1793	-2005	-2425	-2223	-2347	-2505	-2444	-2765

1.3.1.Faiz Geliri	146	298	341	382	374	684	917	935	771	697
1.3.2.Faiz Gideri	-1586	-1753	-2134	-2387	-2799	-2907	-3264	-3440	-3215	-3462
D. Cari Transferler	1988	1916	1840	2323	2089	3427	4365	5039	3920	3652
1.İşçi Gelirleri	1807	1714	1634	2021	1776	3040	3246	2819	3008	2919

Tablo 3. Cari İşlemler Hesabı Ana Kalemlerindeki Gelişmeler

(1984-1993, Milyon Dolar)

Kaynak: TCMB, <http://tcmb.gov.tr> (15.05.2013).

Türkiye 24 Ocak İstikrar kararları ile yapısal bir dönüşüm sürecine girmiştir, ancak istikrarı sağlamada pek de başarılı olamamıştır. 1988 yılında yeni bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Fiyatlar yükselmiş, üretim düşmüş, reel yatırımlar azalmış ancak dış ticarete konu olmayan sektörlerle doğru yatırım gerçekleşmiş, tüketim artmıştır. Bu süreç ekonominin önce canlanması, sonra durgunlaşması tekrar büyüme sürecine girmesi olarak adlandırılmıştır. 1988 yılındaki genel seçimler kamu açıklarını artırmış, mali piyasalardaki dengeleri bozmuştur. Döviz rezervleri azalmış, dış ödemelerde güçlükler yaşanmıştır. Hükümet bu dönemde krizin önüne geçmek için bir takım tedbirler almıştır ve 1989 yılında ani bir kararla IMF'nin önerdiği finansal serbestliğe adım atmıştır. Bu finansal serbestlik ile sermaye hareketlerinin serbest kalması ve yurtiçinde yerleşik kurum ve bireyler arasındaki iktisadi işlemlerin yabancı para cinsinden yapılabilmesi sağlanmıştır. 1989 yılından sonra Türkiye'ye aşırı yabancı sermaye girişi gerçekleşmiştir. Bu sermaye girişi sonucu yerli para değerlendirilerek, ihraç ürünlerin dış fiyatları artmış ve ithalat ucuzlamıştır (Kepenek ve Yentürk, 2007: 319).

YILLAR	1980	1981	1982	1983
Sermaye ve Finans Hesabı	672	899	280	883
Yurtdışında Doğrudan Yatırım	0	0	0	0
Yurtiçinde Doğrudan Yatırım	18	95	55	46
Diğer Yatırımlar-Varlıklar	85	360	-181	177
Diğer Yatırımlar-Yükümlülükler	569	444	406	660

Tablo 4. Sermaye Hareketleri Ana Kalemlerindeki Gelişmeler

(1980-1983, Milyon Dolar)

Kaynak: DPT, <http://dtp.gov.tr> (18.06.2013).

YILLAR	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
I. Sermaye Hareketleri	970	1850	1583	1312	-2111	-1909	3093	-1198	2164	8595
A. Doğrudan Yatırımlar	113	99	125	106	354	663	700	783	779	622
B. Portföy Yatırımları	0	0	146	282	1178	1386	547	623	2411	3917
1.Hisse Senetleri	0	0	0	0	0	17	89	147	350	570
2.Borç Senetleri	0	0	146	307	1184	1428	592	567	2815	3910
C. Diğer Yatırımlar	920	1391	1475	1060	-2922	-1509	2742	-3803	458	4364
1.Krediler	1537	202	1185	1255	-1979	-2574	1714	-91	1171	3639
1.1.Merkez Bankası	424	-144	-751	-439	-1773	-562	-509	-310	-210	-33
1.2.Genel Hükümet	170	-698	45	302	-531	-2317	-393	-201	-1645	-2177
1.3.Bankalar	187	146	385	721	-198	-78	1245	1199	2411	3975
1.4. Diğer Sektörler	756	898	1506	671	523	383	1371	-779	615	1874
D. Rezerv Varlıklar*	-63	360	-163	-136	-721	-2472	-896	1199	-1484	-308
II. Kısa Vadeli Sermaye	2047	937	1176	1078	-39	-827	3842	1212	5222	8616
Not: * Rezerv varlıklarda (-) işareti artışı ifade eder.										

Tablo 5. Sermaye Hareketleri Ana Kalemlerindeki Gelişmeler

(1984-1993, Milyon Dolar)

Kaynak: TCMB, <http://www.tcmb.gov.tr> (18.06.2013).

Tablo 4.'de 1980-1983 yılları arasında yurtiçinden dışarıya bir sermaye çıkışı görülmemektedir. Sermaye ve Finans Hesabı 1982 yılında 280 milyon dolara düşmüştür.

Tablo 5.'e bakıldığında ülkeye doğrudan yabancı sermaye girişi en düşük 1985 yılında 99 milyon dolar iken, en yüksek 1991 yılında 783 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1984 ve 1985 yıllarında portföy yatırımı yapılmamıştır. 1986 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsasının (İMKB) faaliyete geçmesi ve ülkenin kendi kredibilitelerini kullanarak uluslararası piyasalara tahvil arz etmesi nedeniyle portföy

yatırımları artmıştır. 1992 ve 1993 yıllarında tahvil ihraçlarındaki artışlar sonucu portföy yatırımları 1992 yılında 2,411 milyar dolar iken 1993 yılında 3,917 milyar dolara yükselmiştir.

1990 yılında dünyada iki önemli gelişme gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi İran-İrak Savaşının sona ermesi, ikincisi de Körfez Savaşıdır. Bu iki önemli gelişme Türkiye ekonomisini direkt olarak etkilemiş, Türkiye'nin ihracatı üzerinde olumsuz etki oluşturmuştur.

1990 yılı Körfez Savaşı zamanında mevduatların bankalardan çekilmesi, bankacılık kesiminde krize yol açmıştır. Türkiye faiz ve döviz kuru dengesini sağlayarak, uluslararası para piyasalarından sağlanan kaynaklar ile bütçe açıklarını kapatabilmiştir. Fakat 1993 yılı sonlarında faizlerin düşmesiyle döviz kuru –faiz dengesi bozulmuş ve ekonomik krize zemin hazırlamıştır (Karluk, 2005: 411).

1990'lı yılların ilk yarısında, dış ticaretin giderek serbestleştirilmesi sonucu dünya ticaretinin artması ile gelişmekte olan ülkelere yönelik spekülasyon sermaye girişlerindeki hızlanma; hem cari hem de kamu açıklarının artmasına, TL'nin yabancı paralar karşısında değerlenmesine, faizlerin yükselmesine, para arzının ve kredi hacminin genişlemesine neden olmuştur. Bütün bu etkenler krize sebep olan dengesizlikleri meydana getirmiştir. Diğer taraftan kötü kriz yönetimi Türkiye ekonomisinde var olan dengesizlikleri artırarak krizi başlatıcı rol oynamıştır. 1993 yılında TL, yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazanarak, ihracat kazancının düşmesine, ithalatın nispi olarak ucuz hale gelmesine neden olmuştur. Bu dönemde dış ticaret açığı 14,1 milyar dolara çıkmıştır. Cari işlemler dengesi ise 6,4 milyar dolar açık vermiştir (Karluk, 2005: 413).

2.2.2. 1994 Kriz Dönemi

Türkiye ekonomisinde 1993 döneminin son zamanlarında hazine bonosuna yeterli talep olmayışı, dövize olan talebin artması finansal piyasalarda istikrarsızlığın artmasına neden olmuştur. Genel istikrarsızlık döneminde cari işlemler açığının artış göstermesi ve döviz kurlarının aynı dönemde rezerv satışları ve seçim kaygısıyla baskı altına alınması krizin çabuklaşmasına neden olmuştur (Uygur, 1995: 21).

Aşağıda Tablo 6.'da 1994 ekonomik krizinin gerçekleştiği dönemde cari işlemler hesabı finansman kalemlerinin gelişimi gösterilmiştir. 1994 yılında yapılan devalüasyonun etkisiyle cari işlemler hesabı 2,631 milyar dolar fazla vermiştir. Bu dönemde yaşanan finansal krizin etkisiyle ve kısa süreli kredilerde azalışların olması

nedeniyle kısa vadeli sermaye ülkeden çıkmaya başlamıştır. Cari işlemler hesabının fazla vermesi, ülkeden sermaye çıkışı yaşanması ve net hata ve noksan kaleminin 1,911 milyar dolar olarak gerçekleşmesi, rezervlerdeki azalışı sınırlandırmıştır.

YILLAR	1994
1.Cari İşlemler Dengesi	2631
2.Net Hata Noksan	1911
Toplam Finansman İhtiyacı(1+2)	4542
Toplam Finansman(A+B+C)	-3535
A. Sermaye Hareketleri Net	-5701
Doğrudan Yatırımlar	559
Portföy Yatırımları	1123
Hükümetin Yurtdışı Tahvil İhracı	52
Yabancıların Hisse Senedi Alımı	989
Yabancıların Bono-Tahvil Alımı	134
Krediler (IMF Kredileri Hariç)	-8731
Genel Hükümet	-2962
Bankalar	-6883
Reel Sektör	53
Mevduat ve Diğerleri	1313
B. IMF Kredileri	340
Merkez Bankası	340
Genel Hükümet	0
C. Rezerv Değişimi	1826
Bankaların Döviz Varlıkları	2451
Resmi Rezervler	-625

Tablo 6. Cari İşlemler Hesabı Finansman Kalemleri (1994, Milyon Dolar)

Kaynak: TCMB, <http://www.tcmb.gov.tr>, (20.06.2013).

Türkiye ekonomisinde 1990'lı yıllardan itibaren dolarizasyonun şiddetini artırması ve ulusal paranın yabancı para birimine karşı değer kaybetmesiyle hükümetin para basmaktan dolayı elde edeceği senyoraj geliri azalmıştır. Merkez Bankası para arzını artırdığında bu durum döviz talebi şeklinde dönmüştür. Bu

durumda bütçe açıklarının finansmanında MB kaynakları etkisiz olduğu için borçlanma politikasına gidilmiştir. Kamu açığı finansmanını sağlamak için borçlanmaya gidilmesi faiz oranlarının yükselmesine neden olmuştur (Coşkun, 2004: 54).

Enflasyonu düşürmek, TL'ye istikrar kazandırmak, ihracatı artırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sürdürülebilir bir yapıya dönüştürmek, ekonominin hızlı bir şekilde parasal reformlar ile istikrara kavuşması gibi nedenlerle 5 Nisan 1994 yılında bir istikrar programı çerçevesinde bazı kararlar alınmıştır (Karluk, 2005: 415).

Bu kararlardan bazıları şunlardır (Karluk, 2005: 414-415);

- Türk Exim Bank'ın ihracatı teşvik amacıyla kredi ve sigorta programlarını 1994 yılından itibaren genişletmesi, bu amaçla gerekli kaynak transferi sağlanması,
- Avrupa Birliği ile gerçekleştirilecek Gümrük Birliği kapsamında, rekabet avantajına sahip olan sektörlerde üretim desteklenmesi çok önem taşımaktadır. Bu kapsamda AB kriterlerine uygun, verimliliği yüksek, moda ve markaya yönelik üretim ve yatırımlar desteklenmesi,
- Yabancı sermayeyi özendirilecek ortam oluşturulması,
- 5 Nisan Kararlarıyla ihracatın itici güç olarak büyüme gerçekleştirmesi ve GSMH içindeki payının artması sağlanacaktır.
- TL'yi cazip hale getirmek için hazine bonusu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan %5 verginin kaldırılması,
- Bankaların mevduatlarından devlete vermek zorunda oldukları munzam karşılıkların sıfırlanması,
- Bankaların faiz oranlarında yaptıkları değişiklikleri Merkez Bankasına bildirme zorunluluğunun kaldırılması,
- Döviz kurlarının serbest bırakılması, kurların 10 bankanın verileri temel alınarak belirlenmeye başlanması,
- 10 yıl aradan sonra IMF ile Stand-By Anlaşması yapılması,
- Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ve Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri (TEKEL) ürünlerine büyük oranda zam yapılmasıdır (Karluk, 2005: 414-415).

5 Nisan 1994 ekonomik istikrar tedbirleriyle kısa dönemli hedefler gerçekleştirilmiştir. 1994 yılında oluşan cari işlemler hesabı açığı, 2,631 milyar dolar fazlaya dönüşmüş, döviz piyasasında istikrar sağlanmıştır. 1994 yılı öncesinde TL aşırı değerli iken, kriz sonrası dönemde reel döviz kurunun denge değerinin altında değerler taşıdığı yani TL'nin değer kaybettiği gözlemlenmiştir (İnandım, 2005: 59).

2.2.3. 1995-1999 Dönemi

Türkiye ekonomisinde 1994 yılından sonra hızlı bir ilerleme gerçekleşmiştir. Ancak %7-8 oranındaki büyümeye rağmen enflasyon oranı düşürülemedi. Ekonomide yapısal bir düzenleme gerçekleşmediğinden dolayı Merkez Bankası 6 Eylül 1995'te "para operasyonunu" yürürlüğe koymuştur. Bu kararlarla döviz fiyatları baskı altına alınmış, faizler yükseltilmiş, tüketim daraltılmış, ithalat yavaşlatılmış ve ihracat teşvik edilmiştir (Karluk, 2005: 420-421).

Tablo 7.'de 1995 yılında cari işlemler hesabında 2,339 milyar dolar açık meydana gelmiştir. Bu yıl içinde ithalat ihracattan daha hızlı bir artma eğilimi göstermiştir. Hizmet ve yatırım giderlerinde meydana gelen artışlar cari açığın artmasına sebep olmuştur.

YILLAR	1995	1996	1997	1998	1999
I. Cari İşlemler Hesabı	-2339	-2437	-2638	2000	-925
A. Dış Ticaret Dengesi	-13152	-10264	-15048	-14038	-9771
1. Toplam Mal İhracatı	21636	32067	32110	30741	29031
2. Toplam Mal İthalatı	-34788	-42331	-47158	-44779	-38802
B. Hizmetler Dengesi	9620	6657	10912	13518	7502
1. Taşımacılık	302	15	323	755	799
2. Turizm	4046	4385	5286	5423	3732
3. İnşaat Hizmetler	1857	1941	2285	2311	1095
4. Finansal Hizmetler	-274	-191	-290	-112	-312
C. Gelir Dengesi	-3205	-2927	-3013	-2985	-3537
1. Yatırım Geliri	-3205	-2927	-3013	-2985	-3537
1.1. Doğrudan Yatırım	-272	-175	-142	-227	-167
1.2. Portföy Yatırımları	-741	-517	-53	15	89
1.3. Diğer Yatırımlar	-2192	-2235	-2818	-2773	-3459

1.3.1.Faiz Geliri	1208	1166	977	1096	1074
1.3.2.Faiz Gideri	-3400	-3401	-3795	-3869	-4533
D. Cari Transferler	4398	4097	4511	5505	4881
1.İşçi Gelirleri	3327	3542	4197	5356	4529

Tablo 7. Cari İşlemler Hesabı Ana Kalemlerindeki Gelişmeler
(1995-1999, Milyon Dolar)

Kaynak: TCMB, <http://www.tcmb.gov.tr> (20.07.2013).

1996 yılı dış ticaret ve Türkiye ekonomisi açısından kritik bir yıl olmuştur. Çünkü bu yıl Türkiye ile Avrupa Birliği arasında Gümrük Birliği kurulmuştur. 1 Ocak 1996 yılında oluşturulan bu birlik sadece tarafların birbirlerine uyguladıkları gümrük vergilerinin, ikili ticaretin önündeki her türlü engelin kaldırılmasını ve üçüncü ülkelere ortak bir gümrük vergisi uygulanmasını öngörmüştür (Özcan, 1998: 4).

Tablo 7.'de görüldüğü üzere 1995 yılında Gümrük Birliğine uyum kapsamında iç talepteki canlanma ile ithalat artmış, ihracat artışı sınırlı kalmıştır. 1996 yılında Gümrük Birliğine girilmesiyle ithalatta %22,7 oranında artış, ihracatta %7,3 oranında artış gerçekleşmiştir.

1997 yılında meydana gelen Güneydoğu Asya Krizi dış ticaret performansını olumsuz etkilemiştir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülke ekonomilerine ciddi olumsuz etkileri olmuştur. Kriz sonrası bölge ülkelerinde yaşanan yüksek oranlı devalüasyonlar Türkiye'nin AB'ye ve ABD'ye olan ihracatının azalmasına neden olmuştur. Yine bu kriz dolayısıyla petrol fiyatlarının düşmesi sonucunda Rusya'nın ihracat gelirlerinin azalması Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Türkiye'de 1997 yılında ihracattan beklenen artış sınırlı kalmış, fakat ithalat artış kaydederek 47,158 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu yıl içinde hizmet gelirleri ile cari transferlerin yüksek olması, cari işlemler dengesinde meydana gelen açığın azalmasını sağlamıştır.

1998 yılında doğrudan yatırımlar azalmış, portföy yatırımlar artmıştır. Dolayısıyla gelir dengesi % 0,92 oranında, işçi gelirlerinin artmasıyla cari transferler %22 oranında artış göstermiştir. 1998 yılında cari işlemler hesabı 2 milyar dolar fazla vererek 1995-1999 döneminin en iyi rakamına ulaşmıştır. Bu dönemde ithalat, ihracata göre daha fazla azalmıştır.

1999 yılında Marmara Depreminin yaşanması ve Rusya Krizinin gerçekleşmesi hem ekonomik hem sosyal açıdan büyük sıkıntıya neden olmuştur. Bu dönemde reel döviz kuru endeksi bir önceki yıla göre artış göstermiş, yıllık ortalama varil başına ham petrol fiyatı bir önceki yıla göre %37,5 oranında artış göstererek 16.5 dolar olarak gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre toplam ihracat artış göstererek 29,031 milyar dolar, toplam ithalat ise azalarak 38,802 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde cari işlemler hesabı 925 milyon dolar açık vermiştir. Cari transferlerin bir önceki yıla göre azalarak 4,881 milyar dolar olması cari açığın artmasına sebep olmuştur.

2.2.4. 2000-2001 Dönemi (Kriz Dönemi)

Aralık 1999 tarihinde IMF ile Stand-By anlaşması imzalanmış bu dönem içinde Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamak için IMF yaklaşık 7,5 milyar dolar ek rezerv kolaylığı ve 2,9 milyar dolar Stand-By için olmak üzere toplam 10,4 milyar dolar kredi imkanı sunmuştur. 2000-2002 yıllarında Enflasyonla Mücadele Programı uygulanarak enflasyonu tek haneli rakamlara düşürmek hedeflenmiştir. Fakat Enflasyonla Mücadele Programı 14 ay uygulanabilmiştir (Şahin, 2007: 414).

1999'da IMF'ye verilen Niyet Mektubunda 2000 yılı enflasyonunu Aralık 2000 sonu itibariyle % 25'e düşürmek hedeflenmiştir. Bu hedefin gerçekleşmesi için sıkı mali disiplin, yapısal reform ve önceden belirlenmiş döviz kuru hedeflerinin olması gerekmektedir. Yapısal reformların içinde bankacılık reformunun yapılmamış olması Kasım 2000'de ciddi sorunlara neden olmuştur. Sermaye yapısı yetersiz, bilanço aktifinde çok sayıda devlet tahvili olan ve döviz stokunun yetersiz olması bankacılık sektöründe likidite talebi meydana getirmiştir. 2000 yılında uygulanan sabit kurdan dolayı TL'nin değeri artmış, ihracat yavaşlamış, ithalat ise artmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2007: 325-332).

2000 yılında net sermaye girişinde büyük artış, reel kurda değerlenme, iç borç faizlerinde düşüş, yurtiçi kredi stokunda hızlı artış ile birlikte milli gelirden yüksek bir büyüme hızının gerçekleştiği, enflasyon oranının düşürüldüğü ve yatırım/milli gelir oranının yükseldiği açıkça görülmüştür. 1999 yılına kıyasla 2000 yılında kamu kesimi faiz-dışı dengesinde olumlu bir gelişme sağlanması ve kamunun dış borçlanma olanağının artması sonucunda iç borç/milli gelir oranı kararlı bir duruma getirilmiş ve IMF tanımlı net kamu dış borç stoku/milli gelir oranı bir ölçüde azalmıştır. İlk bakışta olumlu nitelikte görülen kesimin bilanço içi net pozisyon açığı

kur risklerinin büyümesi sonucu 18 milyar dolara ulaşmıştır. Bu gelişmeler 2000 yılında krize zemin hazırlayan en önemli gelişmeler olmuştur (Başbolat, 2010: 56).

YILLAR	2000	2001
I. Cari İşlemler Hesabı	-9920	3760
A. Dış Ticaret Dengesi	-22057	-3363
1. Toplam Mal İhracatı	30825	34729
2. Toplam Mal İthalatı	-52882	-38092
B. Hizmetler Dengesi	11375	9136
1. Taşımacılık	492	833
2. Turizm	5923	6352
3. İnşaat Hizmetler	968	654
4. Finansal Hizmetler	-303	-391
C. Gelir Dengesi	-4002	-5000
1. Yatırım Geliri	-4002	-5000
1.1. Doğrudan Yatırım	89	52
1.2. Portföy Yatırımları	-434	-694
1.3. Diğer Yatırımlar	-3657	-4358
1.3.1. Faiz Geliri	1168	1139
1.3.2. Faiz Gideri	-4825	-5497
D. Cari Transferler	4764	2987
1. İşçi Gelirleri	4560	2786

Tablo 8. Cari İşlemler Hesabı Ana Kalemlerindeki Gelişmeler

(2000-2001, Milyon Dolar)

Kaynak: TCMB, <http://www.tcmb.gov.tr>, (20.07.2013).

2000 yılında büyüme yine hızlanmış ve % 6'yı geçmişti. Tablo 8.'de de görüldüğü üzere, ithalat artışının neden olduğu cari işlemler açığı 9,920 milyar dolara yükselmişti. Devletin üst yönetiminde ortaya çıkan siyasal kriz MB'nın döviz rezervlerine olan talebini çok daha fazla artırmıştı. Döviz rezervlerinin tamamen erimesinden korkulduğundan önceden açıklanan kur modeli terk edildi ve TL'nin yabancı paralar karşısında değerinin düşmesine izin verildi. Ekonomi 2001'de küçülme sürecine girerek küçülme oranı % 9,4 oldu. 2001 yılında ithalat azalarak,

ihracat artış göstermiştir. Dış ticaret açığı bir yıl önceki 22,057 milyar dolar düzeyinden 2001 yılında 3,363 milyar dolara düştü. Cari işlemler dengesi 2000 yılındaki rekor açıktan 2001 yılında 3,760 milyar dolar fazlaya döndü (Eğilmez ve Kumcu, 2004: 258).

DÖNEM	Kriz Öncesi	Kriz Dönemi
	Ocak 2000 Ekim 2000	Kasım 2000 Haziran 2001
Yabancılar: Net Sermaye Hareketi	15179	-10432
-Doğrudan Yatırım	589	2406
-Portföy Yatırımı	6789	-8457
-Uzun Vadeli Sermaye Hareketi	3201	-553
-Kısa Vadeli Sermaye Hareketi	4600	-3828
Yerli Aktörler: Net Sermaye Hareketi	-5257	-3033
-Doğrudan Yatırım	-751	-452
-Portföy Yatırımı	-730	949
-Kısa Vadeli Sermaye, Kayıt İçi	-1226	-1847
-Kısa Vadeli Sermaye, Kayıt Dışı	-2550	-1683
Rezerv Değişimleri	-2324	15239
Cari İşlemler Dengesi	-7589	-1764

Tablo 9. Kriz Öncesi Dönemde ve Kriz Döneminde Sermaye Hareketleri ve Cari İşlemler Hesabı (Milyon Dolar)

Kaynak: (Boratav, 2001).

Bankaların hızla artan likidite ihtiyaçları ve bunun için yüksek faizle likidite arayış içerisine girmeleri sonucu döviz talepleri artarken, yabancı bankalar da hazine bonolarını hızla satarak Türkiye’den çıkmaya başlamıştı. Bu ortam içerisinde Merkez Bankasının en önemli hatası bütün bu olaylar karşısında piyasanın ihtiyaç duyduğu likiditeyi zamanında karşılayamamış olmasıdır (Karaçor, 2006: 387).

Tablo 9’da da görüldüğü gibi kriz öncesi dönemde rezerv değişimi 2,324 milyar dolar azalış gösterirken kriz döneminde dış kaynak girişinin az olması dolayısıyla rezervlerde 15,239 milyar dolar artış gerçekleşmiştir. Kriz öncesi dönemde cari işlemler hesabında 7,589 milyar dolar açık varken, kriz döneminde 1,764 milyar dolar açık oluşmuştur. Tüm bunların sonucunda mali piyasalarda

yaşanan finansal kriz kısa sürede reel sektöre yayılarak ekonomik krizin oluşmasına neden olmuştur.

Bu durumla birlikte bunalım piyasalara yansımış, reel kesimde büyük bir talep daralması yaşanmış, dövizle yönelik spekülasyon akımı oluşmuştur. Yükselen faizlerin, döviz kayıplarının, 7,5 milyar dolarlık IMF kredisinin ve likidite ihtiyacının oldukça yüksek olduğu bankaların tasarruf mevduat sigorta fonuna devredilmesi, piyasaları bir ölçüde rahatlatmış düşünölmüştür. Fakat yaşanan Kasım krizinden üç ay sonra Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasındaki bir tartışmanın piyasalar üzerindeki spekülasyon faaliyetleri tetiklemesi bu kez Şubat 2001 Krizini (Döviz Krizini) başlatmıştır (Karluk, 2005: 425).

21 Şubat 2001 Krizi ile Merkez Bankasında 6 milyar dolar rezerv kaybı yaşanmış, İnter Bank piyasasında gecelik faizler % 6000'leri aşmış, ortalama olarak % 4000'ler olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler sonucunda kur dalgalanmaya bırakılmıştır. Döviz Krizi niteliğinde olan 21 Şubat 2001 Krizine aslında cari işlemler açığında meydana gelen yüksek oranlı artışlar sebep olmuştur. 2000-2001 yılı krizlerini tetikleyen unsurlar; aşırı değerlenmiş TL, cari işlemler açığının yüksek oranlarda seyretmesi, sermayeden yoksun mali sektör, açık pozisyonlar (banka, reel sektör, kamu), kamu bankalarının görev zararları ve bütün bunların sonucu olarak özellikle mali sektörün taşıdığı kar ve faiz riskinin artması olmuştur (Karaçor, 2006: 388).

2.2.5. 2002-2008 Dönemi

2001 krizi ve sonrasında başta mali sektör olmak üzere pek çok alanda yapısal düzenlemeler yapılmış, mali disiplin korunmuş ve enflasyonda hızlı bir düşüş sağlanmıştır. Bu dönemde düzene giren ekonomik ve siyasi istikrar, ekonominin tekrar büyüme sürecine girmesi ve AB müzakere sürecinin başlaması Türkiye'yi uluslararası alanda cazip bir yatırım merkezi haline getirmiştir. Uluslararası likidite bolluğunun da varlığıyla, hemen hemen tüm alanlarda özelleştirmeler ve devir-birleşme faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu yönelim ekonominin gittikçe dışa açılmasına ve global üretim zincirine katılmasına neden olmuştur. Bütün bunların etkisiyle ekonomide hızlı bir büyüme süreci başlamış ve mal ticaret hacminde olağanüstü bir artış gözlenmiştir (Yükseler, 2009: 35).

YILLAR	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
I. Cari İşlemler Hesabı	-626	-7515	-14431	-22088	-32051	-38219	-41525
A. Dış Ticaret Dengesi	-6390	-13489	-22736	-33001	-40962	-46677	-53067
1.Toplam Mal İhracatı	40719	52394	68535	78365	93611	115364	140775
2.Toplam Mal İthalatı	-47109	-65883	-91271	-111366	-134573	-162041	-193842
B. Hizmetler Dengesi	7885	10511	12797	15334	13694	13323	17512
1.Taşımacılık	861	-523	-1064	127	449	-385	238
2.Turizm	6599	11090	13364	15280	14110	15227	18445
3.İnşaat Hizmetler	832	682	724	874	879	759	974
4. Finansal Hizmetler	-400	-83	-89	-41	-247	-228	-137
C. Gelir Dengesi	-4554	-5557	-5609	-5875	-6691	-7108	-7976
1.Yatırım Geliri	-4554	-5557	-5609	-5779	-6584	-7038	-7901
1.1.Doğrudan Yatırım	-108	-440	-799	-850	-1053	-2100	-2374
1.2.Portföy Yatırımları	-835	-1207	-1195	-924	-662	383	972
1.3.Diğer Yatırımlar	-3611	-3910	-3615	-4005	-4869	-5321	-6499
1.3.1.Faiz Geliri	784	634	697	1005	1453	2158	2022
1.3.2.Faiz Gideri	-4395	-4544	-4312	-5010	-6322	-7479	-8521
D. Cari Transferler	2433	1020	1117	1454	1908	2243	2006
1.İşçi Gelirleri	1936	729	804	851	1111	1209	1324

Tablo 10. Cari İşlemler Hesabı Ana Kalemlerindeki Gelişmeler

(2002-2008, Milyon Dolar)

Kaynak: TCMB, <http://www.tcmb.gov.tr> (22.07.2013).

Tablo 10’da 2002-2006 döneminde, ihracatın ortalama artışı % 21,8 , ithalatın ortalama artışı ise % 28 olarak gerçekleşmiştir. Hem ithalatta hem de ihracattaki hızlı artış, dış ticaret ve cari açığı artırmıştır. 2002-2006 yılları arasında reel döviz kurunun yükselmesiyle ithalat artış göstermiştir. İhracat ise, ithalattaki serbestleşmeye, büyümeye, dünya ekonomisindeki gelişmelere, imalat sanayinde kapasite ve verim artışına bağlı olarak artmıştır. İthalatın ihracatı karşılama oranı 2002-2006 döneminde % 71 olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret genişledikçe Türkiye’nin dış kaynak ihtiyacı artmıştır. 2005 yılında 33,001 milyar dolar olan dış ticaret açığı 2006 yılında 40,962 milyar dolar olmuştur. Cari açık ise 2005 yılında

22,088 milyar dolar, 2006 yılında ise 32,051 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Şahin, 2007: 397-398).

2001 krizi sonrasında Türkiye ekonomisinde özel kesim ve kamu kesimi tasarruf-yatırım davranışında yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. 2003 sonrası ekonomide özel kesim net tasarrufları azalma eğilimine girmiş hatta negatif tasarruflar (borçlanma) ortaya çıkmıştır. Aynı dönem kamu kesimi negatif tasarruflarının azalma eğilimine girdiği ve sonuç itibariyle 2006 yılında olduğu gibi pozitif tasarrufların ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Sonuç olarak 2001 krizi sonrası cari işlemler açığının kökeninde özel kesim borçlanma eğilimi yatmaktadır. 2001 yılı sonrasının yükselen konjunktüründe önce (özellikle 2005 yılına kadar) uluslar arası finans piyasalarında likidite bolluğu ve faiz oranlarının düşüş eğiliminde olduğu bir süreç yaşanmıştır. Ülke içinde de önce örtük sonra açık enflasyon hedeflemesi stratejisi izleyen para otoritesi, enflasyon hedefleri ile uyumlu olduğu için TL'nin aşırı değerlenmesine göz yummuştur. Gerek uluslar arası finansal ortam, gerekse MB'nın politikaları 2001 krizi sonrası süreçte özel kesimin yabancı para cinsinden borçlanma eğilimini artırmıştır. Diğer taraftan 2001 sonrası süreç yine dezenflasyon stratejisinin gereği olarak sıkı maliye politikasının yürütüldüğü bir dönem olmuştur. Bu dönemde kamu kesimi tasarruf açığının azalması izlenen politikanın uzantısı olarak ortaya çıkan bir gelişmedir. Bu eğilimler 2002 sonrasının yükselen konjunktüründe ortaya çıkan rekor cari işlemler açıklarının bu dönemde izlenen para, maliye ve kur politikalarının uzantısı olduğunu düşündürmüştür. Kuşkusuz bu politikalar, enflasyon gelişmeleri ve görece yüksek büyüme hızı açısından makroekonomik istikrar hedeflerine katkı sağlarken, yapısı itibariyle dış kaynakla finansmana bağımlılığı ve yol açtığı yüksek cari açıkları nedeniyle başlangıçtan itibaren orta ve uzun vadede sürdürülebilir nitelikte politikalar olmadıkları izlenimi vermişlerdir. 2001 krizi sonrasındaki cari işlemler açığının da altında yatan özel kesim borçlanmasına dayalı büyüme süreci, aynı zamanda yabancı para cinsinden özel kesim borcunu artırmak suretiyle, ekonomide başka bir kırılganlık nedeni oluşturmuştur (Yılmaz ve Karataş, 2009: 79-80).

2001 krizi sonrası büyüme süreci 1980 ve 90'lı yıllara oranla daha fazla cari işlemler açığı oluşturma potansiyelinde olmuştur. Şüphesiz bu oluşumun arkasında, büyümenin finansmanındaki tercihlerden, para, kur, borçlanma politikalarına kadar uzanan çeşitli nedenler vardır. Bu süreçte belirleyici olan iki önemli hususu vurgulamak gerekir. 2002 sonrası ekonomide sanayi üretimi ile enerji sektöründe

ithalata bağımlılık ciddi derecede yükselmiştir. 2002 sonrasında sanayi üretimindeki değişim ve ithalat bağımlılığı yüksek sektörlerdeki ön plana çıkış ile 2002 öncesi süreçte daha ziyade ulusal girdi kullanarak gerçekleştirdikleri ihracat performansları ile dış ticaret açığının finansmanında oldukça etkili olan geleneksel sektörlerin bile uluslararası rekabet ve ulusal para-kur ve ticaret politikalarının etkileri ile giderek artan oranda ithal girdi kullanımına yönelmeleri, cari işlemler açığının rekor seviyelere ulaşmasında etkili olmuştur (Yılmaz ve Karataş, 2009: 89).

Diğer yandan 2002 sonrası Türkiye'nin enerji ithalatı faturası sürekli artmıştır. Bu artışta hem miktar hem fiyat etkileri belirleyici olmuştur. Dünya ekonomisinde enerji fiyat endeksinin Temmuz 2008'de 2002'ye oranla yaklaşık 5 kat artışı ekonomiyi ciddi bir fiyat şoku ile karşı karşıya getirmiştir. Bu gelişmeler ilerleyen zamanlarda dünya ekonomisinden kaynaklanacak başka şoklar ihtimalini dikkate alarak, enerjide dışa bağımlılığın azaltılması stratejisinin ekonominin sürdürülebilir büyüme hedefleri açısından önemli olduğunu göstermektedir (Yılmaz ve Karataş, 2009: 90).

2002-2007 döneminde yıllık ortalama GSYİH büyüme hızı % 6,8 olmuş, mal ticaret hacmi ise cari dolar fiyatlarıyla yılda ortalama % 25 oranında artmıştır. 2008 yılı ikinci yarısında global finansal krizin etkisiyle, ekonomi hızla daralma sürecine girmiş ve GSYİH büyüme hızı % 1.1'e düşmüştür. Global finansal kriz mal ticareti üzerine olumsuz etkisini 2008 yılı son çeyreğinde göstermiş ve yıl genelinde mal ticaret hacmindeki artış % 20,6 olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılı sonrasında mal ticaret hacmindeki bu artışta, dış ticaret fiyatlarının yükselmesinin etkisi büyüktür. 2002-2008 döneminde gerek ithalata gerekse ihracat birim fiyatlarında yüksek artışlar gözlenmiştir. Global finansal kriz cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini 2008 yılı son çeyreğinde göstermiştir. Bu süreçten itibaren üretimdeki ve iç talepteki hızlı daralmanın özellikle mal ticaret dengesi üzerinde belirgin etkisi olmuştur. Fakat, ekonomik daralmanın dışında, dış ticaret fiyatları ve parasal olmayan altın dış ticaretindeki gelişmeler de cari işlemler ve mal ticaret dengesini önemli ölçüde etkilemiştir. Mal ticaret dengesi, kriz dönemlerindeki ekonomik daralma, döviz kurlarındaki artış ve dış finansman imkanlarındaki azalışa en hızlı tepki veren ve cari işlemler dengesindeki uyumu belirleyen temel denge olmaktadır. Global finansal kriz döneminde, döviz kurlarındaki artışın önceki kriz dönemlerine oranla düşük olmasına karşın, dış talepteki hızlı daralma, uluslararası mal fiyatlarındaki gerileme

ve parasal olmayan altın ticaretindeki fazla da mal ticaret dengesini önemli boyutta etkilemiştir (Yükseler, 2009: 36-37).

2.2.6. 2009-2012 Dönemi

2009 yılında cari işlemler dengesi küçülen bir açık vermiştir. TL'nin dolar karşısında değer kaybına uğraması sonucu ithalatın hızla küçülmesi açıkların boyutunu küçülttüğü için oranlarda da büyük düşüş gözlemlenmiştir. 2010 yılında ise bir yandan TL'nin yeniden değer kazanması, bir yandan da ekonominin % 8,9 büyümesi, cari işlemler açığının dolar cinsinden GSYİH' ya oranını artırmıştır (Kalkan, 2011: 2).

YILLAR	2009	2010	2011	2012	2013
I. Cari İşlemler Hesabı	-12168	-45447	-75092	-47476	-64940
A. Dış Ticaret Dengesi	-24850	-56413	-89139	-65712	-79859
1. Toplam Mal İhracatı	109647	120902	143396	163245	163380
2. Toplam Mal İthalatı	-134497	-177315	-232535	-228957	-243239
B. Hizmetler Dengesi	18581	16658	20130	23545	23067
1. Taşımacılık	1815	1308	2279	4220	3258
2. Turizm	18405	17391	20171	21559	23180
3. İnşaat Hizmetler	1090	859	838	1028	671
4. Finansal Hizmetler	-355	-234	-690	-644	-555
C. Gelir Dengesi	-8308	-7215	-7841	-6676	-9344
1. Yatırım Geliri	-8203	-7092	-7678	-6461	-9059
1.1. Doğrudan Yatırım	-2747	-2187	-2704	-2097	-3736
1.2. Portföy Yatırımları	267	-491	-899	-629	-1327
1.3. Diğer Yatırımlar	-5723	-4414	-4075	-3735	-3996
1.3.1. Faiz Geliri	1685	1094	1207	2054	1778
1.3.2. Faiz Gideri	-7408	-5508	-5282	-5789	-5774
D. Cari Transferler	2409	1523	1758	1367	1196
1. İşçi Gelirleri	1014	948	1045	975	877

Tablo 11. Cari İşlemler Hesabı Ana Kalemlerindeki Gelişmeler

(2009-2013, Milyon Dolar)

Kaynak: TCMB, <http://www.tcmb.gov.tr> (07.04.2014).

Tablo 11.'de görüldüğü üzere 2009 yılında ithalat ve ihracat hacimlerinde çarpıcı daralmalar olmuştur. 2009'da ihracat 109,647 milyar dolar, ithalat ise 134,497 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığı ise bir önceki yıla göre 24,850 milyar dolara gerilemiştir.

2009 yılı son çeyrek döneminden itibaren belirginlik kazanan ekonomik toparlanma ile birlikte özellikle ithalat hacmi olmak üzere dış ticaret faaliyet hacminde tekrar hızlı bir genişleme süreci içerisine girilmiştir. 2010 yılında Euro bölgesi ekonomilerinde, ekonomik toparlanmanın yavaş seyretmesi ve TL'nin aşırı değerli konumunu sürdürmesi ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir. Buna karşılık hızlı ekonomik büyümenin, hane halkı gelirlerini artırarak tüketim talebini canlandırması, aşırı değerli TL'nin ithal mallarına olan talebi özendirilmesi ayrıca ithal girdi kullanımını daha cazip kılması, genişleyen ekonomik faaliyet hacminin ithal girdilere olan talebi artırması, diğer yandan canlanan yatırım faaliyetlerinin yatırım malları ithalatını yükseltmesi ile başta enerji ve metaller olmak üzere emtia fiyatlarındaki hızlı tırmanma, ülkenin ithalatının çok hızlı biçimde büyüme göstermesinde rol oynayan başlıca faktörler olmuştur. Tablo 11.'de 2010 yılında ihracat 2009'a oranla artarak 120,902 milyar dolar, ithalat ise 177,315 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığı ise 56,413 milyar dolara yükselmiştir (Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği [TURMOB], 2011: 27).

İç tasarruf eğiliminin yetersizliği nedeniyle özellikle yatırım hacminin ve gelişme hızının yüksek olduğu dönemlerde belirginleşen ve yapısal sorun niteliği kazanan cari işlemler açığı 2009 yılının son çeyrek döneminde başlayan ekonomik toparlanma sürecine bağlı olarak hızlı bir artış göstermiştir. 2010 yılında cari işlemler açığı 2009'a göre kaygı verici bir genişlemeyle 45,447 milyar dolara yükselmiştir. Dış ticaret dengesinde söz konusu yıllar itibariyle meydana gelen bozulma da cari işlemler hesabına yansımıştır (TURMOB, 2011: 29).

2011 yılında toplam ihracat tutarı 2010 yılına göre ciddi bir genişleme göstererek 143,396 milyar dolara yükselmiş ancak ithalat hacmindeki hızlı büyümenin önüne geçilememiş ve ithalat 232,535 milyar dolara yükselmiştir. İç ve dış talep arasındaki ayrışmanın sürmesi 2011 yılında dış ticaret açığının rekor bir düzeye 89,139 milyar dolara yükselmesine neden olmuştur (TURMOB, 2012: 37).

2011 yılında cari açık hızlı büyümesini sürdürmüş ve yıl sonu itibariyle 75,092 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisini, cari açık / GSYİH oranı açısından dünya ekonomileri arasında üst sıralara taşıyan GSYİH'nin %10 civarındaki cari açık rakamı, ticaret dengesindeki açığın cari açıktan yüksek olması itibariyle temelde bir dış ticaret dengesi sorununa işaret etmiştir.

Başta kredi hacminin genişleme hızının azaltılması olmak üzere ekonominin soğutulması doğrultusunda alınan önlemlerin de etkisiyle 2011 yılı ikinci çeyrek döneminden başlayarak GSYİH büyüme hızında başlayan ve ısrarlı biçimde altı dönemdir devam eden yavaşlama, özel tüketim ve yatırım harcamaları üzerinde son derece baskı oluşturmuştur. Bu süreç 2012 yılında ithalat hacminde son yıllarda tanık olunan hızlı büyümenin önüne geçilmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Buna karşılık önemli ihraç piyasası olan Euro bölgesinde hüküm süren krize rağmen ihracat hacminin uyumlu bir hızla büyümeyi sürdürmesi 2012 yılında dış ticaret alanında olumlu bir gelişmeyi beraberinde getirmiştir (TURMOB, 2012: 38).

2012 yılı cari işlemler açığı ise, bir önceki yıla göre azalmış 47,476 milyar dolara gerilemiştir. Bu gelişmede dış ticaret açığının 65,712 milyar dolara gerilemesi, hizmetler dengesinden kaynaklanan net gelirlerin 23,545 milyar dolara çıkması ve gelir dengesinden kaynaklanan net giderlerin de 6,676 milyar dolara gerilemesi etkili olmuştur (TCMB, 2012).

2.3. TÜRKİYE'DE CARİ AÇIĞIN NEDENLERİ

Türkiye'de cari açık sorununa çözüm üretebilmek için öncelikle bu sorunun hangi nedenlerden kaynaklandığını bilmek gerekmektedir. Cari açığa sebep olan bu faktörler aşağıda alt başlıklar altında açıklanmaya çalışılmıştır.

2.3.1. Tasarruf-Yatırım Dengesizliği

İktisat literatüründe cari işlemler açığı, temelde tasarruf, tüketim ve yatırımları etkileyen makro, mikro ve kurumsal düzeydeki gelişmeler tarafından belirlenmektedir (Özmen, 2007: 10).

Dışa açık bir ekonomide yurtiçi yatırımları finanse eden parametre kamu ve özel kesim tasarrufları toplamından oluşan milli tasarruflardır. Yurtiçi yatırımlar; yeni doğal kaynakların bulunması, makroekonomik istikrarın sağlanması, yeni ürün geliştirme ve üretime elverişli teknolojilerin geliştirilmesi, yapısal reformlar gibi nedenlerle artabilmektedir. Artan yatırımların finansmanı noktasında tasarrufların

yetersiz kalmasıyla yabancı tasarruflara ihtiyaç duyulmakta ve cari işlemler hesabı açık vermektedir (Karatay, 2008: 3).

Bir ülkede yatırım-tasarruf farkının negatif olması, yurtiçi tasarrufların yetersiz olduğunu ve ne kadar dış kaynağa ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Dış ticaret dengesi bir ülkede yatırım-tasarruf dengesinin sonucunda oluşmakta ve önemli bir ayarlama kanalı sağlamaktadır (Azgün, 2006: 6).

Yabancı kaynak finansmanına başvurma halinde göz önünde bulundurulması gereken iki uyarı söz konusudur. Bunlardan ilki yurtdışından alınan borçların dış piyasalara satılabilecek türde yeni mallar üretmek üzere yapılan yeni yatırımları finanse etmek için değil de, uluslararası ticarete konu olmayan alanlara yapılması halinde meydana gelmektedir. İkinci uyarı ise hem uluslar arası ticarete konu olan hem de uluslar arası ticarete konu olmayan sektör firmaları için geçerlidir. Yatırımları finanse etmek için borçlanmak ancak yatırımların getirisinin en azından borçlanılan fonların maliyetini karşılaması halinde idealdir. Aksi halde borçlanarak gerçekleşen yatırımların getirisi sağlam olmaz ise firmaların bilanço hesaplarında borçlar lehine artış görülüp, firmalar zarar edecektir. Bu da finansal krizleri tetikleyici bir unsur olur (Timur, 2005: 7).

Ulusal tasarruflardaki düşme ile yatırım-tasarruf dengesizliği ortaya çıkmakta ve bu da cari işlemler hesabının açık vermesine neden olmaktadır. Ulusal tasarruflardaki düşme kamu tasarrufları veya özel tasarruflardaki bir düşmeden kaynaklanabilmektedir. Özel tasarruflar kişilerin harcanabilir gelirlerindeki bir düşme nedeniyle azalabildiği gibi, tüketim harcamalarında bir artış meydana geldiğinde de azalabilmektedir. Bu, harcanabilir gelir artsa bile kişilerin harcama potansiyelini genişletmesi nedeniyle, harcanabilir gelirdeki artış tasarruflarda artış meydana getirmediğinde gerçekleşmektedir. (Özel tasarruf= Harcanabilir Gelir – Vergiler – Tüketim Harcamaları). Yine vergi oranlarının çok yüksek seviyelere ulaşması da özel tasarrufları azaltan bir sebep olmaktadır. Özel tasarruflardaki düşmenin cari açığı tetikleme gücü kamu tasarruflarına göre daha fazla oranda olmaktadır (Frankel, 2006: 656).

Kamunun elde ettiği vergi hasılatının azalması veya kamu harcamalarındaki artış kamu tasarruflarını azaltmaktadır (Kamu Tasarrufu= Vergi Hasılatı– Kamu Harcamaları). Kamu bütçe açıkları arttığında, bu açıkların giderilmesi zorlaşmakta ve dışardan finansman zorunlu hale gelmektedir. Dolayısıyla milli tasarruf düzeyinde

bir azalış olması durumunda harcamaların finansmanı için yabancı tasarruflara ihtiyaç duyulmakta ve cari işlemler bilançosu açık vermektedir (Karatay, 2008: 4).

Öte yandan, ulusal tasarrufların azalması yoluyla cari açıkların ortaya çıkmasında demografik faktörler de önemlidir. Bir ülkede genç ve emekli nüfus oranı yüksekse cari açık oranı daha fazla olacaktır. Çalışma çağındaki nüfusun azlığı bu kesimden alınan vergilerin azalmasına ve kamu tasarruflarının azalmasına yol açarken, çalışma çağı dışındaki nüfusun toplam özel tasarruflar üzerinde azalış yönünde bir etki meydana getirdiği de bir gerçektir. Bu kesimin harcanabilir gelirlerinin çoğunu tasarruf yapmak yerine tüketime ayırması özel tasarruf oranının düşmesine yol açmaktadır. Yine çalışma çağındaki nüfusun fazla olması bu kesimin yapacağı özel tasarrufların yüksek olması anlamına geleceğinden yurtiçi yatırımların finansmanı için kullanılabilir tasarruf miktarının artması söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla bu kesimin nüfusu azaldığında yatırımların finansmanı da zorlaşmakta ve dış finansmana ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece demografik faktörlerin etkisiyle toplam ulusal tasarruflar azalmakta ve cari açık ortaya çıkmaktadır (Herbertsson ve Zoega, 1999: 228).

Türkiye’de yurtiçi tasarruf oranı 2003 yılından sonra gelişmekte olan ülkelerin ortalamalarının belirgin bir şekilde altına düşmüştür. Gelişmekte olan Doğu Asya ülkelerinde yurtiçi tasarrufların GSYİH’ ya oranı % 45’lere kadar çıkarken, bu oran Türkiye’de % 15 civarında bulunmaktadır. Türkiye’de tasarruf oranının düşük olmasının temel nedeni, özel kesim tasarruflarının 2000’li yıllarda hızla azalma eğilimine girmesidir. Kamu maliyesinde 2001 krizi sonrasında uygulanan disiplinli politikalar sayesinde, önceki dönemlerdeki Türkiye’deki tasarruf açığının temel belirleyicisi olan kamu sektörü, yerini özel sektöre bırakmış durumdadır. Ayrıca bu dönemde şirketler kesiminin tasarruf etmek yerine yatırımı tercih etmesi de tasarruf oranlarının düşük kalmasında etkili olmuş görünmektedir (Uluslararası Yatırımcılar Derneği [YASED], 2001: 5).

2.3.2. Sermaye Hareketleri

Globalizm ve finansal serbestleşmenin bir sonucu olan sermaye hareketleri cari işlemler hesabının en önemli unsurlarındandır. Ülkeye giren yabancı sermaye dış açıkların kapatılmasına yardım ederken, ülkeden çıkan sermaye ise dış açıkları artırıcı etkide bulunmaktadır.

Sermaye hareketleri 3'e ayrılmaktadır. Bunlar; doğrudan yabancı sermaye yatırımı, banka kredileri tahvil ve bono gibi menkul kıymetlerin satışı, dolaylı yabancı sermaye yatırımlarıdır. Yerli ve yabancı yatırımcılar kendileri için en ideal olan yatırımı seçmektedirler (Chen, 2006: 6).

Ülkeler arası finansal sermaye hareketliliğinin yaygın olduğu günümüz dünyasında yabancı sermayeye yön veren en önemli etkenler risk ve getiridir. Fiyat istikrarının sağlanmış olduğu, resmi işlemlerin kolay halledildiği, yatırımların çeşitli teşviklerle desteklendiği ülkeler yabancı sermaye için her zaman cazip gelmektedir. Ekonomideki istikrarsızlıklar, yatırım alanlarının olmaması, maliyetlerin yüksek olması, sermaye getirisinin dış dünyaya göre düşük olması, vergi sisteminden kaynaklı olumsuzluklar, yabancı sermayeyi ülkeden uzaklaştırmakla birlikte yerli sermayenin de ülke dışına kaçışına sebep olabilmektedir (Sabır, 2002: 2).

Ülke içine doğru akan sermaye hareketlerinin doğrudan yabancı sermaye hareketleri yerine kısa vadeli yabancı sermaye şeklinde gerçekleşmesi ise cari açıkları ortaya çıkaran bir sebeptir. Kısa vadeli yabancı sermaye hareketi sonucu ortaya çıkan döviz bolluğu dış borç stoğunu artırıcı etki meydana getirip cari açıkların kronikleşmesine sebep olmaktadır (Yeldan, 2005: 51). Başlangıçta söz konusu döviz bolluğu cari açığı kapatıcı etki oluştursa da dış borç yükü, borçlanmanın maliyeti olan faiz yükü ile birleşince artan döviz arzının cari açığı kapatıcı etkisi yok olmaktadır. Bu sebeple sermaye hareketlerinin uzun vadede cari açık üzerinde olumlu etkisinin ortaya çıkabilmesi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artmasıyla gerçekleşmektedir.

Türkiye ekonomisinde 2001 krizinin altında yatan sebep sıcak paraya bağımlı ulusal bankacılık sisteminin aşırı risk alması ve dış borçlanması olduğu bilinmektedir. Kriz sonrasında uygulanmaya başlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının da aynı temellere dayandığı görülmüştür. 2001 yılından itibaren uygulanmaya başlanan bu programın temel hedefi, uluslararası piyasalara yüksek reel faiz sunmak ve finans sermayesini Türkiye'ye çekmektir. Dolayısıyla 2002 sonrasında Türkiye, kendini sermaye akımlarına teslim eden ülkeler arasında yer aldı. Böylece cari açık ve dış borçlar yükselmeye başladı. Sağlanan dış kaynak, tüketim düzeylerini ve büyümeyi yukarı çekti. Türkiye ile birlikte, Orta ve Doğu Avrupa ekonomilerinin tümü Güney Afrika ve Latin Amerika ülkelerinden oluşan bir grup ülkenin "Yükselen Piyasa Ekonomileri" olarak adlandırılmasının nedeni bu eğilimdir. 2003-2007 yılları arasında yükselen pazarlara giden sermayenin % 11,2' si

ülkemize yönelmiştir. Ne yazık ki Türkiye ulusal ekonomiye akmakta olan sermaye hareketlerini iyi idare edememiş ve yabancı sermaye girişlerini kısa vadeli ve spekülâtif ögelerden arındıramamış, yani uzun vadeli ve kalıcı finansman yapısına sahip olamamıştır. Böylece 2008-2009'da yaşanan kriz, uluslararası sermaye hareketlerini aşağıya çekmiştir (Boratav, 2001: 24-25).

2.3.3. Dış Borç Stoğundaki Artış

Ulusal ekonomiye, kamu ya da özel kesim tarafından yurtdışından sağlanan döviz cinsinden krediler olarak ifade edilen dış borçlar ödemeler bilançosunu iki yönlü etkilemektedir. Borcun alındığı sırada ülke içersine para girişı söz konusu olduğundan ödemeler bilançosu denkleştirici işlev görürken, faiz ve anapara geri ödemesi döneminde denkliği bozucu işlev görmektedir (Bal, 1999: 13). Bir diğer deyişle borcun alınmasıyla yurtiçine sermaye transferi gerçekleşirken, borcun ödenmesiyle yurtdışına sermaye transferi gerçekleşmektedir.

Alınan dış borçlar geri ödeme sürecinde anapara ve faiz şeklinde ödeneceğinden ülkeye sağladıkları faydanın yanında ülkenin katlanacağı maliyetin de göz önünde bulundurulması doğru olacaktır. Maliyetinin ülkeye getireceği muhtemel yük düşünülduğünde, alınan dış borçların ulusal ekonomi içersinde kullanılacağı alanların neler olacağını yanında alınan borcun sağladığı katma değer ile borcun anapara ve faiz ödemelerinin maliyetinin ne olacağı doğru tespit edilmelidir. Bu şekilde fayda-maliyet analizi çerçevesinden bakıldığında borçlanmanın amacıyla birlikte vadesi de önem arzedecektir. Kısa ve orta vadeli krediler genellikle cari dış ödeme zorluklarının giderilmesine yönelikken, uzun vadeli krediler büyük alt yapı yatırımlarının ve üretim amaçlı yatırımların finansmanında kullanılan yüksek meblağlarda kredilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla sağlanacak kredilerin hangi amaçlar için kullanılacağı hem kredi maliyetinin hem de kredinin faydasının oluşmasında temel belirleyici unsur olacaktır (Han ve Kaya, 2004: 15).

Kısa vadeli borçların artışına bakıldığında tamamına yakınının özel sektör firmalarına ait olduğu görülür. Bu da Merkez Bankası'nın 2001 krizinde yitirilen kredibilitelerini yeniden kazanmak için izlediği yüksek faiz politikasından kaynaklanmaktadır (Yaşar, 2005: 18).

2.3.4. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyümenin diğer etkenlere göre cari açık üzerinde daha fazla etkili olduğunu savunan görüşe göre, cari açığın temel nedeni büyümeden kaynaklanan talep artışıdır (Erbaykal, 2007: 82).

Gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmı, üretimde ithal girdiyi yüksek oranda kullandıklarından, yani ithalata dayalı büyüdüklerinden büyüme oranlarındaki artışlar cari işlemler dengesinde ciddi bozulmalara neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerin büyüme oranındaki artışlar tüketim harcamalarını artırarak tasarruf hacmini daraltmakta ve cari işlemler dengesinde bozulmalara neden olmaktadır (Telatar ve Terzi, 2009: 122).

Büyüme, mal ve hizmet üretimi miktarında artış olmasıdır. Türkiye üretim yapmak için çoğunlukla ara sermaye mallarını ithal etmektedir. Bu yüzden Türkiye'nin üretim yapısı dışa bağımlı olup, bu yapıda ithal girdi belirleyici rol oynamaktadır. Dolayısıyla ithalat hacmindeki artış, ekonomik büyüme ile bağlantılı olan, girdi talebindeki artışlardan kaynaklanmaktadır. Bu durum cari açığı artırıcı etki yapmaktadır. Ekonomik büyüme, ara malı ithali ağırlıklı ithalat hacmindeki yükselme ile bağıntılı olarak gerçekleşmektedir.

Yüksek miktarda ithal girdi ihracatın ithalatı karşılama oranında azalmaya, dış ticaret ve cari işlemler dengesinde bozulmaya neden olmaktadır. İhracat gelirlerinin çoğu kez ara malı ithalatını bile karşılayamadığı dönemlerde ithalat hacmindeki yüksek oranlı artışlar dış ticaret dengesinde kötüleşmelere yol açarak cari işlemler açığının artmasına neden olmaktadır (Telatar ve Terzi, 2009: 121).

Özellikle üretim sürecinde en önemli girdi olan enerjide Türkiye % 70 dışa bağımlıdır. Büyüme arttıkça enerji tüketiminde artış meydana gelmekte, enerji tüketimindeki artış ise cari açığı artırıcı etki yapmaktadır (Yanar ve Kerimoğlu, 2011: 193).

Gelişmekte olan ülkelerde iç tasarruflar, üretim kapasitesinin gereken düzeyde genişlemesini sağlayacak yatırımları karşılamada yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle yatırımların finansmanında dış kaynak kullanılması durumunda büyüme ile cari açık ilişkilendirilir. Böyle bir yapıda ekonominin hızlı büyüme dönemlerinde cari açık artmakta, buna karşılık daralma ya da kriz yıllarında bu açık azalmakta, hatta ekonomi fazla verebilmektedir. Örneğin 1980-2000 döneminde Türkiye'de cari açık bir sorun olarak varlığını devam ettirmiş, 1994 ve 2001 yıllarında ise cari işlemler hesabı fazla vermiştir. Bu yapı, cari açıkla ekonomik büyüme arasında bir

ilişkinin varlığını göstermektedir. 2001 sonrasındaki dönemde cari açık hızla artmıştır. Fakat bu artış sadece büyüme ile açıklanamamaktadır. Çünkü daha önceki yıllarda yaşanan yüksek büyüme oranlarının etkilediği cari açık, 2001 sonrasına göre çok düşük kalmaktadır.

2.3.5. Döviz Kuru

Cari açığın en önemli belirleyicilerinden dış ticaret dengesi, ihracat ve ithalat arasındaki farktan oluşmaktadır. Döviz kurunda bir artış yaşandığında yurt içindeki mallar ucuzlamakta, yurt dışındaki mallar pahalılaşmaktadır. Dolayısıyla bu da ihracatın artmasına ithalatın azalmasına sebep olarak, cari açığı azaltıcı etkide bulunmaktadır. Fakat bu durumun gerçekleşebilmesi için, diğer ülkelerde yeterli derecede talep olması gerekmektedir. Global bir durgunluk ve kriz ortamında ise bu talebin oluşması beklenmemektedir. Yeterli derecede talep olmadığında, ihracatta artış gerçekleşmemektedir. Bunun tam aksine döviz kuru artışının, ihracatı artırıcı etki göstermesi yerine sadece ithalatı düşürücü etkisi de olabilmekte ve bu, yerel ekonomi için durgunluk, ekonominin büyüme hızında düşüş gibi olumsuz sonuçları da beraberinde getirebilmektedir. Bu nedenle döviz kurunda bir artışın yaşanması durumunda, her zaman ihracatın artarak cari açığı artırıcı etki yapması mümkün olmamaktadır. İhracat üzerinde pozitif etki oluşturup, cari açığın düşmesi beklenirken, bu etki ithalat üzerinden gerçekleşip beraberinde de bu olumsuzlukları getirebilmektedir. (Öztürk, 2011: 38)

Türkiye'nin cari açığı konusundaki önemli bir tartışma boyutu döviz kurunun aşırı değerlendirilip değerlendirmediği üzerine yapılmaktadır. Aşırı değerlendirilen döviz kurları, ithalatı artırıp ihracatı azaltarak dış ticaret açığı ve cari açık oluşmasına neden olmaktadır. Döviz kurunun devalüasyonu ise ithalatı pahalılaştırıp, ihracat yapmayı daha kârlı hale getirerek ticaret açığının kapatılmasına yardımcı olmaktadır. Ancak Türkiye'de ihracat azalmak yerine rekor düzeylerde artmaktadır. İhracatın ithalatı karşılama oranında sadece küçük bir değişme gerçekleşmektedir. Türkiye'nin cari açık verirken tüketim malı ithal etmesinin sebebi döviz kurunun aşırı değerli olmasıdır. Dolayısıyla döviz kurunda yapılan bir devalüasyon ihracatçıları etkilememekle birlikte, tüketimle ilgili ithalat üzerinde önemli bir baskı oluşturmaktadır (Subaşat, 2010: 13).

Türkiye ile ilgili bir diğer boyut, cari açık ile döviz kuru değişimleri arasındaki ilişki de dikkate alınarak, cari açığın hangi döviz kuru sisteminde daha

olumsuz etki yaptıdır. Kurun düzeyini veya artış oranını sabit tutan döviz kuru sistemlerine göre, esnek döviz kuru sisteminde, hem döviz kuru sıçraması hem de cari açığını olumsuz etkileri daha az olabilmektedir. Ancak kur ve faiz sıçramaları ve rezerv azalmaları ile tanımlanan döviz kuru bunalımları esnek kur sisteminde de yaşanabilmektedir. Bunların yatırım, büyüme, istihdam üzerinde önemli derecede olumsuz etkileri olabilir. Çünkü bu sistemde kur dalgalanması daha kalıcı olabilmektedir (Uygur, 2012: 14).

2.3.6. İhracat Gelirlerinin Azalışı

Hiç şüphesiz, bir ülkenin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerde en başta gelen unsur ihracattır. İhracat, bir malın yabancı ülkelere döviz karşılığı satılmasıdır. İhracatın dış dengeyi sağlaması ve milli geliri artırması yönünde iki önemli etkisi vardır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından ihracatın yetersiz olması, cari açık probleminin nedenlerinin başında gelir. İhracatın yetersiz kalmasında ekonominin reel yapısından kaynaklanan problemler uluslararası piyasalarda rekabet yapamama, yerli paranın aşırı değerlenmesi ve yabancı ülkelerin ithalat talebinin yetersiz olması gibi nedenler rol oynamaktadır (Ünsal, 2006: 39).

Ekonominin reel anlamdaki problemlerinin başında ihracata yönelik üretim yapılamaması gelmektedir. Söz konusu üretim için yeterli sermayenin olmaması, teknoloji yönünden geride kalmak, üretim faktörlerinin yetersiz ve maliyetli olması gibi nedenler ihracata dayalı yatırım yapılamamasına neden olabilmektedir. Teknoloji yönünden gelişmiş ve çağdaş üretim yönetimi teknikleri kullanan ülkeler dış rekabet güçlerini yüksek tutarak cari açık gibi sorunlarla çok daha kolay başa çıkabilmektedir (Seyidoğlu, 2003a: 418).

İhracat gelirlerinin azalmasında bir başka problem olan rekabet gücünün yetersiz oluşunda ise, üretilen ürünlerin kalitesizliği ve maliyetlerin yüksek olması etkilidir. Bunların yanında ulaşım maliyetleri ve tanıtım maliyetleri de ilave edildiğinde piyasada faaliyet gösteren diğer ülke firmalarına karşı rekabet edebilmek imkansızlaşabilmektedir. İhracat yapabilmenin ülke ekonomisinin güçlenmesinde bu denli önemli olduğu bir durumda yurtiçi talep düzeyinin yüksek olması da ihracata ket vuran başka etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Ünsal, 2006: 39).

İhracat gelirlerinin azalışına sebep olan bir başka problem ise yerli paranın değerinin artmasıdır. Ulusal ekonomide uygulanan genişletici maliye politikaları tüketim harcamalarını artırarak iç talebi yükseltir. İç talep artışı ulusal paranın aşırı

değerlenmesi ile sonuçlanır. Bu durum bir taraftan yabancı para cinsinden ihracatı pahalılaştıracığından ihracatı azaltırken, diğer taraftan ulusal para cinsinden yabancı malları göreceli olarak ucuzlaştıracığından ithalatı artırır. Uygulanan yanlış para ve döviz kuru politikaları sonucu yerli paranın yabancı paralar karşısında değerinin artırılması ihracatı azaltıp ithalatı artırmanın yanında, yerli firmaların uluslararası piyasalarda faaliyet göstermelerini de zorlaştıracaktır (Seyidoğlu, 2003a: 418).

İhracat döviz kazandırıcı kaynakların başında gelen bir gelir türüdür. Türkiye'nin yüksek oranda dış borç stoğunun olması ve dış borç ödemelerinin döviz cinsinden yapılması, ihracatın yetersizliğinin cari açıkların başka bir yönden nedeni olarak görülmektedir. Bu durumda dış borçları ödeme yolu olarak da borcu yeni borçla kapatma seçilerek tekrar cari açık sarmalına girilmektedir (Söyler, 2001: 21).

2.3.7. İthal Mallara Olan Talebin Yükselişi

İthal mallara olan talepteki artış ve ihracatın ithalata oranla düşük seviyelerde seyretmesi dış ticaret açıklarının oluşumunda etkilidir. İthalattaki artışa neden olarak; ithalata dayalı büyüme politikaları, üretim için gerekli ara malının yetersiz kalması, yerli malların fiyatlarının reel olarak yüksek olması ve yerli malların yabancı mallarla rekabet edememesi, tüketici tercihlerindeki değişimler gösterilebilir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde üretim yapılabilmesi için gerekli olan yatırım hamlelerinin gerçekleşmesinde sermayenin ve ara malının yetersiz oluşu ülkeleri ithalat yapmaya mecbur bırakmaktadır. Yine yerli paranın yabancı paralara karşı görece daha değerli olması, ithal ürünleri yerli ürünler karşısında daha ucuz hale getirdiği için de ithalatın artışı tetiklenmektedir. İthalatı artıran diğer bazı etkenler; tüketici alışkanlıkları, yeni ürünlerin ortaya çıkışı, ithal ürünlerin yurtiçi ürünlere nazaran daha kaliteli olmasıdır (Ünsal, 2006: 40-41).

Türkiye ekonomisinde 2001 krizi sonrasındaki yükselen konjonktürde gerek ekonominin dış ticaret hacmi, gerek ithalat bağımlılığı, gerekse cari işlemler açığının düzeyi bakımından bir kırılma yaşandığı ortaya çıkmaktadır. Ekonomi 2008 yılı itibariyle neredeyse ticarete konu olan mal üretimi kadar ithalat yapan bir aşamaya gelmiştir. 2000'li yıllardan sonra cari işlemler açığındaki gelişmeler üzerinde etkili olan başlıca dinamikler imalat sanayi ithalatı ve enerji ithalatıdır. Yani ekonominin toplam ithalatı aslında iki kesimin ithalatından oluşmaktadır. Sanayi ve enerji dışındaki kesimlerin toplam ithalat içindeki payı oldukça azdır. Bu nedenle 2002 sonrasında dış ticaret ve cari dengenin bozulmasının arkasındaki yeni eğilimlerin

tespiti açısından enerji ithalatındaki gelişmelerin incelenmesi önem taşır. Enerji ithalatının cari işlemler dengesini bozucu etkisi sadece miktar değişimlerinden değil, fiyat değişimlerinden de kaynaklanmaktadır. Dünya ekonomisinde 2002 sonrasında enerji fiyatlarının yükselmesi, petrol ve doğalgaz gibi temel enerji kaynakları açısından dışa bağımlı olan Türkiye ekonomisinin çok ciddi bir fiyat şokuna uğramasına neden olmuştur. Bu durum 2002 sonrasında cari açığın kayda değer bir şekilde artmasına yol açmıştır (Yılmaz ve Karataş, 2009: 82-87).

Petrol fiyatlarındaki düşüş ilk olarak cari açığı etkileyerek büyümeyi hızlandırıcı etki oluşturmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde enerji fiyatları dolaylı olarak mal ve hizmet fiyatlarını etkilemektedir. Enerji fiyatlarındaki düşüş diğer ülkelerin gelirlerinde artış meydana getirmekte ve Türkiye'nin ihracatını artırıcı etkide bulunmaktadır. Petrol ve doğalgazın tamamını dışarıdan ithal eden Türkiye, petrol başta olmak üzere enerji girdilerindeki fiyat artışları sonucunda, cari işlemler açığı ve enflasyonda yaşanan yükselişler ile karşı karşıya kalmaktadır (Demirci ve Er, 2007: 3).

Petrol fiyatlarında oluşması muhtemel dalgalanmalar, Türkiye gibi ithalatçı ülkelerin makroekonomik belirsizliğini artırmaktadır. Üretim artışı ve iç talepteki genişleme ile birlikte petrol ithalatı 2000'li yıllarla birlikte hızla artmıştır. Diğer taraftan söz konusu dönemde petrol fiyatlarındaki aşırı yükselmeler Türkiye'nin ödemeler dengesi üzerindeki yükünü artırmıştır.

2.3.8. Bütçe Açıkları (İkiz Açıklar Hipotezi)

Bütçe açıkları ile cari işlemler açığının arasında pozitif bir ilişkinin varlığını İkiz Açıklar Hipotezi açıklar. İkiz açığın oluşumunu açıklayan genel olarak iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki Geleneksel Keynesyen Yaklaşım, bütçe açıkları ile cari açık arasında kuvvetli bir korelasyon olduğunu varsayarken, ikinci yaklaşım olan Ricardian Denkliği Yaklaşımı ise cari açık ile bütçe açıkları arasında bir korelasyonun olmadığını savunur.

Bütçe açıkları ile cari açıklar arasında ilişkinin olduğunu söyleyen Keynesyen Yaklaşım, bu iki parametre arasındaki etkileşimi biri, bütçe açıkları ile cari açık arasındaki ilişkinin pozitif olduğu, diğeri ise bu ilişkinin yönünün bütçe açıklarından cari açığa doğru olduğu şeklinde iki çıkarımda bulunarak açıklamaktadır (Alkswani, 2002: 4).

Keynesyen gelir harcama düşüncesine göre bir ekonomide kamu harcamalarının artması veya vergi gelirlerinin azalması sonucunda artan bütçe açıkları, üretim ve tüketimi pozitif yönde etkileyerek milli geliri artırmaktadır. Artan gelir, yabancı mallara olan talebi artırarak ithalatın artmasına neden olmaktadır. Kamu harcamalarının artması veya vergi gelirlerinin azalması toplam talepte ve ulusal faiz oranlarında artış meydana getirmektedir. Artan faiz oranları yurtdışından yurtiçine sermaye girişine sebep olmakta ve bu da yerli paranın değerlenmesine yol açmaktadır. Böylece yabancı malların fiyatları ucuzlaşmakta, yerli malların fiyatları artmaktadır. Bu da cari açığın oluşmasına sebep olmaktadır (Akboşancı ve Tunç, 2002: 3).

Ricardocu Denklik Hipotezine göre ise, bugünkü ve gelecekteki kamu harcamaları veri iken hükümetin vergilerde bir indirim yapması, harcanabilir geliri artırmaya rağmen kişisel tüketimi etkilememektedir (Ünsal, 2001: 315). Çünkü rasyonel hareket eden bireyler mevcut harcanabilir gelirindeki artışı, gelecekte vergilerde oluşacak artışı telafi etmek için tasarruf edecektir. Böylece vergi gelirlerindeki azalmadan kaynaklanan bütçe açıkları ile cari açık arasında bir bağlantı yoktur. Ancak bu analiz, vergi gelirlerindeki değişmeye karşılık kamu harcamalarının değişmediği varsayımı altında geçerli olmaktadır (Yücel ve Ata, 2003: 102).

3. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ BELİRLEYİCİLERİNİN İNCELENMESİ

Bir ülkenin makroekonomik performansına ilişkin temel göstergelerden biri de cari işlemler dengesidir. Cari işlemler dengesindeki değişiklikler ekonominin gidişatı hakkında bilgi vermekte, iktisadi kararların ve beklentilerin şekillenmesinde rol oynamaktadır. Dolayısıyla cari işlemler açığının belirleyicilerinin tespit edilmesi gerekmektedir.

3.1. CARİ DENGİNİN BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE LİTERATÜR İNCELEMESİ

Cari işlemler açığının belirleyicileri üzerine literatürdeki çalışmalar ikiye ayrılabilir. Bunlardan ilki, cari işlemler açığının bir değişken ile nedensellik ilişkisini test eden modellerdir. Diğeri ise cari işlemler açığının birden çok açıklayıcı değişkenlerle ilişkisini inceleyen modellerdir. Literatürdeki çalışmalarda kullanılan ekonometrik yöntemlerle farklı ekonometrik bulgular elde edildiği görülmüştür. Bu çalışmalarda, tek bir ülkenin cari işlemler açığının belirleyicileri üzerine yapılan amprik çalışmalara rastlanmakla birlikte birden çok ülkenin verilerini kullanan çalışmalarda bulunmaktadır.

Glick ve Rogoff (1993), gelişmiş 7 ülkenin 1961-1990 dönemine ilişkin yıllık verilerini Pooled Regresyon yöntemi ile test etmişlerdir. Çalışmada ülke düzeyindeki verimlilik şokları, global şoklar ve kamu harcamalarının etkileri araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre cari işlemler hesabı ile ülkelerin verimlilik şokları arasında negatif ve güçlü bir ilişki olmasına karşın, global şokların etkisi küçük ortaya çıkmıştır.

Calderon, Chong ve Loayza (1999), 44 gelişmekte olan ülkenin 1966-1995 yılları arasındaki verileri ile cari açığın belirleyicilerini Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) olarak adlandırılan dinamik panel veri yöntemi ile incelemişlerdir. Tasarruflar, yatırımlar, gelir, dışa açıklık oranı, dış ticaret hadleri, reel efektif döviz kuru, sanayileşmiş ülkelerin büyüme oranları ve uluslararası faiz oranlarının cari işlemler açığı üzerindeki belirleyiciliği test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre

büyüme oranındaki artış nedeniyle yatırımların tasarruflardan daha çok artmasının cari işlemler açığının artırdığını, sanayileşmiş ülkelerin büyüme oranındaki artışın, gelişmekte olan ülkelerin cari işlemler açığını azaltıcı yönde etkide bulunduğu; kamu ve özel sektör tasarruf oranlarındaki artışın ise cari işlemler açığını azalttığı tespit edilmiştir.

Chinn ve Prasad (2003), 18 gelişmiş ve 71 gelişmekte olan ülkede 1971-1995 dönemi cari hesap belirleyicilerini araştırmışlardır. Çalışmada cari işlemler hesabı uzun vadeli yatırım- tasarruf perspektifi ile ele alınmış, dolayısıyla cari hesabın, kısa vadeli dinamiklerini etkileyen faktörler yerine yatırım- tasarruf düzeyinin orta vadeli belirleyicilerine dikkat çekilmiştir. Geniş bir veri setinden (yıllık) yararlanılmış ve yatay kesit ile panel veri tahmin teknikleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, kamu bütçe dengesi ve net yabancı varlık pozisyonu cari hesap dengesi ile pozitif ilişki içerisinde iken uluslar arası ticari açıklık göstergeleri ile negatif ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Yücel (2003), Türkiye’de cari açığın belirleyicilerini 1980 sonrası kullanarak, büyüme, döviz kuru, dış ticaret hadleri ve MB rezervleri ile cari dengede ortaya çıkan değişiklikleri açıklamakta istatistiki olarak anlamlı çıkmıştır.

Bussière, Fratzscher ve Müller (2005), 21 OECD ülkesinin 1960-2003 dönemine ilişkin yıllık verilerini Panel Veri analizi ile test etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre, cari açık üzerinde bütçe açıklarının etkisi küçüktür.

Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda ise Erkılıç (2006), 1987-2005 dönemi için üçer aylık verileri kullanmış, VAR modelinden yararlanmıştır. Bu çalışmada Türkiye’deki cari açığın en önemli değişkenleri; önceki dönemin cari açığı, yurtiçi büyüme oranı ve reel döviz kurudur. Cari açığın bir önceki dönemi ile kendisi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki elde edilmiştir. Aynı ilişki cari açık ve büyüme arasında da gözlenmiştir. Cari açık ile dış ticaret haddi ve örnek olarak seçilen dış ülkeler büyüme oranı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Öte yandan kamu kesimi borçlanma gereği ile cari açık ilişkisinin yönü belirsiz çıkmıştır. Bu sonuç ikiz açıklar hipotezinin geçerliliği için bir kanıt elde edilemediği anlamına gelmektedir.

Aristovnik (2007), ekonomik olarak farklı bir bölge olan Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da (MENA) seçilmiş bazı ekonomilerde 1971-2005 döneminde dinamik panel regresyon tekniği kullanılarak, geniş bir ekonomik değişken seti ile cari hesap dengesi arasında kısa ve orta dönemli ilişkiyi araştırmıştır. Elde edilen

sonuçlara göre ulusal ve yabancı faiz oranlarındaki artış cari işlemler dengesi üzerinde negatif bir etkiye yol açmaktadır. Buna karşın, dışa açıklık düzeyinin artması, yüksek petrol fiyatları ve ulusal ekonomik büyüme oranı dış dengede iyileşmeye sebep olmaktadır. Kamu harcamaları ile cari denge arasındaki ters ilişki, ikiz açık hipotezini ortaya koymaktadır.

Herwartz ve Siedenburg (2007), 16 OECD ülkesinin 1980-2004 dönemine ilişkin yıllık verilerini Panel Regresyon ve Dinamik Panel yöntemi ile test etmişlerdir. Çalışmada, kamu bütçe dengesi, ulusal hasıla açığı ve ticaret hadlerindeki değişiklikler değişken olarak kullanılmıştır. Bu değişkenlerin cari hesap dengesi üzerindeki etkilerinin önemli olduğu ortaya koyulmuştur.

Gülzar, Feng ve Yajie (2007), Pakistan'ın 1972-2055 dönemine ilişkin yıllık verilerini kointegrasyon analizi ile test etmişlerdir. Elde edilen bulgular ışığında cari işlemler dengesi; ticaret dengesi, ulusal tasarruflar ve işçi dövizleri ile pozitif yönlü, toplam tüketim ile negatif yönlü ilişki içerisindedir. Cari işlemler hesabı ile ilgili temel sorunun dış ticaret dengesinden kaynaklandığı ve dış ticaret dengesinin fazla vermesi durumunda bu sorunun ortadan kalkacağı ifade edilmiştir.

Chinn ve Ito (2008), 19 sanayileşmiş ülkenin ve 60 gelişmekte olan ülkenin cari hesap dengesinin orta dönemli belirleyicilerini hesaplamak için 1971-2004 dönemine ait verileri Pooled Regresyon yöntemi ile test ederek ortaya koymuştur. Diğer değişkenlere ilaveten finansal açıklık ve yasal gelişmişlik düzeyi gibi faktörlerin de ele alındığı bu çalışmada, sanayileşmiş ülkelerde kamu bütçe dengesinin, cari hesap dengesinin önemli bir belirleyicisi olduğu ortaya çıkmıştır. Az gelişmiş ülkelerin yanı sıra yükselen piyasa ekonomilerinde finansal gelişmenin tasarruf artışını tetiklediğine, öte yandan varlık piyasaları geliştikçe cari açığın artacağına ilişkin bulgular elde edilmiştir.

Bitzis, Paleologos ve Papazoglou (2008), Avrupa Parasal Birliği'ne girişten sonra Yunanistan'da 1995Q1-2006Q4 döneminde cari açığı etkileyen faktörleri kointegrasyon analizini kullanarak incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre reel efektif döviz kuru ile reel faiz oranındaki değişikliklerin cari işlemler hesabı üzerindeki etkisi büyük çıkmıştır. Bunun yanı sıra navlun ve petrol fiyatlarındaki gelişmeler de cari açığın kısa vadeli dinamikleri olarak ortaya çıkmıştır.

Altuneri (2008), Türkiye'de cari açık değişkenini etkileyen iktisadi değişkenlerin cari açığı ne şekilde ve ne derece etkilediğini incelemek amacıyla, 1991-2006 verilerini kullanarak VAR analizi yöntemiyle ortaya koymuştur. Elde

edilen sonuca göre cari açıkla sıcak para arasında negatif yönlü bir ilişki ortaya çıkmıştır.

Kwalingana ve Nkuna (2009), Malawi'nin 1980-2006 dönemine ilişkin cari işlemler açığının kısa ve uzun dönem belirleyicilerini, yıllık verilerle kointegrasyon analizini kullanarak saptamaya çalışmışlardır. Elde edilen sonuçlar; dışa açıklık, ticaret haddi, dış borç stoku, cari hesabın serbestleştirilmesi gibi dışsal faktörlerin cari açığın temel belirleyicileri olduğunu ortaya koymuştur.

Lebe, Kayhan, Adıgüzel ve Yiğit (2009), ekonomik büyüme reel döviz kurlarının cari işlemler açığı üzerindeki etkilerini, Türkiye ve Romanya'nın 1997Q2-2007Q3 verileri ve yapısal vektör otoregresif analizi (SVAR) yöntemi ile test etmişlerdir. Her iki ülke için de ekonomik büyüme cari işlemler açığının temel belirleyicisi olarak ön plana çıkmıştır.

Morsy (2009), petrol ihracatçısı ülkelerde cari işlemler açığının belirleyicilerini, orta vadede havuzlaştırılmış panel veri, sabit etkiler ve GMM yöntemleri ile incelemiş, cari açığın belirleyicileri olarak bütçe dengesi, demografik faktörler, net yabancı varlık pozisyonu, ekonomik büyüme, petrol üretimi ve gelirlerini analiz etmiştir.

Başbolat (2010), 1990-2008 yılları arasında Türkiye'nin cari işlemler açıkları belirleyicilerinin tahmininde bulunulmuştur. Cari açık/GSYH, dış ticaret hadleri, reel efektif döviz kuru, yurtiçi büyüme oranı gibi değişkenler kullanılarak VAR modeli uygulanmıştır. Model tahminlerinin önemli sonuçlarından biri, cari açık ile reel efektif döviz kuru arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulunmuş olmasıdır.

Bayrak (2011), Türkiye'de cari açığa etki ettiği düşünülen faktörleri, 1995-2010 yılları arasındaki üçer aylık veriler ile VAR analizi yöntemiyle açıklamaya çalışmıştır. Modelde cari açığın bir önceki oranı, büyüme oranı, ara malı ithalatı ve petrol fiyatları ile cari açık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

3.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE VERİLERİ

Bu bölümde amaç; Türkiye'de cari açığın ham petrol fiyatları, nominal döviz kuru, dış ticaret hadleri ve cari açığın bir dönem gecikmeli hali arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerin incelenmesidir. Uygulama yöntemi olarak zaman serisi modellerinden Koentegrasyon Analizi kullanılmaktadır. Koentegrasyon Analizinin uygulama yöntemi olarak seçilmesinin sebebi bu modelin ekonomik aktivitenin

analiz edilmesi ve ekonomik aktivite ile ilgili öngöründe bulunmasıdır. Koentegrasyon Analizi değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli ilişkilerin incelenmesini sağlamaktadır.

1992-2012 yılları arasında Türkiye’de gerçekleşen cari açık, bir dönem gecikmeli cari açık, dış ticaret hadleri, nominal döviz kurları, ham petrol varil fiyatları incelenerek, birbirleriyle olan etkileşimi analiz edilmektedir.

KISALTIMA	DEĞİŞKEN ADI	BİRİM
LNCAMUT	Logaritmik Cari İşlemler Dengesinin Mutlak Değeri	ABD doları
LNHM	Logaritmik Ham Petrol Varil Fiyatları	ABD doları
LNDT	Logaritmik Dış Ticaret Hadleri	%
LNNOMINAL	Logaritmik Nominal Döviz Kuru	TL/\$
LNCAMUT(-1)	Logaritmik Bir Dönem Gecikmeli Cari İşlemler Dengesinin Mutlak Değeri	ABD doları
DLNCAMUT	LNCAMUT’nin Birinci Farkı	
DLNHM	LNHM’nin Birinci Farkı	
DLNDT	LNDT’nin Birinci Farkı	
DLNNOMINAL	LNNOMINAL’nin Birinci Farkı	
DLNCAMUT(-1)	LNCAMUT(-1)’nin Birinci Farkı	

Tablo 12. Çalışmada Kullanılan Model ve Değişkenleri

Kaynak: Çalışmada E-Views 7 paket programı kullanılmıştır. TCMB, TÜİK ve DPT gibi kurumların veri tabanlarından derlenen 1992:01-2012:12 yıllarına ait aylık verilerden yararlanılmıştır.

3.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE BULGULAR

Türkiye’de cari işlemler hesabında oluşan bir olumsuzlukta, yukarıda belirtilen değişkenlerle cari açık değişkeni arasındaki ilişkinin analizi aşağıda uygulanan testlerle ortaya koyulmuştur.

3.3.1. Durağanlık Analizi ve Augmented-Dickey Fuller Birim Kök Testi

Birim Kök Testi, zaman serilerinin durağan olup olmamalarını analiz eden bir testtir. Bir zaman serisinin ortalamasında ve varyansında sistematik bir değişme gerçekleşmiyorsa ve düzenli periyodik değişmeler ortaya çıkmıyorsa seri durağandır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2005: 46).

Bir değişkenin durağan olup olmadığını veya durağanlık derecesini belirlemede tercih edilen en geçerli yöntem Birim Kök Testidir. Bir zaman serisinde Birim Kök olması, o zaman serisinin durağan olmadığı anlamına gelmektedir.

Zaman serisi verilerinin istatistikî özellik bakımından zaman içinde sabit olması durumunda zayıf durağanlık söz konusudur. Dolayısıyla zaman serisi verilerinin ortalamaları ve varyansları zaman içinde değişmemektedir. Bir zaman serisinin ortalaması, varyansı ve otokovaryansı zamandan bağımsız ve sonlu bir durum içeriyorsa zaman serisi kovaryansı durağandır (Doğanlar, 1999: 695).

Bir zaman serisinin uzun dönemde gösterdiği ana eğilime trend denir. İktisadî zaman serilerinin çoğu trend içerdiği için tahmin yapmadan önce serilerin trendlerinin arındırılması gerekmektedir. Serilerin trendlerinin arındırılması işlemi durağanlığı sağlamak için yapılmaktadır. Ayrıca serilerin trendlerinden arındırılması için serilerin birden fazla farklarının alınması söz konusu olabilmektedir. (Bozok, 2008: 94)

Serilerin durağanlığını test etmek amacıyla kullanılan yöntemlerden biri Augmented Dickey-Fuller (ADF) testidir. Değişkenin gecikmeli değerlerinin eklendiği modellerde uygulanan Dickey Fuller testine Geliştirilmiş (Augmented) Dickey Fuller testi denir.

$$\Delta Y_t = \alpha Y_{t-1} + u_t \quad (12)$$

u_t hata terimi, ortalaması sıfır, varyansı sabit, ardışık bağımlı olmayan olasılıklı hata terimidir. Böyle bir hata terimi beyaz gürültü hata terimi olarak adlandırılmaktadır (Gujarati, 2001: 718).

ADF testi, regresyon analizi ile α 'nin negatif olup olmadığını test etmektedir. Yani;

$$H_0: \alpha = 0 \text{ (} Y_t \text{ durağan seri değildir)}$$

$$H_0: \alpha < 0 \text{ (} Y_t \text{ durağan bir seridir)}$$

Değişkenlere ilişkin Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi sonuçları Tablo 13'de gösterilmiştir. Değişkenlerin durağanlığı ADF testi ile yapılmaktadır. Elde edilen ADF testi sonuçları “tüm değişkenler düzey değerlerinde durağandır” sonucunu vermektedir. ADF birim kök testinde $\alpha=0$ önsavını sınamak için ekonometri paket programları, Genişletilmiş Dickey Fuller yani ADF testi için test edilen seriye ait ADF test istatistiğini vermektedir. Bilgisayar programları ayrıca, Mac Kinnon tarafından hesaplanmış olan %1, %5, %10 anlam seviyelerinde serilerin durağan olup olmadığına karar verilmesini sağlayan Mac-Kinnon kritik değerlerini

de vermektedir. ADF test istatistiği bu değerlerle karşılaştırılarak herhangi bir zaman serisinin durağan olup olmadığına karar verilebilmektedir. Hesaplanan t istatistiğinin mutlak değeri çeşitli anlamlılık düzeylerine göre bulunan Mac Kinnon kritik değerlerinin mutlak değerinden küçükse serinin durağan olmadığı, büyükse serinin durağan olduğu sonucuna varılmaktadır.

DEĞİŞKENLER	ADF İSTATİŐTİĐİ	%1	%5	%10	DÜZEY (I ₀)
LNCAMUT	-3.85	-3.46	-2.87	-2.57	Anlamlı
LNDT	-12.08	-3.46	-2.87	-2.57	Anlamlı
LNNOMİNAL	-4.54	-3.46	-2.87	-2.57	Anlamlı
LNHM	-3.89	-3.46	-2.87	-2.57	Anlamlı
DLNCAMUT	-14.45	-3.46	-2.87	-2.57	Anlamlı
DLNDT	-9.81	-3.46	-2.87	-2.57	Anlamlı
DLNNOMİNAL	-9.44	-3.46	-2.87	-2.57	Anlamlı
DLNHM	-14.49	-3.46	-2.87	-2.57	Anlamlı

Tablo 13. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo: 13 'de de görüldüğu üzere değişkenler düzey değerlerinde birim köke sahip değildir yani seri durağandır. Değişkenlerin ADF istatistik değerlerinin mutlak değeri, Mac- Kinnon kritik değerlerinin mutlak değerinden büyüktür. ADF sınamasında birim kökün varlığının reddedilmesi değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin araştırılabileceğini ortaya çıkarmaktadır.

3.3.2. Engle-Granger Eş bütünüleşme Analizi (Koentegrasyon Analizi)

Eş bütünüleşme analizi, aynı sırada bütünüleşik zaman serileri arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını ortaya çıkarmak için geliştirilmiş bir analizdir. Bu analiz düzey değerlerinde durağan olmayan, ancak durağanlaştırma yöntemleriyle durağan hale gelen serilerin orijinal değerlerinin analizinde kullanılmasına imkan vermektedir. Zaman serilerini durağanlaştırmak için; Logaritma alma, Fark alma, Filtreleme, Trendden arındırma gibi yöntemler kullanılabilir. Durağanlaştırma işlemini sadece serinin taşıdığı kısa dönemli şokların etkilerinin değil, aynı zamanda uzun dönemli ilişkilerin de ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla

durağanlaştırma işlemleriyle durağanlaştırılmış seriler arasındaki regresyon analizleri, uzun döneme ait bilgilerin durağanlaştırma işlemleri sırasında kaybolması nedeniyle herhangi bir uzun dönem ilişkisi vermemektedir. Bu nedenle eş bütünleşme yöntemi, durağanlaştırma yoluyla değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli bilgilerin kaybolmaması açısından avantaj sağlayan bir yöntemdir. Ayrıca her bir eş bütünleşik serinin hata düzeltme modelinin kurulabilmesi, uzun ve kısa dönem ilişkileri ayırt etme imkanı sağlamaktadır.

Zaman serisi değişkenlerinin eş bütünleşme özellikleri, modelin tanımlama aşamasında uygulamalı çalışmaların yapılmasını ve bazı ekonomik hipotezlerin test edilmesini sağlamaktadır. Zaman serilerinin eş bütünleşme istatistiksel gösterimi, uzun dönem denge ilişkilerinin teorik gösterimine karşılık gelmektedir. İthalat, ihracat, enflasyon, faiz oranı, fiyat, ücret ve kamu harcamaları gibi değişkenler, uzun dönem denge ilişkilerinin araştırılabileceği ekonomik değişkenlerden birkaçıdır.

X_t ve Y_t gibi iki değişkene ait zaman serisi arasında herhangi bir ilişki yoksa, bu iki serinin grafiği birbirinden gitgide uzaklaşmaktadır. Bu durum bu iki değişken arasında uzun dönemli, sabit bir ilişkinin varlığının kabul edilmesi için herhangi bir teorik neden bulunmadığına işaret etmektedir. Buna karşılık iki seri arasında bir uzun dönemli ilişki varsa, serilerin değerleri zamanla artsa bile bu iki seri grafik üzerinde birbirinden uzaklaşmamaktadır.

Durağan olmayan iki veya daha çok değişken arasında uzun dönemde bir ilişki varsa, uzun dönemli bu ilişkiden sapmaların geçici olması beklenir. Sapmaların geçici olduğu durumda ise, değişkenler birbiriyle eş bütünleşiktir denir. Durağan olmayan bir değişken seti ile kurulan model, eğer Klasik En Küçük Kareler Yöntemi (KEK) ile tahmin edilirse değişkenler herhangi bir şoktan sonra ıraksayabilmektedir. Bu durum durağanlaştırma yöntemleriyle durağanlaşan serilerde çok önemli olabilecek bilgilerin kaybolmasına neden olacak ve uzun dönem ilişkileri içermeyecektir. Oysa ekonomi teorileri uzun dönem ilişkiler üzerine kurulmuştur. Tamamen kısa dönem ilişkiler üzerine kurulu olan modellerin uzun dönem denge ilişkisi üzerine herhangi bir şey söylemesi mümkün değildir. Ayrıca bütün modeller, öngörü dönemi uzadıkça çok kötü tahminler vermeye başlayacaktır. Eş bütünleşmenin önemi işte bu noktada ortaya çıkmaktadır. Eş bütünleşme, durağan olmayan veriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tanımlamaktadır. Bir başka deyişle, eş bütünleşme hata serilerinin kısa dönem dengesizlikleri gösterdiği durumlarda,

zaman serisi değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi belirlemektedir (Işık vd. , 2004: 332-333).

Değişkenlerin durağanlaştırma yöntemleri yardımıyla durağan olması eş bütünleşme analizinde kullanılmalarını sağlamaktadır. Eş bütünleşme ilişkisinin varlığı için birincil koşul, modelde kullanılan değişkenlerin durağan olmasıdır. Eş bütünleşme teorisine göre, dengeden bir sapma olduğunda dengeye tekrar dönülebilmesi veya dengeden sapsmaların geçici olması ancak eş bütünleşme ilişkisi mevcutken mümkündür. Bu nedenle eğer durağan olmayan değişkenler eş bütünleşmişse, değişkenlerin farklarının alınmaları uygun değildir. İkinci koşul ise, bu değişkenler kullanılarak yapılan regresyon sonucunda tahmin edilen hata teriminin kendisinin durağan olmasıdır.

$$Y_t = \beta x_t + u_t \quad (13)$$

Denklemini göz önünde bulundurarak eş bütünleşme ile ilgili aşağıdaki olasılıklar söylenebilmektedir:

1. Eğer $Y_t \sim I(1)$ ve $x_t \sim I(0)$ ve $u_t \sim I(1)$ ise x_t ve Y_t değişkenleri eş bütünleşemez.
2. Eğer $Y_t \sim I(1)$ ve $x_t \sim I(1)$ ve $u_t \sim I(0)$ ise x_t ve Y_t değişkenleri eş bütünleşebilir.
3. Eğer $Y_t \sim I(0)$ ve $x_t \sim I(0)$ ve $u_t \sim I(0)$ ise x_t ve Y_t değişkenlerinin eş bütünleşmesi hakkında kesin bir şey söylenemez.
4. Eğer $Y_t \sim I(0)$ ve $x_t \sim I(1)$ ve $u_t \sim I(1)$ ise x_t ve Y_t değişkenleri eş bütünleşemez (Greene, 1951: 852).

Değişkenler 3 numaralı varsayıma uygun bulunmuştur. Yani düzey değerlerinde durağandır bu yüzden eş bütünleşme hakkında kesin bir şey söylenmemektedir.

Dependent Variable: LNCAMUT

Method: Least Squares

Date: 01/02/14 Time: 15:08

Sample (adjusted): 1992M03 2012M12

Included observations: 238 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	3.964146	0.407757	9.721835	0.0000
LNHM	0.063315	0.033400	1.895645	0.0592
LNDT	-0.020161	0.033163	-0.607948	0.5438
LNDT(-1)	-0.083087	0.033572	-2.474859	0.0140
LNNOMINAL	0.148545	0.055157	2.693102	0.0076
LNCAMUT(-1)	0.425081	0.058345	7.285600	0.0000
R-squared	0.444063	Mean dependent var		6.561283
Adjusted R-squared	0.432081	S. D. dependent var		1.503924
S. E. of regression	1.133363	Akaike info criterion		3.113142
Sum squared resid	298.0067	Schwarz criterion		3.200679
Log likelihood	-364.4640	Hannan-Quinn criter.		3.148421
F-statistic	37.06268	Durbin-Watson stat		2.272784
Prob(F-statistic)	0.000000			

Tablo 14. Engle-Granger Eş bütünleşme Uzun Dönem Analizi

Tablo 14. bütün değişkenlerin aynı regresyon modeli içerisinde ele alındığı tahmin sonuçlarını göstermektedir. Buna göre uzun dönemde, bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasında kurulan regresyonda katsayılar anlamlı ve bağımsız değişkenlerin işaretleri, nominal döviz kuru hariç beklentiler doğrultusunda çıkmıştır.

Ham Petrol fiyatlarındaki (HM) % 1' lik artış cari açığa % 6'lık bir artışa sebep olmaktadır. Dünya Petrol piyasasındaki fiyatların artış eğiliminde olması göz önüne alındığında, Türkiye'nin petrol ithalatına yapacağı ödemenin giderek hızla artacağı ve bunun da cari açığı artıracığı söylenebilmektedir.

Dış ticaret hadlerindeki (DT) % 1'lik bir artış cari açığa % 2'lik bir azalmaya neden olmaktadır. Dış ticaret haddi; ihracat fiyat endeksinin, ithalat fiyat endeksinin oranıdır. Buna göre dış ticaret hadlerindeki artış demek ülkenin ithalatından daha fazla ihracat yapması demektir. Bu yüzden dış ticaret hadlerindeki artış cari açığa azalmaya sebep olmaktadır. Modelde hem LN_{DT} hem de LN_{DT}(-1) alınmasının nedeni iki değişken arasındaki farkın ortaya koyulması içindir. Dış ticaret hadlerinde anında fiyat etkisi yoktur. Fiyatlarda meydana gelen değişim cari açığa gecikmeli yansımaktadır. Çünkü, cari (t) dönemindeki fiyat değişimleri istatistiksel olarak anlamsızdır. t-1 dönemindeki etki ise hem istatistiksel hem de iktisadi olarak anlamlı çıkmaktadır. Cari açığın bir dönem gecikmesinin modele dahil edilmesinin nedeni ise beklentiler ve otokorelasyonun giderilmesidir.

Uzun dönemde nominal döviz kurundaki (NOMINAL) % 1'lik bir artış cari açığa % 14'lük bir artışa neden olmaktadır. Nominal döviz kuru uzun dönemde cari açığı artırıcı etki yapmaktadır. Bunun durum döviz kurunun aşırı değerlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 14'te R² değerinin 0.444 çıkmış olması, ilgili bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki açıklayıcı gücünün oldukça yüksek olmasına işaret etmektedir. Elde edilen R²; cari açığındaki değişimin % 44'ünü açıklamaktadır. Durbin-Watson istatistiğinin (DW) 2.27 çıkması da yine modelde otokorelasyon sorununun olmadığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak model uzun dönemde hem istatistiksel hem de iktisadi olarak anlamlı çıkmaktadır.

3.3.3. Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model)

Hata düzeltme modeli değişkenler arasında uzun dönem dengesi ile kısa dönem dinamikleri arasında ayırım yapmaya ve kısa dönem dinamiklerinin belirlenmesi amacıyla kullanılmaktadır. Granger (1988: 199-211), değişkenler eş bütünleşik olduğunda Standart Granger Nedenselliğinin olmayacağını, bu durumda seriler arasındaki nedensellik analizinin Hata Düzeltme Modeli çerçevesinde yapılmasının daha uygun olacağını belirtmiştir.

Seriler arasındaki uzun dönemli ilişki belirlendikten sonraki aşamada uygulamada takip edilen yol, söz konusu seriler arasındaki nedensellik ilişkisini ve yönünü saptamaktır. Hata Düzeltme Modeli bu amaçla geliştirilmiş olup, değişkenler arasındaki uzun dönem dengesi ile kısa dönem dinamikleri arasında ayırım yapmada

ve kısa dönem dinamiklerinin belirlenmesi amacıyla da kullanılmaktadır (Enders, 1995: 365-366).

Değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin varlığı söz konusu olduğunda bile kısa dönem sapmalar değişkenler arasında olabilmektedir. Hata düzeltme Modeli bu kısa dönemde meydana gelen sapmaların ne kadar süre ile düzeltildiğini göstermektedir. Söz konusu değişkenler arasında kısa dönemde bir denge olup olmadığı hata düzeltme modeli yardımıyla incelenebilmektedir.

Hata Düzeltme modelinde, sistemdeki değişkenlerin kısa dönem dinamikleri, dengedeki sapma tarafından etkilenmektedirler. Bu modelde durağan olmayan değişkenlerin farkları alınmakta ve açıklayıcı değişkenler arasında uzun dönem dengeye uyumlaşmayı yansıtan bir hata düzeltme parametresi ilave edilmektedir. Regresyon denklemlerinde eş bütünleşme denklemlerinden elde edilen u_{t-1} , hata terimlerinin bir gecikmeli değerini göstermektedir. Hata düzeltme terimi, model dinamiğini dengede tutmaya yaramakta ve değişkenleri uzun dönem denge değerine doğru yaklaşmaya zorlamaktadır. Hata düzeltme teriminin katsayılarının istatistiksel açıdan anlamlı çıkması, sapmanın varlığını göstermektedir. Katsayının büyüklüğü ise uzun dönem denge değerine doğru yaklaşma hızının bir göstergesidir. Uygulamada, hata düzeltme teriminin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması beklenir. Bu durumda değişkenlerin uzun dönem denge değerine doğru hareketinin olacağı ifade edilmektedir. Denge durumundan kısa dönemli sapmalar hata düzeltme teriminin katsayısının büyüklüğüne bağlı olarak düzeltilmektedir (Bozdağlıoğlu, 2007: 221).

t istatistik değeri en yüksek olan denklem uyum hızı olarak seçilmelidir. Hata düzeltme mekanizmasının oluşumu için bu katsayılar sıfırdan farklı olmalıdır. Katsayıların negatif işaretli olması kısa dönemli dengesizliklerden dengeye doğru yönelme olduğunu ifade etmektedir. Hata düzeltme teriminin katsayısının istatistiksel açıdan anlamlı çıkması, sapmanın varlığını göstermektedir (Bozdağlıoğlu, 2007: 222).

Dependent Variable: DLNCAMUT

Method: Least Squares

Date: 01/02/14 Time: 15:10

Sample (adjusted): 1992M04 2012M12

Included observations: 237 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.004046	0.078725	0.051400	0.9591
DLNHM	0.011332	0.024934	0.454488	0.6499
DLNDT(-1)	-0.041561	0.024283	-1.711549	0.0883
DLNNOMINAL	-0.319437	1.374585	-0.232388	0.8164
DLNCAMUT(-1)	0.172313	0.098559	1.748326	0.0817
RESID04(-1)	-0.861754	0.118348	-7.281518	0.0000
R-squared	0.341985	Mean dependent var		0.004375
Adjusted R-squared	0.327742	S. D. dependent var		1.346848
S. E. of regression	1.104299	Akaike info criterion		3.061289
Sum squared resid	281.6991	Schwarz criterion		3.149088
Log likelihood	-356.7628	Hannan-Quinn criter.		3.096678
F-statistic	24.01115	Durbin-Watson stat		2.091992
Prob(F-statistic)	0.000000			

Tablo 15. Hata Düzeltme Modeli Sonuçları (Kısa Dönem)

Elde edilen kısa dönem modelde değişkenlerin katsayıları iktisadi olarak anlamlı çıkmıştır. Cari açık; ham petrol varil fiyatları ve bir dönem gecikmeli cari açık ile doğru orantılı, bir dönem gecikmeli dış ticaret hadleri ve nominal döviz kuru ile ters orantılıdır.

Tablo 15.' de görüldüğü üzere; ham petrol fiyatlarındaki % 1'lik bir artış cari açıkta % 1'lik bir artışa neden olmaktadır. Dış ticaret hadlerindeki % 1'lik artış cari açığı % 4 azaltmaktadır. Nominal döviz kurundaki % 1'lik artış ise cari açıkta % 3'lük bir azalışa sebep olmaktadır. Yine bir dönem gecikmeli cari açıkta % 1'lik bir artış cari açıkta % 1'lik bir artışa neden olmaktadır.

R^2 katsayısı cari açıktaki değişimin sadece % 34' ünü açıklayabilmektedir. Durbin-Watson istatistiğinin 2.091 olması da yine modelde otokorelasyon sorununun giderildiğini göstermektedir.

Hata düzeltme katsayısının 1'den küçük olması sistemin dengeli olduğunu, negatif işaretli olması da dengeden sapmanın olması halinde tekrar dengeye doğru hareketin olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır (Bozkurt, 2007: 166).

Hata Düzeltme modellerine ait uyum katsayısı (hata düzeltme katsayısı) yukarıda gösterilmektedir ($RESID04(-1) = -0.86$). Hata düzeltme mekanizmasının oluşumu için bu katsayı 0'dan farklı olmalıdır. Buna göre elde edilen katsayı sıfırdan farklıdır ve negatif işarete sahiptir. Katsayının 0'dan farklı olması, sistemin dengede olduğunu, negatif işaretli olması da tekrar dengeye doğru hareketin olduğu anlamına gelmektedir. Yani kısa dönemli dengesizliklerin dengeye doğru yönelme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

3.4. TÜRKİYE'DE CARİ AÇIK SORUNUNA YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Cari açık ekonominin temel sorunlarından biri olmakla beraber, ülke ekonomilerinde en çok yankı uyandıran konuların başında gelmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin sıklıkla karşılaştıkları bir problem olan cari açık için pek çok çözüm önerileri ortaya atılmıştır. Ancak bu çözüm önerileri genelde kısa vadeli olmakta, uzun vadeli ve kalıcı olamamaktadır. Cari açığın finansmanına ilişkin genel kabul görmüş olan uygulama, cari açığın sermaye hareketleri hesabındaki fazla ile kapatılmasıdır. Fakat günümüzde bu uygulamanın uzun vadede kalıcı olmadığı artık anlaşılmıştır. Aşağıda Türkiye'nin cari açık sorununa yönelik farklı çözüm önerileri getirilmeye çalışılacaktır.

3.4.1. Uluslararası Sermaye Hareketleri Yoluyla Alınacak Önlemler

Uluslararası finans piyasalarında sınırların kalkmasıyla sermaye hareketleri serbest hale gelmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi cari açığın finansmanında ilk başvurulan yöntem sermaye hareketleridir. Sermaye hesabındaki bir fazlalık ile cari açığın kapatılması gerçekleştirilebilmekte fakat sermayenin kısa vadeli olması, uzun vadeli ve doğrudan yatırımlar şeklinde olmaması cari açığın finansmanında kalıcı bir çözüm oluşturmamaktadır.

Cari açığın finansmanında, doğrudan yabancı sermaye yatırımları yoluyla gelen fonlar kalıcı olmaktadır. Cari açığın, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ya da uzun vadeye yayılmış döviz girişleri ile finanse edilmesi görece olarak daha az sorunludur (Yeldan, 2005: 48-49). Portföy yatırımı yoluyla gelen fonlar ise kalıcı nitelikte değildir. Bu fonlar, genellikle borsada hisse senetlerine, hazine kağıtlarına veya bunlara benzer portföy kalemlerine yatırım yaparak kısa sürede faiz ya da kazanç elde edip çıkmayı hedeflemektedir. Bu nedenle cari açığın kısa vadeli ve dış borçları artırıcı biçimde sıcak para akımları ile finanse edilmesi tehlike teşkil etmektedir.

Gelişmekte olan ülkelere (GOÜ) yönelik uluslararası sermaye hareketleri, dünya ekonomik konjonktürü ile güçlü bir bağ içerisindedir. Dünya ekonomisinin büyüdüğü, dünya ticaretinin artış hızının yükseldiği dönemlerde gerek artan ihracat gelirleriyle ithalat ve yatırımların finanse edilme olanağı artmakta, gerekse gelişmiş ülkelere, uluslararası finans kurumlarından ve özel sermaye akımları yolu ile fon akımı sağlanması kolaylaşmaktadır. 1980'li yılların başında meydana gelen dünya ekonomik durgunluğu ile GOÜ' ler dış finansmanında krize girerken, 1980'li yılların ikinci yarısında başlayan ekonomik canlanma ile birlikte bu ülkelere yönelik dış finansman kaynaklarında artış görülmüştür (Cural, 2010: 180).

Sermaye piyasalarında yabancıların payının fazlalaşması, finansal piyasaların küresel değişimlerden daha fazla etkilenmesine neden olmaktadır. Sermaye girişinin kısa vadeli ve yüksek miktarda gerçekleşmesi dolayısıyla ulusal finans piyasalarındaki mali araçların kendi gelişimi engellenmektedir. Finansal piyasası gelişmemiş bir ülkede, spekülatif sermaye girişlerinin olması, faiz farkının oluşturduğu kısa dönem karlılığı değerlendirmeye yönelik olduğundan, menkul değerler üzerinde yapay dalgalanmalar suni fiyat artışları oluşturmaktadır (Yılmaz, 2009: 66).

Uluslararası faiz farklılıklarının oluşturduğu etkileşim finansal piyasalar aracılığı ile ülke ekonomisini etkilemekte ve bu da döviz piyasası ve döviz kuru üzerinde etkiler meydana getirmektedir.

Sermaye hareketlerinin ekonomi üzerindeki etkilerini belirlemede ülkede uygulanan kur rejimi önemlidir. Sermaye hareketlerinin gerçekleştiği ülkede döviz kuru sisteminin esnek kur sistemi olması halinde, sermaye girişleri döviz kurunda ulusal paranın değer kazanmasına neden olurken sabit kur sistemi olması halinde sermaye hareketleri doğrudan uluslararası rezervlerin artmasına yol açmaktadır.

lkeye sermaye girişi gerçekleştiğinde ülkede likidite bolluğu yaşanmaktadır. Bu durumda nominal faiz oranları düşerek, yurtiçi harcamalar artmaktadır. Yurtiçi harcamalar dış ticarete konu olan mallara yöneliyorsa, dış ticaret açığı artar. Yurtiçi harcamalar dış ticarete konu olmayan mallara yöneliyorsa bu tür malların talepleri ve fiyatları artarak reel döviz kuru değer kazanmaktadır. Dış ticarete konu olmayan mal fiyatlarındaki artış esnek kur sisteminde reel kurun değer kazanmasına yol açar. Esnek kur sisteminde ülkeye sermaye girişinin gerçekleşmesi sonucunda ulusal para değerlenir. Bu durum ihracatı pahalılaştırarak ihracati sektörlerin rekabet gücünü azaltmakta, ithalatın ucuzlamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla ekonominin ithalat bağımlılığı artarak ekonomi üzerinde olumsuz etki oluşturmaktadır. lkeye giren sermayenin vadesi reel döviz kurunu etkilemektedir (Kaya, 1998: 33).

Kısa vadeli sermaye hareketleri ve “sıcak para” akımları makroekonomik olumsuzluklara karşı yüksek duyarlılığa sahip oldukları için uzun vadeli sermaye hareketlerinden daha istikrarsızdır. Bu nedenle de ciddi krizlere yol atığında faiz oranları artsa bile kısa vadeli sermaye çıkışı önlenememektedir (İnandım, 2005: 30).

Ülkede kısa vadeli sermaye hareketlerinin fayda-maliyet dengesini iyileştiren politik reformların ve kurumsal değişikliklerin yapılması ülkeye uzun vadeli sermaye girişini artırmaktadır. Bu durum reel döviz kuru üzerinde istikrar sağlayarak ülke ekonomisini olumlu etkilemektedir (İnandım, 2005: 32).

Yabancı firmalar yatırım yaparken son teknoloji tekniklerini kullandıkları için yatırım yapılan ülkenin kaynak kullanımını ve verimliliğini artırmaktadır. Uluslararası sermaye hareketleri, ülkeler arası teknoloji transferi sağlayarak o ülkenin ihracatını artırarak ekonomisini olumlu etkiler. Bu sermaye akımları gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere gerçekleşir. Bu durumda gelişmekte olan ülkelerde finansal maliyetlerin yüksekliliği, nitelikli işgücünün olmaması gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir bu da ülkeye sermaye girişini engelleyebilmektedir (Yılmaz, 2009: 68).

Uluslar arası faizlerde meydana gelen düşüşle bir faiz farklılaştırılması olması sonucu sermaye girişi ulusal ekonomide dengeleri etkileyerek istikrarsızlığa neden olmaktadır. Bir ülkeye sermaye hareketlerinin gerçekleşmesi için o ülke ekonomisinin istikrarlı olması gerekir. lkeye giren sermayenin likiditeyi artırmamasıyla yurtiçi malların fiyatları artmakta ve enflasyon oluşmaktadır. Böylece yerli para değerlenerek istikrarsız bir ortama zemin hazırlanmış olur.

Sermaye girişlerindeki artış finansal serbestleşme sürecini tamamlayan gelişmekte olan ülkelerde gözlemlenen ortak bir özellik olmaktadır. İktisadi kalkınma sürecinde, kaynak ihtiyacı duyan bu ülkeler için sermaye girişi oldukça önemli bir konu olmaktadır. Bu sermaye girişlerinin etkileri; rezervlerin artması, yatırımlar için yeni kaynakların sağlanması, para arzında artış, reel döviz kurlarındaki değerlenme, tüketimde artış olarak sayılabilmektedir. Ancak bu etkiler ile hükümetlerin izledikleri politikalar arasında da bir uyumsuzluğun ortaya çıkması söz konusu olabilmektedir. Fakat bu uyumsuzluğu gidermede, ulusal makro politikaları uygulanması da uluslararası mali piyasalarla bütünleşen ülkelerde oldukça zor bir hale gelmektedir (Schadler, 1994: 20).

Sermaye hareketlerinin olumsuz etkilerini önleyebilmek, hızlı ekonomik gelişmeyi sağlayabilmek amacıyla ülkeler uzun süre ekonomik istikrar tedbirleri almalıdır.

Sermaye girişi özel ya da kamu sektörünün belirli bir dönemde uluslararası borçlarında artışı ifade eder. Bir başka ifade ile ödemeler bilançosu hesabının fazla vermesi söz konusu olmaktadır (Calvo vd., 1993: 2).

Cari işlemler dengesindeki açıkları finanse etmede sermaye hareketlerinin etkisi önemlidir. Ülkeler özellikle kısa vadeli sermaye hareketleri ile cari açığı finanse etme yoluna gitmektedirler. Bu yöntem kısa dönemde etkili olsa da uzun dönemde uygulanmaya devam edilmesi geleceğe yönelik önemli bir sinyaldir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu açıklarının kapatılmasında kısa vadeli sermaye girişlerinin gerçekleştirilmesi bir noktadan sonra cari açığın sürdürülemez hale gelmesine neden olmaktadır (Çetin, 2008: 32).

Cari işlemler açığının finansmanı içerisinde kısa vadeli sermaye hareketlerinin payının artması, bu girişlerin ani çıkışlara dönüşebileceğinden dolayı risk faktörü olarak değerlendirilmekte ve açığın sürdürülebilirliği üzerinde kuşku oluşturmaktadır (Kaya, 1998: 43).

Sermaye hareketleri yatırım yapılan ülkenin kalkınmasına ve sermaye piyasalarının gelişime katkıda bulunmakla birlikte, ülke ekonomisini olumsuz etkileyen riskleri de beraberinde getirmektedir. Uluslararası sermaye girişinin fazla olması yurtiçi menkul kıymet ve gayrimenkul fiyatlarının aşırı derecede artış göstermesine neden olmaktadır (Berksoy ve Saltoğlu, 1998: 58).

3.4.2. Ticari ve Mali Denetimler Yoluyla Alınacak Önlemler

Cari açık durumunda izlenebilecek yöntemlerden biri kambiyo politikası araçlarını harekete geçirmektir. Hükümetler gümrük vergileri, kotalar ve yasaklamalarla ithalatı kısıtmaya çalışırken, kambiyo denetimi ile de ülkeden döviz ve sermaye çıkışını kısıtlamaktadırlar. Ancak bu önlemler dış açıkları sadece baskı altına almaya yaramakta, açıklar giderilmiş sayılmamaktadır (Seyidoğlu, 2003a: 420).

3.4.3. Devalüasyon Yoluyla Alınacak Önlemler

Türkiye cari açığı kapatmak için veya en azından daraltmak amacıyla sık sık değişik oranlarda devalüasyona başvurmuştur. Bu devalüasyonların beklenen faydayı sağlayıp sağlamadığı ekonomide tartışma konusu haline gelmiştir. Teorik olarak nominal bir devalüasyonun cari açık üzerinde olumlu bir etkide bulunabilmesi için nominal ve reel döviz kurlarının kısa ve uzun dönemde pozitif bir ilişki içinde olması gerekmektedir.

Reel döviz kuru bir ülkenin uluslararası piyasadaki rekabet gücünü ölçmekte kullanılabilir. Reel döviz kurunda bir düşüş yabancı paralar cinsinden yurtiçi üretimde birim fiyatta bir düşüş anlamına gelmektedir. Bu düşüş ithalatın daha pahalı hale gelmesinden dolayı ihracatı artırıcı yönde etkide bulunabilmektedir.

Devalüasyon ithal malların fiyatlarını yükseltip ihracat mallarının fiyatını düşürmektedir. Böylece devalüasyon sayesinde bir yandan döviz tasarrufu yapılırken diğer yandan artan ihracat yoluyla daha fazla döviz girdisi sağlanmaktadır. Bu şekilde cari işlemler dengesi açıklarını kapatma imkânı elde edilmiş olmaktadır. Ancak ithal malların fiyatlarının artması ithal girdilere yüksek derecede bağımlı ekonomilerde hem maliyet baskısıyla hem de talebin yurtiçi üretime yönelmesi nedeniyle fiyatlar üzerinde artırıcı etkisiyle karşı karşıya kalınabilmektedir.

Devalüasyon aynı zamanda döviz cinsinden dış borç yükünü de artırmaktadır. Sabit kur rejimlerinde devalüasyon hükümetlerin uyguladıkları ekonomik ve mali politikaların başarısızlığı olarak görülmekte ve bu nedenle yüksek açıklara rağmen devalüasyona pek yanaşılmamaktadır (Çelebi, 2001: 57).

3.4.4. Döviz Kuruna Müdahale Yoluyla Alınacak Önlemler

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, ihracat ve ithalat konusundaki gelişmelere oldukça bağımlıdır. Bu yüzden izlenen döviz kuru politikası önem taşımaktadır.

Sabit kur rejiminde Merkez Bankası döviz alıp satarak döviz kuruna müdahale etmektedir. Müdahale kararı ve müdahalenin yönü ödemeler dengesine bağlıdır. Ödemeler dengesi açık verdiğinde döviz satarak, fazla verdiğinde ise döviz alarak Merkez Bankası bu müdahaleyi gerçekleştirmektedir. Ancak ödemeler dengesinin sürekli açık vermesi halinde Merkez Bankasının döviz rezervleri giderek azalacağından kuru sabit tutmakta zorlanacaktır. Bu durumda devalüasyona başvurularak yerli paranın değeri düşürülmektedir. Böylece yurtiçi ürünler nispi olarak ucuzlayacağından ithalatın azalması, ihracatın artması ve böylece ödemeler bilançosunun düzelmesi beklenmektedir (Yıldırım vd. , 2006: 226).

Dalgalı ya da serbest kur olarak da bilinen esnek döviz kuru rejiminde ise MB döviz piyasasına müdahale etmemektedir. Fiyat arz ve talebe göre piyasada belirlenmektedir. Tam esnek kur sistemi olarak nitelendirilen bu işleyiş yerine çoğu ülkede geçerli olan durum, MB' nin ilke olarak döviz fiyatına müdahale etmediği ancak kısa dönemdeki aşırı dalgalanmaları önlemek üzere gerektiğinde müdahale etme yolunun açık tutulduğu esnek kur sistemidir (Yıldırım vd. , 2006: 226).

3.4.5. İç Talebi Azaltmaya Yönelik Önlemler

Cari açık özel kesim ve kamu kesimi tasarrufları ile yatırımları arasındaki farktan meydana gelmektedir. Yatırımların tasarruflardan fazla olması durumunda cari açık oluşmaktadır. Bu durumun önüne geçilmesi için ya tasarrufların artırılması ya da yatırımların azaltılması gerekir. Bu noktada iç talepteki artışı önlemek için bazı maliye politikası önlemleri alınmalıdır. Kısa vadeli maliye politikası araçlarıyla iç talepteki genişlemenin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Maliye politikaları uygulaması uzun süren politikalar fakat uygulamaya konduğunda etkileri çok çabuk görülmektedir (Yılmaz, 2009: 47).

3.4.6. İhracata Yönelik Önlemler

Cari açığa sebep olan en büyük etkenlerden biri de mal ihracatının mal ithalatını karşılayamamasıdır. Bu açığı ortadan kaldırmak için alınacak tedbir ithalat miktarını azaltıp ihracat miktarını artırmaktır. Bunun için de en etkili yol ihracata

yönelik teşvik uygulamalarıdır. Bu teşvikler vergi teşvikleri ya da kamu harcamaları araçları ile yapılabilmektedir. İhracatın artmasıyla üretim ve istihdam düzeyi artacak buna bağlı olarak da dış borç stoğundaki artış azalacaktır. (Yılmaz, 2009: 49)

3.4.7. Dış Borç Stoğundaki Artışa Yönelik Önlemler

Türkiye'nin dış borç sorununun temelinde yurt içi tasarrufların yetersizliği yatmaktadır. Dış borç ihtiyacının azaltılması için yurt içi tasarrufları artırıcı yönde politikalar uygulanması gerekmektedir. Kamu kesiminin tasarruf açığını kapatabilmesi için, etkin bir vergi sisteminin uygulamaya geçirilmesi, kayıt dışı ekonominin ve vergi kaçakçılığının asgari düzeye indirilmesi gerekmektedir. Kamu harcamalarının kısılarak üretken yatırımlara ayrılan fonların artırılması gerekmektedir. Kamu yatırımlarının ulaşım, haberleşme, altyapı gibi düşük katma değerli nispeten verimsiz alanlarda yoğunlaşması ve üretken alanlara yönlendirilememesi, dış borç stoğunu artırıcı etki yapmaktadır. Fakat bu tür yatırımlar bir taraftan dış borç stoğunu artırırken diğer taraftan ülkenin iktisadi büyüme ve kalkınmasını hızlandırmaktadır (Ünal, 2005).

Alınan bu tedbirlerden sonra Türkiye gibi gelişmekte olan ve cari açık sorunu yaşayan ülkelere yol göstermek amacıyla aşağıdaki öneriler getirilebilir (Hattısarı,2010):

- Döviz kurunun yükselmesi halinde yerli para değerini kaybetmekte, ithalat pahalılaşırken ihracat ucuzlamaktadır dolayısıyla cari açık kapanmaktadır. Bunun için de kur artışına izin vermek gerekmektedir. Cari açık büyük ölçüde büyümeyi desteklemektedir. Ekonomi literatüründe kullanılan yöntemlerden biri faizi düşürmek ya da artırmamaktır. Dolayısıyla kurun artışına biraz izin vermek gerekmektedir. Çünkü Dünya Ticaret Örgütünün üye ülkelere getirdiği kısıtlamalardan dolayı ithalat isteğe göre kısılamamaktadır. Yine Türkiye Avrupa Birliği'ne (AB) aday ülkelere olduğu için Gümrük vergilerini artıramamaktadır. Geriye uygulanacak tek bir yöntem kalmaktadır; o da faizleri artırmamak ve dolayısıyla kurun yükselmesine biraz izin vererek ithalatı daha pahalı hale getirmektir. Bu yöntem ihtimalle birlikte enflasyona neden olabilmektedir. Çünkü MB faizi, piyasada talep yüksekse talebi kısmak, tasarrufa yönlendirmek için artırmaktadır. Böylece talep düştüğü için enflasyon da düşmektedir. Türkiye' deki enflasyonun en büyük nedeni ithal kökenlidir. Petrol, enerji, doğalgaz fiyatlarındaki artışlar, gıda maddelerinde ve metal fiyatlarındaki artışlar enflasyonu artırmaktadır.

- Daha sıkı bir maliye politikasına karşılık daha gevşek bir para politikası uygulamak gerekmektedir. Daha sıkı bir maliye politikası ile enflasyonla mücadelenin yükünü bir miktar para politikası üzerinden almak için daha gevşek bir para politikası uygulanabilmektedir. Çünkü kurun geldiği noktada temel sorun, ülkede para arzının çoğalmasındır. Bunun sonucu ise yerli paranın aşırı değerlenmesidir. Aşırı değerli parayla birlikte de rekabet gücü kaybı ve bunun sonucunda artan ithalat ve azalan ihracat gerçekleşmektedir. Dolayısıyla maliye politikasının bir miktar kısılması, para politikasının da bir miktar gevşetilmesi gerekmektedir. TL'nin aşırı değerlenmesi nedeniyle özellikle mali sistemde ortaya çıkan tansiyonu dengelemek ve makro risklere önlem almak amacıyla karşılık ayırma sisteminin getirilmesi gerekmektedir. Yani yabancı parayla borçlanma ile yerli parayla borçlanma arasındaki farkın daraltılması gerekmektedir. Gittikçe artan cari açık finanse edilmediğinde ülkeler, alınan borçların geri ödenemeyeceğini düşünebilmekte ve ülkeye para girişi gerçekleşmeyebilmektedir. Para girişi gerçekleşmediğinde ise TL'de değer kaybı yaşanmakta bu da ekonominin ciddi bir türbülans yaşamasına sebep olmaktadır.

- İç talebi düşürürken, büyümeyi ihracat üzerine yapılandırmak gerekmektedir

- Enerjide tasarrufa gitmek ve alternatif kaynakları devreye sokmak gerekmektedir. Cari açığın en büyük kaleminin enerji olduğu göz önüne alındığında alternatif enerji kaynaklarının üretimi sağlanmalıdır. Enerji bağımlılığı düşürülmelidir.

- Türkiye'nin rekabet gücünü belirleyen daha temel faktörler öne sürülmelidir. Burada en önemli faktör de katma değeri daha yüksek, içinde ithalat bileşeni daha düşük olan bir ihracat modeline geçilmesi gerekmektedir. Rekabet gücü artırılmalı, tarım reformu ile gıda arzı artırılmalı, iç fiyatlar düşürülmelidir.

- Yeni bir gelirler politikası oluşturulmalıdır.
- Hazinesin dövizle borçlanması azaltılmalıdır.
- Talep kontrolü için Özel Tüketim Vergisi (ÖTV), Katma Değer Vergisi (KDV) artırılması gerekmektedir.
- Ekonominin anında ücret- fiyat sarmalına girmemesi gerekmektedir.
- Yurtdışından alınan kredilerle ilgili düzenlemeler yapılmalıdır.

- Cari açık açısından, ticaret ve finans sektörünün birlikte serbestleştirilmiş olması özellikle tehlikeli bir birleşim olarak ortaya çıkmaktadır. Finans hareketlerinin ve dış borçlanmanın devlet tarafından kontrol altında olduğu bir ülkede ne ticaret açığı ne de cari açık kendiliğinden oluşmamaktadır. Ülke ihracat yapabildiği oranda ithalat yapabilmektedir. Döviz kurlarındaki değişimler dış ticaretin eşitlenmesini sağlamaktadır. Ekonomik büyüme, ithalatı artırma eğilimi oluştursa da dövize artan talep dövizin fiyatını artırarak hem ithal mallarına olan talebi azaltmakta, hem de ihracatı artırarak başlangıç durumuna göre biraz daha fazla ithalat yapılmasını sağlamaktadır. Ancak ithalat dış kaynaklar kullanılarak finanse edilmediği için ticaret açığı oluşmamaktadır. Ekonomik büyümenin cari açık oluşturması için ithalatın dış kaynaklar kullanılarak finanse edilmesi gerekmektedir ki bu finans sektörünün kontrol altına alındığı bir ülkede mümkün olmamaktadır. Finans sektörünün serbestleşmesi ve gerekli denetim mekanizmalarının oluşturulmaması halinde ise, döviz kuru ticareti dengeleyici görevini yerine getirememektedir. İthalatta herhangi bir nedenle yaşanan bir artış, dışarıdan ödünç alınan kaynaklarla finanse edildiği sürece, ulusal para aşırı değerlenmekte ve ithalatı azaltıcı etkisini gösterememektedir. Aynı şekilde finans sektörünün serbest, ancak ticaretin kontrol altında olduğu bir ülkede de, devlet aşırı ithalatı törpüleyerek ya da ihracatı özendirerek ticaret açığının oluşmasını engelleyebilmektedir (Subaşat, 2010: 28).

- Uygulanmakta olan sermaye birikim modelinin değiştirilip yerine gerçek yatırım ve üretime dönük bir sermaye modelinin seçilmesi gerekmektedir.

- Finansal hareketler devlet tarafından çok daha sıkı denetlenmeli, gerektiğinde sınırlandırılmalı ya da yasaklanmalıdır. Dış kaynaklardan planlı bir biçimde yararlanmak yararlı olabilmektedir. Ancak sermaye giriş ve çıkışını serbest piyasa güçlerine bırakmak dünyada yaşanan istikrarsızlıkların başlıca kaynaklardan birisi olmaktadır.

- Kısa vadede alınacak önlemlerin başında Tobin vergisi⁴ gelmektedir. Bu vergi kısa dönemli spekülasyon sermaye hareketlerine uygulanabilecek bir vergidir. Böylesine bir vergi uzun dönemli ve üretken yatırımları engellemezken, kısa vadeli

⁴ Tobin vergisi; herhangi bir paranın başka bir para birimine dönüştürülmesi işlemleri üzerine oldukça düşük oranda bir vergi uygulamasıdır. Verginin konusu döviz işlemleridir. Kısaca bir ülkede yapılacak tüm döviz işlemleri üzerinden aynı oranda vergi alınmasıdır. (kaynak: Saraçoğlu ve Şahan, 2001:74)

spekülatif yatırımları engelleyebilmektedir. Bu vergiden elde edilecek gelirler devlet bütçesini destekleyebilmektedir (Subaşat, 2010: 32).

- Yüksek cari açıkla birlikte giderek yükselen dış borca sahip ülkeler, ithal ettikleri sermayeyi öncelikli olarak yatırım için kullanmalıdırlar. Bu sermaye tüketim için kullanılmalıdır. Bu durumda bireyin azalan tasarrufu istenmeyen bir gelişme olarak görülmektedir. Gerçekleştirilen yatırımlar sayesinde ekonomik büyüme sağlanmakta, böylece cari açık tekrar düşüş eğilimi göstermektedir. Bu durumda borç yükü daha kolay kaldırılabilir duruma gelmektedir. Yüksek cari açık sergileyen ülkeler, iç talebi bütçe açığı ile canlandırmamalı, bunun yerine ekonomik politikalarının ağırlıklarını inandırıcı bir mali konsolidasyon ile vurgulamalıdırlar.

Yine cari açığın azaltılmasına yönelik şu önlemler de önemlidir: (Karagöl, 2011: 21-23)

- Üretim ve ihracatın ithalata olan bağımlılığını düşürmek, ara malı ve yatırım mallarında yurtiçi üretim kapasitesini artırmak için çalışmalar yapılmalıdır. Üretim için gerekli olan girdilerin yerli ürünlerle karşılanması ekonomi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu şekilde ekonomide gözle görülür bir canlanma sağlanabilmekte, dış ticaret açığı ve buna bağlı cari açıkla mücadelede önemli bir mesafe kaydedilebilmektedir.

- Cari açığın çözümü sürecinde öncelikli olarak GSYİH'nın % 20' sinin altına düşmemesi gereken toplam yatırım harcamalarının iç tasarruf kaynakları ile karşılanması gerekmektedir. Zira bugünün nitelikli yatırımları, geleceğin başlıca tasarruf kaynağı olmaktadır.

- Üretimde katma değer oluşturan faaliyetler artmalı ve işgücü piyasasının katılımı kaldırılmalıdır. Mikro ekonomik alanda yapılacak olan reformların en önemlisi işgücü piyasasını daha esnek bir hale getirmektir. İşgücü piyasasındaki katılımın giderilebilmesi için kıdem tazminatı yükünü hafifletecek formüller bulunmalıdır. Yüksek kıdem tazminatı gibi düzenlemeler, işçileri işten çıkarmayı maliyetli bir hale getirerek işi korumak için tasarlanmıştır. Çünkü ekonomi için çok önemli olan ve ülkeye gelmesi muhtemel olan doğrudan yabancı yatırım, kıdem tazminatı yükümlülüklerinin maliyetli olması nedeniyle olumsuz etkilenmiştir. Bununla beraber işgücü katılımları, büyümenin istihdam oluşturma kapasitesini azaltıcı, kayıt dışı istihdamı artırıcı ve özel tasarrufu azaltıcı etki yapacaktır.

- Yurtiçi üretimde verimlilik artışının sağlanması, rekabet gücü yüksek sektörlere odaklanması ve yapısal tedbirlere öncelik vererek cari açığa önlem almak gerekmektedir.

- Uzun vadeli yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de son yıllarda doğrudan yatırımlarda görece bir artış eğilimi gözlenmektedir. Bu eğilimin artarak sürmesi için yasal ve idari koşulların iyileştirilmesi süreci kesintiye uğratılmamalı, doğrudan yabancı yatırımların artırılması teşvik edilmelidir.

- Türkiye’nin hızlı büyüme dönemlerinde yaşadığı yüksek cari açığın sorun olmaması için cari açığın en önemli yapısal nedenlerinden birisi olan enerjide dışa bağımlılığı azaltılmalıdır. Enerjide dışa bağımlılığı daha düşük seviyelere indirmek için yenilebilir enerji kaynaklarının enerji arzı içindeki payı artırılmalıdır. Bununla beraber, Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK), cari açığın azaltılması ve yerli biyo yakıtların üretiminin teşviki için akaryakıtta tarımsal ürün katkısı konusunda 2013 yılından itibaren benzin ve motorinde her yıl artırılmak üzere yerli katkı ilave zorunluluğu getirmektedir. Türkiye’nin petrol ihtiyacının çok büyük bir kısmının ithalat yoluyla karşılandığı dikkate alındığında bu karar sayesinde yerli tarım ürünlerinden elde edilecek biyo yakıtlar enerjide dışa bağımlılığı azaltacak, bu da hem cari açığı azaltıcı hem de tarımsal üretimi teşvik edici bir etkide bulunacaktır.

- Cari açığın düşürülmesi için ithalat kalemleri analiz edilmeli, özellikle de sektör bazlı analizler gerçekleştirilmelidir. Başta savunma sanayi sektörü olmak üzere, sağlık ve diğer sektörlerde ithalatı gerçekleştirilen ürünlerin yurtiçinde üretilmesi orta vadede zaruri hale gelmektedir.

- Ekonomik büyümenin sürdürülebilmesi, dış borçların çevrilebilmesi ve cari açığın azaltılması ancak yakalanan ihracat ivmesine bağlıdır. İhracatın devamı için pazar ve mal çeşitlendirmesi politikasının izlenmesi zorunlu bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye cari açığın olumsuz etkilerini bertaraf etmek ve dış ticaretine yön vermek için Uzak Doğu, Hindistan, Kuzey Afrika, Ortadoğu ve hatta Latin Amerika ülkelerinde yeni imkanlar ve pazarlar geliştirmek zorundadır.

- Firma, ürün ve pazar bazında ihracat hedefleri konulmalı ve yüksek performans gösteren firmalar teşvik edilmelidir. Kalkınma Bakanlığı’na bağlı kalkınma ajansları daha aktif hale getirilmeli, üretimi artıran, teşvik eden ve bu konuda öncü bir görev üstlenen ajanslar ve kurumlar olmalıdır.

SONUÇ

Bir ülkenin makroekonomik performansını değerlendirmek ve ortaya çıkması muhtemel krizlere ait bilgiler elde etmek için temel gösterge kabul edilen cari açık, 1980’de ticari serbestleşme hareketlerinden bu yana üzerinde önemle durulan konulardan biri olmuştur.

Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980’de uygulamaya koyduğu istikrar programı ile dış ticaretin serbestleştirilmesi için gerekli yapısal dönüşümleri gerçekleştirmiş, bu kapsamda ihracatın teşviki, özelleştirme ve enflasyonla mücadele gibi politikalar uygulamaya konulmuştur. Fakat üretimde ithal girdi kullanımının artması, ihracatta artışlar yaşanmasına rağmen ithalatta da artışa neden olmuştur. Bunun yanında yaşanan yüksek büyüme hızları ithal mallara olan talebi de artırmış, bu da yüksek cari açıklara sebep olmuştur.

Bu çalışmada, 1980 öncesi ve sonrasında cari açık sorununa neden olan faktörler ele alınmış olup, bu soruna yönelik çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır.

1980’den günümüze kadar cari açığı tetikleyen birçok unsur olmuştur. Bunların başında yurtiçi tasarrufların yeterli düzeyde olmaması gelmektedir. Cari açık, yurtiçi tasarruflarıyla, yurtiçi yatırımlarının farkına eşittir. Bundan dolayı cari açık, tasarruf açığıyla ilişkilendirilebilmektedir. Yurtiçi tasarrufların yeterli seviyede olmaması, ülkenin yatırımlarını finanse etmek için sermaye ithalatına başvurmasına sebep olarak cari açığa neden olmaktadır. Bu yüzden ulusal tasarrufları artırmak ve azalmasına neden olan faktörlere karşı tedbirler almak gerekmektedir.

Devlet harcamalarında bir artış veya vergilerde bir azalışla gerçekleşen bütçe açıkları, reel faizler üzerinde baskı oluştururken, ülkeye sermaye girişi artmakta ve ulusal para değer kazanmaktadır. Bu da cari açık meydana getirmektedir.

Bütçe açıklarının dışında cari açık sorunu oluşturan bir diğer ekonomik unsur, kur politikasıdır. Yüksek reel faiz ile kısa vadeli yabancı sermaye ülkeye girerek cari açık finanse edilmeye çalışılmıştır. Bu politika ülkede döviz bolluğu oluşturup, TL’yi aşırı değerlendirmiş, ithal mallara olan talebin artmasına neden olmuştur.

Cari işlemler hesabında dengesizliğe yol açan bir başka neden ise üretim yapısı ve dış ticarettir. Yeterince döviz üretebilecek katma değeri yüksek ihraç ürünleri üretilmemesi, yüksek gelir getiren alanlarda rekabet edilememesine yol açmaktadır. Türkiye hammadde ve emek yoğun ürünlerde mukayeseli üstünlüğe

sahipken, sermaye yoğun mallarda, taklidi kolay ve taklidi zor araştırma yoğun ürünlerde mukayeseli dezavantaja sahiptir. Cari açığın arkasındaki yapısal sorunlardan biri de Türkiye'nin ithal ettiği ürünlerin yüksek katma değerli ara mallar ve sermaye malları olması ve ihracatının da bu ürünlere dayalı olarak üretilen katma değeri düşük mallardan oluşmasıdır.

Sermaye hareketlerinin kısa vadeli olması, bu sermaye hareketlerinin ülkeden çıkışının hızlı olacağı anlamına gelmekte ve bu da cari açığa sebep olmaktadır. Cari açık dönemlerinde ülkeye çekilen yabancı sermayenin hacmi, eğer mevcut cari işlemler açısından fazla olursa, bu da ulusal paranın değerlenmesine neden olmakta ve ihracat bu durumdan olumsuz etkilenmektedir.

Ülkenin dış borç yükümlülüklerinin yapısı ve miktarı, o ülkenin ihracat neticesinde elde ettiği döviz birikiminin azalması ve yine elde edilen gelirin önemli yatırımlara yönlendirilememesi üzerinde etkilidir. Alınan dış borçlar, anapara ve faizi şeklinde geri ödeneceğinden, ülkenin bu maliyeti de göz önünde bulundurmasını da gerektirmektedir.

Çalışmanın son bölümünde cari açığa neden olan değişkenlerle cari açık arasında kısa ve uzun dönemli ilişkiler, Koentegrasyon Analizi ile incelenmiştir. Bu değişkenler; ham petrol varil fiyatları, nominal döviz kuru, dış ticaret hadleri ve cari açık verileridir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasından (TCMB) ve Devlet Planlama Teşkilatından (DPT) alınan yıllık veriler kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar hem iktisadi hem de istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. İlk olarak değişkenlere ADF (Augmented Dickey Fuller) Durağanlık testi uygulanmış ve değişkenler düzey değerlerinde anlamlı bulunmuştur. Daha sonra Engle-Granger Eş bütünleşme testi gerçekleştirilmiştir. Buradan elde edilen sonuçta değişkenler arasında eş bütünleşme olup olmadığı hakkında kesin bir kanıya varılmamıştır. Cari açık, ham petrol fiyatlarında ve nominal döviz kurunda yaşanan artışla birlikte artmıştır. Nominal döviz kuru uzun dönemde cari açığı artırıcı etki yapmaktadır. Bunun nedeni olarak Türkiye'de döviz kurunun aşırı değerlenmiş olması gösterilmektedir. Dış ticaret hadlerindeki artış ise cari açığı azaltıcı etki yapmaktadır. Engle-Granger modelinde değişkenler arasında eş bütünleşme olup olmadığı bilinmediğinden Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model) uygulanmıştır. Bu modelin sonucunda değişkenler arasında kısa dönemli sapmaların düzeltildiği görülmüştür. Yani kısa dönemli dengesizlikler dengeye yönelmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin sıklıkla karşılaştıkları bir problem olan cari açık için pek çok çözüm önerileri ortaya atılmıştır. Türkiye'nin üretiminin ithalata olan bağımlılığının azaltılması gerekmektedir. Özellikle ithal ara malı ve sermaye mallarına bağımlı imalat sanayine dayanan dış ticaret yapısına bir düzenleme getirilmelidir. Bir diğer önemli ithalat kalemi olan enerjide tasarrufa gidilmeli, alternatif enerji kaynakları devreye sokulmalıdır. Sıcak para girişine dayanan ekonomik yapının terk edilerek üretime ve istihdama dayanan bir ekonomik yapıya geçirilmesi gerekmektedir. Yüksek reel faiz-düşük döviz kuru sistemi tehlike arz etmektedir. Çünkü beraberinde kaçış eğilimi yüksek, kısa vadeli yabancı sermaye ülkeye girmektedir. Bu sistemin yerine döviz kurunda artışa izin verilmeli, faizde de indirime gidilmesi gerekmektedir.

Türkiye için cari açık önemli bir sorundur. Bu soruna yönelik alınacak önlemler, uygulanacak politikalar birbiriyle ilişkilidir. Ekonomiyi dengede tutmak için bu faktörlerle uygun ayarlamalar yapılmalıdır. Çünkü bir konudaki politikayı değiştirmek diğer dengeleri de bozabilmektedir. Mesela; ulusal paranın değer kazanması normalde ithal mallara olan talebi artırarak cari açığa sebep olmaktadır. Fakat bazen, ulusal paranın değer kazanması, ticarete konu olan malların üretim süreçlerindeki ciddi verimlilik artışlarından kaynaklanabilmektedir. Bu verimlilik artışı, üretime konu olan mallardan daha ucuza ve daha fazla üretilmesiyle sonuçlanmakta, yurtdışı satışında ülkeye daha fazla yabancı para girişi sağlamakta, ulusal para bir süre sonra değer kazanmaktadır. Bu durum verimlilik artışından kaynaklandığı için; ulusal paranın değerinde meydana gelen artış, verimlilik artışıyla sağlanan ucuz üretimin sağlamış olduğu avantaja eşit olana kadar olumsuz bir durum oluşturmamaktadır.

Yine ülkenin para biriminin düşürülmesi ile, iç talep artmakta, ithal edilen mallar pahalılaşmakta, bu da ithalatı dizginlemektedir. Fakat Türkiye gibi enerji yönünden yurtdışına bağımlı olan ülkelerde ülkenin para biriminin değerinin düşürülmesi cari açığın azalmasına neden olmayabilir. Artan enerji faturası cari açığın daha da artmasına neden olmakta, enflasyon artmakta, büyüme tehlike altına girebilmektedir.

Bir diğer değişken olan faiz oranları da, finansal hareketlerin serbest olduğu ülkede devletin elindeki tek etkili politika aracıdır. Faiz oranları; hem döviz kurlarını, hem yurtiçi yatırım-tasarrufu, hem finansal hareketleri, hem de enflasyonu etkileyen

bir politika aracıdır. Bu yüzden faiz oranları, bazı dengeleri sağlamak için kullanıldığında, başka dengelerde olumsuz etkiler oluşturabilmektedir.

Bu yüzden ekonomide dengeleri sağlamak için, bu ayarlamaların aynı anda pek çok değişkeni düzeltecek şekilde yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akat, A. S. (2004). *Ödemeler Dengesi Yazıları*.
<http://akat.bilgi.edu.tr/others/0408-disacik-2.pdf> adresinden 12.06.2013 tarihinde alınmıştır.
- Akbostancı, E. ve Tunç, G. İ. (2002). Turkish Twin Deficits: An Error Correction Model of Trade Balance. *Economic Research Center Working Papers in Economics*. 01.06.2002, 1-18.
- Alkswani, M. A. (2000). The Twin Deficits Phenomenon in Petroleum Economy: Evidence From Saudi Arabia. *King Saud University*. 1-17.
- Altuneri, H. E. (2008). *Türkiye’de 1991-2006 Yılları Arasındaki Cari Açığın Ekonometrik Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ardıç, O. ve Yılmaz, P. (2002). *Para-Banka- Uluslar arası İktisat- Türkiye Ekonomisi*. (1.Baskı) Ankara: Seçin Yayınları.
- Aristovnik, A. (2007). Short and Medium Term Determinants of Current Account Balances in Middle and North Africa Countries. *William Davidson Institute Working Paper*. 862, 1-22.
- Azgün, S. (2006). Kamu Açıkları ve Dış Açıkların Gelişimi: 1980-2004 Analizi, [elektronik sürüm]. *e_akademi Hukuk Ekonomi ve Siyasal Bilimler Dergisi*, 53.
- Babaoğlu, B. (2005). *Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi Sürdürülebilirliği*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB, Ankara.
- Backus, D. K. , Kehoe, P. J. & Kydland, F. E. (1994), Dynamics Of The Trade Balance and The Terms Of Trade: The J- Curve? . *The American Economic Review*, 84(1), 84-103.
- Bal, H. (1999). *Uluslar arası Finansman, Dış Borç Yönetimi ve Türkiye*. Yayınlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Başbolat, E. (2010). *Cari İşlemler Açıkları ve Makroekonomik Faktörler: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Bayrak, G. (2011). *Türkiye’de Cari Açık ve Cari Açığı Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Berksoy, T. (1982). *IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Berksoy, T. ve Saltoğlu, B. (1998). *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Bitzis, G. , Paleologos, J. M. and Papazoglou, C. (2008). The Determinants of the Greek Current Account Deficit: The EMU Experience. *Journal of International and Global Economic Studies*. 1(1), 105-122.
- Boratav, K. (2001). 2000/2001 Krizinde Sermaye Hareketleri, *Mülkiye Dergisi*. 25(230), 207-215.
- Bozdağlıoğlu, E. Y. (2007). Türkiye’nin İthalat ve İhracatının Eş Bütünleşme Yöntemi İle Analizi (1990-2007). *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 9(3), 213-224.
- Bozkurt, H. (2007). *Zaman Serileri Analizi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Bozok, S. (2008). *Türkiye’nin Cari Açıkları Çerçevesinde Sermaye Hareketlerinin Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Bussiere, M. , Fratzscher, M. and Müller, G. J. (2005). Productivity Shocks Budget Deficit and The Current Account. *Working Paper Series, European Central Bank*. 509, 1-32.
- Calderon, C. , Chong, A. and Loayza, N. (1999). Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries. *Working Papers, Central Bank of Chile*. 51, 1-41.
- Calvo, G. A. , Leiderman L. & Reinhart C. (1993). Capital Flows and Real Exchange Rate Appreciation in Latin America: The Role Of External Factors. *International Monetary Fund Staff Papers*, 40(1), 108-151.
- Chen, D. Y. (2006). Effects Of Monetary Policy On The Twin Deficits. *The Quarterly Review Of Economics and Finance Department Of Economics, Transportation/ Logistics, North Carolina A & T. State University*.
- Chinn, M. D. ve Ito, H. (2008). Global Current Account Imbalances: American Fiscal Policy Versus East Asian Savings. *Review of International Economics*. 16(3), 479-498.

- Chinn, M. D. and Prasad, E. S. (2003). Medium- Term Determinants of Current Accounts in Industrial and Developing Countries: An Empirical Exploration. *Journal of International Economics*. 59, 47-76.
- Coşkun, K. T. (2004). *Ekonomik Krizler*. Ankara: Vergi Denetmenleri Derneği Eğitim Yayınları Serisi.
- Cural, M. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Dengesinin 1980 Sonrası Dönemde Gelişimi ve Finansmanı. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 29(2), 173-195.
- Çelebi, E. (2001). Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2001). *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2(1), 55-66.
- Çetin, M. Ş. (2008). *Uluslar arası Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan Ülkelere Olası Etkileri: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Demirci, E. ve Er, Ş. (2007). *Ham Petrol Fiyatlarının Türkiye’deki Cari Açığa Etkisinin İncelenmesi*. 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Ulusal Kongresi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Doğanlar, M. (1999). Türk Ekonomisi İçin İhracat Talep Fonksiyonlarının Tahmini: Koentegrasyon Yaklaşımı. 4. *Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildirileri*, 695-705.
- Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2004). *Ekonomi Politikası Teori ve Uygulama*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. (2nd Edition) New York, John Wiley & Sons Inc.
- Erbaykal, E. (2007). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Döviz Kuru Cari Açık Üzerinde Etkili midir? Bir Nedensellik Analizi. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6) , 81-88.
- Erkılıç, S. (2006). *Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri*. Yayınlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB, İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Ertürk, E. (1996). *Uluslar arası İktisat*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Ertürk, E. (1999). *Makro İktisat*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Eşiyok, B. A. (2006). *İktisadi Dönemler İtibariyle Türkiye Ekonomisinde Kalkınma (1923-2004)*. Türkiye Kalkınma Bankası A. Ş, Ekonomik Araştırmalar, Ankara.

- Frenkel, J. A. & Razin A. (1987). The Mundell-Fleming Model A Quarter Century Later. (Paper No. 2321) NBER Working Paper (Also Reprint No. r1162)
- Glick, R. and Rogoff, K. (1993). Global Versus Country Specific Productivity Shocks and The Current Account. *International Finance Discussion Papers, The Federal Reserve Board.* 443, 1-49.
- Granger, C. W. J. (1988). Some Recent Developments in a Concept of Causality. *Journal of Econometrics.* 39, 199-211.
- Greene, W. H. (1951). *Econometric Analysis.* (7th Edition) United States of America: Pearson Highered.
- Gujarati, D. N. (2001). *Temel Ekonometri.* (Çev. Ümit. ve G. Şenesen). İstanbul: Literatür Yayıncılık. (Orijinal çalışmanın yayın tarihi 1988).
- Gülzar, S. , Feng, H. X. and Yajie, W. (2007). The Current Account Balance of Pakistan 1972-2005: A Cointegrasyon. *Information Technology Journal.* 6(5), 664-671.
- Han, E. ve Kaya A. A. (2004). *İktisadi Kalkınma ve Büyüme.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Hatısar, S. (2010). Cari Açık için 10 Öneri. Milliyet Gazetesi.
<http://www.milliyet.com.tr/Ekonomi/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&Arxiv&ArticleID=972534&Kategori=ekonomi&b=Cari%20acik%20icin%2010%20oneri> adresinden 10.10.2013 tarihinde alınmıştır.
- Hatipoğlu, Z. (1993). *Temel Uluslar arası İktisat .* İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Hepaktan, E. (2007). Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelir Yönlü Analizi. *Uluslar arası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları.* 1(2), 79-112.
- Herbertsson, T. T. & Zoega G. (1999). Trade Surpluses and Life-Cycle Saving Behaviour. *Economic Letters.* 65(2), 227-237.
- Herwartz, H. and Siedenburg, F. (2007). Determinants of Current Account Imbalances in 16 OECD Countries: An Out Of Sample Perspective. *Rewiev of World Economics.* 143(2), 349-374.
- Işık, N. , Acar M. ve Işık, H. B. (2004). Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir EşBütünleşme Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.* 9(2), 325-340.
- İnandım, Ş. (2005). *Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ve Reel Döviz Kuru Etkileşimi.* Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- İşgüden, T. ve Akyüz M. (1998). *Uluslar arası İktisat.* İstanbul: Evrim Kitabevi.

- Kalkan, S. (2011). *Cari İşlemler Açığında Neler Oluyor? Bu Defa Farklı mı yoksa Aynı mı?*.
http://www.tepav.org.tr/upload/files/12983606669.Cari_Islemler_Aciginda_Neler_Oluyor.pdf adresinden 12 Ekim 2013 tarihinde alınmıştır.
- Karaçor, Z. (2006). Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 16, 379-391.
- Karagöl, E. T. (2011). Cari Açık Tartışmaları Gölgesinde Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye Ekonomisi. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 45, 1-24.
- Karatay, P. (2008). Cari Açıklar ve Sürdürülebilirliği. *Mevzuat Dergisi*, 124.
- Karluk, R. (2003). *Uluslar arası Ekonomi, Teori ve Politika*. İstanbul: Beta Basım-Yayın Dağıtım.
- Karluk, R. (2005). *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm* (10.Baskı) İstanbul: Beta Yayınları.
- Kavrakoğlu, İ. (1990). Dengeli Gelişme İçin Ekonomi Politikaları. *Boğaziçi Üniversitesi Yayını*, 465, 227.
- Kaya, Y. T. (1998). Sermaye Hareketleri ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Modellenmesi: Türkiye Örneği. *Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları*, 2487.
- Kazgan, G. (1988). *Dışa Açık Büyüme*. (2.Baskı) İstanbul: Altın Kitabevi Yayınları.
- Kazgan, G. (2002). *Türkiye’de Ekonomik Krizler: (1929-2001) Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İrdeleme*. İstanbul Bilgi Üniversitesi, DEGEV Türkiye İş Bankası,
kazgan.bilgi.edu.tr/docs/Turkiye.doc adresinden 26.05.2013 tarihinde alınmıştır.
- Kepek, Y. ve Yentürk N. (2007) *Türkiye Ekonomisi*. (19. Baskı) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Knight, M. & Scacciavilliani F. (1998). Current Account: What’s Their Relevance For Economic Policy Making. *IMF Working Paper*, No: WP/98/71.
- Kwalingana, S. and Nkuna, O. (2009). The Determinants of Current Account Imbalances in Malawi. *MPRA Paper*. 14694.
- Lebe, Kayhan, S. , Adıgüzel, U. ve Yiğit, B. (2009). The Emirical Analysis of the Effects of Economic Growth and Exchange Rate on Current Account

- Deficit: Romania and Turkey Samples. *Journal of Applied Quantitative Methods*. 4(1), 69-81.
- Morsy, H. (2009). Current Account Determinants for Oil- Exporting Countries. *IMF Working Paper*. WP/09/28, 1-13.
- Obstfeld, M. & Rogoff K. (1994). The Intertemporal Approach To The Current Account. *NBER Working Paper Series*, Paper No:4893, (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w4893.pdf> adresinden 16.06.2013 tarihinde alınmıştır.
- Obstfeld, M. & Rogoff K. (1996). *Foundations Of International Macroeconomics*. London: The MIT Pres, 814.
- Obstfeld, M. (2001). International Macroeconomics: Beyond The Mundell- Fleming Model. *NBER Working Paper*, No:8369, (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w8369.pdf> adresinden 23.08.2013 tarihinde alınmıştır.
- Oksay, S. (2001). *Döviz Kuru ve Ödemeler Bilançosu Politikaları: Türkiye (1923-2000)*. İstanbul: Beta Basımevi.
- Öksüz, S. (1980). *Türkiye'de Para ve Dış Denge*. Eskişehir: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Özcan, H. A. (1998). *Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler*. Sakarya Üniversitesi Akademik Bilgi Platformu, web.sakarya.edu.tr/~kaymakci/makale/dundenbugune.pdf adresinden 10.12.2013 tarihinde alınmıştır.
- Özmen, E. (2007). *Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Dengesi*. <http://www.kamag.etu.edu.tr/CARIISLEMLER.pdf> adresinden 21.03.2013 tarihinde alınmıştır.
- Öztürk, S. S. (2011). Döviz Kurunda Yaşanan Gelişmeler Cari Açığa Nasıl Etki Ediyor? . *Sanayi Dergisi*, Kasım, 32-39.
- Parasız, İ. (1986). *Uluslararası Para Ekonomisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Parasız, İ. (2003). *Türkiye Ekonomisi*. (1.Baskı) Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Paya, M. (2002). *Para Teorisi ve Politikası*. (3.Baskı) İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Rincon, H. C. (1998) . *Testing The Short Run And Long Run Exchange Rate Effects On Trade Balance: The Case Of Colombia*. Banco De Republica De Colombia, Barrades De Economia, No:120.

- Sabır, H. (2002). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Gelişmekte Olan Ülkelere Yönlendirici Politikalar. *Dış Ticaret Dergisi*, 7, 26.
- Saraçoğlu, F. ve Şahan, Ö. (2001). Tobin Vergisi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği. *Sayıştay Dergisi*, 55, 71-82.
- Schadler, S. (1994). Surges in Capital in Flows: Boon or Curse?. *Finance & Development*. 31(1), 20.
- Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler, M. (2005). *Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Seyidoğlu, H. (2003a) *Uluslar arası İktisat-Teori, Politika ve Uygulama*. (15. Baskı) İstanbul: Güzem can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2003b). *Uluslararası Finans*. (4. Baskı) İstanbul: Güzem can Yayınları.
- Soyak, A. ve Bahçekapılı C. (1998). İktisadi Krizler- IMF Politikaları İlişkisi ve Financ and Development Dergisindeki Yansımaları. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 2013(144), 48-61.
- Söyler, İ. (2001). Türkiye’nin Dış Borçlarının Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi (Rasyo Analizleri). *Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Maliye Dergisi*, 137, 16-23.
- Subaşat, T. ve Yetkiner H. (2010). *Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye ’nin Cari Açık Sorunsalı*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Subaşat, T. (2010 Ekim). Türkiye’nin Cari Açık Sorunu: Nedenler ve Çözümler. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 1, 26-34.
- Şahin, H. (2007). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*. (9.Baskı) Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şahinöz, A. (2001). *Türkiye Ekonomisi, Sektörel Analiz*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Taşkın, M. M. (2003 Ekim). 1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyetinin Dış Ticaret Politikaları. *Dış Ticaret Dergisi, Özel Sayı*, 2008.
- TCMB, (2013). *Ödemeler Dengesi Metodolojisi ve Türkiye Uygulaması*. Ödemeler Dengesi İstatistikleri Raporu.
- Telatar, O. M. ve Terzi, H. (2009). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 119-134.

- Timur, Y. (2005). *Cari İşlemler ve Bütçe Açığı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Teori ve Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Tiryaki, S. T. (2002). *Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği*. TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği, No: 8.
- TURMOB (2011). *Dünya ve Türkiye Ekonomisi, 2011 Yılı Faaliyet Raporu*.
- TURMOB (2012). *Dünya ve Türkiye Ekonomisi, 2012 Yılı Faaliyet Raporu*.
- Uludağ, İ. (1974). *Uluslararası Para Sorunları*. (10.Baskı) İstanbul: Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını.
- Uygur, E. (1995). *Türkiye’de Kriz ve İstikrar Arayışı: Makroekonomik Bir İnceleme, Türkiye İçin Yeni Bir İstikrar Programına Doğru*. TÜSİAD Yayını, Yayın No: TÜSİAD-T/95, 6-180.
- Uygur, E. (2012). *Türkiye’de Cari Açık Tartışması*. <http://www.tek.org.tr>. adresinden 01.10.2013 tarihinde alınmıştır.
- Ünal, U. (2005). 1980-2003 Döneminde Türkiye’de Dış Borçlar. *East West Studies*. <http://www.eastweststudies.org/tr/index.php?sayfa=MAKALELER&link=&makale=218> adresinden 04.04.2014 tarihinde alınmıştır.
- Ünsal, E. M. . (2001). *Makro İktisat*. (4.Baskı) Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ünsal, H. (2006). *Kamu Açıkları İle Ödemeler Bilançosu Açıkları Arasındaki Etkileşim 1980 Sonrası Türkiye Örneği*. Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Varol, M. (2003 Ekim). Cumhuriyetimizin 80. Yılında 1923-2003 Türk Dış Ticaretinin Gelişiminin Kısa Tarihçesi. *Dış Ticaret Dergisi, Özel Sayı*, 2008.
- Yalçiner, K. (2008). *Uluslararası Finansman*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yanar, R. ve Kerimoğlu, G. (2011). Türkiye’de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 191-201.
- YASED (2011). *Türkiye’nin Cari Açığı: Makro ve Mikro Açından Nedenleri ve Çözüm Önerileri*. Raporlar ve Yayınlar, (15. 02.2012).
- Yaşar, S. (2005 Aralık). Cari Açık ve Özel Sektörün Dış Borç Sorunu. *Foreign Policy*, 18-21.
- Yeldan, E. (2005). Türkiye Ekonomisinde Dış açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4, 47-60.

- Yeldan, E. (2008). Türkiye'nin Ekonomi Politikası 1923-2007. M. Dikkaya , D. Özyakışır ve A. Üzümcü (Ed.), *Kamu Müdahaleciliğinin Yeni Evresi ve Planlı Ekonomi: 1960-1980 Dönemi*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Yıldırım, K. ve Özer, M. (2006). *İktisat Teorisi*. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Yıldırım, K. ,Karaman, D. ve Taşdemir, M. (2006). *Makroekonomi*. (5.Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, A. ve Karataş, T. (2009). Türkiye Ekonomisinde 2001 Krizi Sonrası Süreçte Cari İşlemler Açığının Nedenleri Üzerine Bir İnceleme. *Marmara Üniversitesi İ. İ. B. F Dergisi*, 27(2), 69-96.
- Yılmaz, N. (2009). *Cari Açığın Finansmanında Türkiye Uygulamasının Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yücel, F. ve Ata, A. Y. (2003). Eş Bütünleşme ve Nedensellik Testleri Altında İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Uygulaması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(12),97-110.
- Yücel, Y. (2003). Dynamics of the Current Account of Balance of Payments in Turkey. *7.İktisat Kongresi*. ODTÜ, Ankara.
- Yükseler, Z. (1998). *Makroekonomik Hesaplamalar ve Ödemeler Dengesi*. DPT Yayınları. <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/makro/yukselez/odemeler.pdf> adresinden 16.09.2013 tarihinde alınmıştır.
- Yükseler, Z. (2009). *Türkiye'de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumu*. TCMB Yayınları. http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Krizler_Yukseler.pdf adresinden 22.05.2013 tarihinde alınmıştır.